PDF Compressor Pro

هـر علـم زمـا لـه علمـه

ـوم زمـا لـه نومـه دی،

Ketabton.com

زمـا لـه زوره دی، هـر

ـا لــــه آوازه دی، هـــر

ـا لـه رنگـه دی، هـره

PDF Compressor Pro

په حالنامه کې

د بايزيد روښان

عرفاني او فلسفي

څېړه

PROPERTY OF ACKU 16112

څېړونکی:

محمد اکبر کرگر

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب ځانګړنې:

د کتاب نوم :: په حالنامه کې د بايزيد روښان عرفاني او فلسفي څېره

څېړونکی :: محمد اکبر کرګر

لارښود استاد :: کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي

لومړی چاپ :: ۱۳۴۹ هـ ل، کابل

خپرندوی :: د افغانستان د علومو اکاډمی

دويم چاپ :: ۱۳۸۵ل/۲۰۰۶م

خپرندوی :: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

چاپ شمېر :: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپ زيار :: استاد محمد آصف صميم

د خپرونو لړ :: (۸۵)

کمپوز :: ذبيح شفق

چاپ او کمپيوټر ځی

د دانش خپرندويې ټولنې تخنيکي څانګه ـ پېښور

Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.com

فهرست

مخګڼه	سرليك

- د سريزې پرځاى: د پير روښان په اړه نوې څېړنه .... الف
- تقريظ: د روښان په باب يوه نوې څېړنه .... د
- تقريظ: د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم رياست ته .... ط
- د مسالې طرح ۱
- پس منظر ۳

لومړۍ څپرکى

د بايزيد روښان د ژوند چاپېريال، زوکړه او زده کړه

- بايزيد روښان د وخت ټولني فرهنګي حالاتو ته يوه کتنه ۲۵
- ټوليز حالات ۲۶
- فرهنګي حالات ۳۰
- فکري او رواني حالات ۳۳
- د بايزيد روښان لنډه پېژندنه ۳۸
- زوکړه
- د بايزيد روښان د ژوند پړاونه ۴۲

دويم څپرکى

بايزيد روښان د خپلو فسفي او عرفاني افکارو په...

- الف: د حالنامې پېژندنه ۴۸
- ب: په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو عام جاج ۵۴
- ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بايزيد روښان عقايدو ۶۵
- د: د بايزيد روښان د شخصيت رواني او انفسي اړخ ۷۰

- د: بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت ۸۳
- بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات........ ۹۷
- د لویدیزې فلسفې او شرقي تصوف په رڼا کې د بایزید ۱۰۶

دریم څپرکی

- له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو ۱۲۵
- اخوند درویزه او د بایزید اسماعیلیه یا "باطنیه" افکار ۱۲۸

څلورم څپرکی

- بایزید روښان او د تناسخ او حلول مفکورې........ ۱۵۹
- الف: تناسخ ۱۶۰
- ب: حلول........ ۱۷۰

پنځم څپرکی

- د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانیانو اغېزې ۱۷۵
- الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانیانو ۱۷۶
- ب: روښانیان او پښتو صوفیانه ادب........ ۱۸۳
- ارزاني روښاني ۱۸۷
- دولت لواڼی........ ۱۸۸
- مېرزا خان انصاري ۱۹۰
- واصل روښاني........ ۱۹۱
- میر خان روښاني ۱۹۲
- قادر داد روښاني........ ۱۹۳
- اورکزی روښاني........ ۱۹۴
- علي محمد مخلص........ ۱۹۵
- ج: په روښاني ادبیاتو کې تصوفي مضمون........ ۱۹۷
- انسان ۱۹۹
- توحید ۲۰۰
- د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې سماع، نڅا او موسیقي .. ۲۱۲

PDF Compressor Pro

- روښانیت او د ښځو مقام ۲۲۷
- بي بي شمسو روښانی ۲۳۲
- الایي روښانی ۲۳۳
- د روښاني غورځنګ له منځه تلل ۲۳۶
- نتیجه ۲۳۸
- ماخذونه او مراجع ۲۴۲

له کتاب سره ضمیمه

- د بایزید روښان محاکمه او خپله عالمانه دفاع ۲۴۶
- د روښان محاکمه ۲۵۳
- مجتهد څه ته وایي؟ ۲۶۲
- د عقیدې له مخې ۲۶۸
- له تولنیز پلوه ۲۷۰
- ماخذونه ۲۷۲

د سریزې پر ځای:

د پیر روښان په اړه نوې څیړنه

د ښاغلي لیکوال محمد اکبر کرګر دغه څېړنه د پښتنني ټولنې، د پښتنو د مبارزو او تاریخي هلوځلو، د افغانانو د فکري هڅو د یون د تسلسل یوه ډېره په زړه پورې او نوې برخه ده. په دغه اثر کې د حالنامې د لیکنو په رڼا کې پر "پیر روښان"، د هغه په فلسفي او عرفاني فکر او په عمومي توګه په روښاني غورځنګ کې د فکري ټولنې په هکله ژورې څېړنې ترسره شوې دي.

دغه کتاب په ګران افغانستان کې د بدمرغه جګړو او د اورونو د لمبو په دوران کې لیکل شوی او په هماغه وخت

کې په کابل کې چاپ شوی هم و. د تنظیمي جګړو په بدمرغه لمبو کې دغه کتاب هم څه په مطبعه او څه په کتاب پلورنځیو کې وسوځېد او د مینه والو لاسو ته ونه رسېدای شو.

"په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېړه" نومي کتاب د هېواد د نامتو پوه او د روښاني غورځنګ د څېړونکي ارواښاد استاد محمد صدیق روهي تر نظر لاندې لیکل شوی او د هغوی تقریظ نور هم ارزښتمن کړی دی.

د کتاب په نوي چاپ کې یوازې یو څېرکی په پای کې ورزیات شوی دی او هغه هم د بایزید روښان د محاکمې په اړه یوه مهمه څېړنه ده، چې ددې کتاب ارزښت لا زیاتوي. دغه څېړنه ښاغلي کرګر ددې کتاب له چاپ ډېر وروسته په دې وروستیو وختونو کې کړې ده.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه خان نېکمرغه ګڼي، چې دغه مهم اثر د هماغې دورې د یوه بل تاریخي شخصیت ایمل خان د تاریخي کارنامو د یادونې او ستاینې د هغې غونډې په ویاړ چاپوي او خپروي، چې د خیبر د تاریخي بري د ۳۳۵ کالیزې په ویاړ یې جوړوي او په جرمني او ننګرهار کې یې په ګډه نمانځي. د بایزید روښان له تاریخي کارنامو راوروسته ایمل خان او دریا خان او خوشال خان هغه تاریخي شخصیتونه دي، چې د هند د مغولي واکمنۍ د استبداد پر ضد یې د افغاني مبارزې بهیر پسې راغځولی او ژوندی

ساتلی دی او څکه یې د یو تاریخي تسلسل ادامه ګڼلای شو.

ددې اثر په لیکلو کې د ښاغلي کرګر هڅې ستایو او له دې امله هم مننه ترې کوو، چې د کتاب د دویم چاپ لګښت ته یې هم اوږه ورکړې ده.

مننه

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

۲۰۰۶ د اپریل ۲۲

جرمني، د کولن ښار

PDF Compressor Pro

تقریظ

د روښان په باب یوه نوې څېړنه

د روښانیانو په باب، چې کومې څېړنې شوي دي، اکثر یې د یوې ټاکلې ایډیالوجیکې موضوع ګیرۍ په اساس لیکل شوي دي. ځینو د اخوند درویزه په پیروۍ بایزید روښان ته د یوه مبتدع پیر په نظر کتلي دي او دده تعلیمات یې د اسلام له اصولو نه انحراف ګڼلي دي. ځینو روښان د یوه ملي آزادۍ بخښونکي غورځنګ سالار بللی دی او دده افکار یې د یوه جلا تصوفي مکتب په توګه د اسلامي عرفان له اساساتو سره پرتله کړي او له هغو څخه یې دفاع کړې ده. ددغو پوهانو په عقیده، اخوند درویزه د هند د ګورګاني دولت په لمسون پر بایزید روښان باندې د الحاد ټاپه وهلې ده او زیار یې ایستلی دی، چې په دې وسیله د روښانیانو نهضت کمزوری کړي او له سیاسي صحنې څخه یې لرې کړي.

ځینو پوهانو ویلي دي، چې روښان د عرفاني نهضت تر

پردې لاندې د بزگرانو د پاخون لارښوونه کوله. دوی روښاني غورځنگ په اصل او ماهيت کې د بزگرانو قيام بللی دی.

ددغو نظريو د صحت او سقم د پوره څرگندولو لپاره لا زياتې څېړنې ته اړتيا ليدله کېږي او هر څوک چې په دغسې څېړنه لاس پورې کوي، بايد له مخکې موضع گيرۍ پرته د اصلي منابعو په استناد او د عينيت پالنې (Objectivity) له روحيې سره سم حقايق وپلټي.

له ښه مرغه په دغه اثر (په حالنامه کې د بايزيد روښان عرفاني او فلسفي څېره) کې تر زياتې اندازې پورې عينيت خوښونې ته پاملرنه شوې ده. محترم اکبر کرگر (ددغه اثر مؤلف) تيوري پر واقعيتونو نه تحميلوي، بلکې د عملي ميتود له نومونو سره سم واقعيتونه راغونډوي او زيار باسي، چې د تيوري په قالب کې يې واچوي. دده اوسنۍ څېړنه د يوې سمې تيورۍ د رامنځ ته کېدلو لپاره لاره هواروي.

بايزيد روښان که يوازې د يوه عرفاني يا فلسفي مکتب مؤسس په توگه کار کړی وای او تورې ته يې لاس نه وای اچولی، کېدای شوه چې بې له ويرې او اضطراب څخه يې خپله نظريه په سيستماتيک ډول بيان کړې وای. اما د تورې په استعمالولو سره ده خپل دښمنان راوېښ کړل او غالب احتمال دا دی، چې ده به له کتمان او کموفلاژ څخه هم کار اخيستی وي. د اخوند درويزه په شاوخوا کې ډېر زيات

عرفـاني او لـه عرفـان نـه هـاخوا فكـري مكتبونـه موجـود وو. پـه همـدې وخـت كـې جـلال الـدين اكبـر مغـولي پاچـا هـم د (ديـن الهـي) د خپرولـو لپـاره كـار كـاوه، خـو كومـه ضـربه چـې پـه بايزيـد روښـان وارده شـوې ده، پـر نـورو مبتـدع پيرانـو او د فكـري مكتبونـو مؤسسـانو هغسـې سـخته ضـربه نـه ده ليـدلې. ددې علـت دا دى، چـې روښـاني نهضـت يـو مجـرد فكـري جريـان نـه و، بلكـې يـو عـالي ټـولنيز_سياسـي غـورځنگ و. دا چـې د روښانيـانو د تيـورۍ او عمـل تـرمېنځ ديـوال موجـود و او كـه نـه، دا هـم جـلا بحـث غـواړي. ښـايي داسـې تصـور رامېـنځ تـه شـي، چـې د تـورې پـه زور د ميـنې او محبـت رواجـول هماغسـې مثـال لـري لكـه نـن چـې ځيـنې هېوادونـه د قـوې د اسـتعمال لـه لارې ديموكراسـي صـادروي. آيـا دا هغـه ماكيـاولي فلسـفه نـه ده، چـې وايـي "هـدف وسيله توجيـه كـوي".
(the end Juststiles the means)

آيـا روښـاني مكتـب يـو سيسـتماتيک او منسـجم مكتـب دى؟ دا هـم يـو پـه زړه پـورې بحـث دى. ددې رسـالې ليكـوال كلـه كلـه لوسـتونكي تـه داسـې انطبـاع وركـوي، چـې بايزيـد لـه مختلفـو عرفـاني او فلسـفي مكتبونـو نـه ځيـنې مفكـورې اقتبـاس كـړې دي او يـا لـږ تـر لـږه فكـر كېـږي، چـې اقتبـاس كـړي بـه يـې وي. كـه مـوږ غـواړو چـې دغـو پوښتنـو تـه ځوابونـه پيـدا كـړو، نـو د څېړونكي پـه مخكـې ښـايسـته زيـاتې پـوښتنې پرتې دي، چې بايد د حل لارې يې ولټول شي.

د محترم کرګر د څېړنې یو عمده صفت دا دی، چې پر مشخصه موضوع باندې مشخص نظر څرګندوي. اما دده د څېړنې تر ټولو عمده صفت دا دی، چې نوي مسایل یې څېړلي دي او داسې تیاره ګوټونه یې روښانه کړي دي، چې د نورو لیکوالو په څېړنو کې نه موندل کېږي، لکه د درېیم او څلورم څپرکي موضوعګانې، چې ابتکاري بڼه لري.

محترم مولف په خپلو نظریاتو کې له علمي احتیاطه کار اخیستی دی او هغه خبرې، چې باید د (احتمال) په لفظ افاده شي، هغه یې د احتمال په لفظ افاده کړي دي. دا هم دده د څېړنې یوه مهمه ځانګړتیا ده، چې احتمال یې له یقین بېل کړی دی.

سربېره پردې محترم مؤلف له یوې بلې ساري ناروغتیا څخه هم ځان ساتلی دی، چې هغه د "معاصر کولو" ناروغتیا ده. ډېر څېړونکي شته، چې له روښان نه د شلمې پېړۍ لیډر جوړوي. حتی یو ښاغلی لیکوال، بایزید روښان د نشنلېزم مؤسس (!) هم ګڼلی دی. د محترم کرګر په لیکنه کې روښان د خپل وخت او چاپېریال مولود ګڼل شوی دی. که لومړی څپرکی لږ څه اوږد ښکاري، دلیل یې دا دی چې هغه باید د روښان د عصر ځانګړنې ښودلې وای او ځوانو څېړونکیو ته یې څرګنده کړې وای، چې پر روښان باندې باید نننې افکار او ارزښتونه تحمیل نه کړو، بلکې دده د خپل وخت په هینداره کې یې وګورو.

په پای کې باید دا یادونه هم وکړم، چې د بایزید روښان په باره کې آزاده او بیطرفانه څېړنه عملي جرات هم غواړي. ځینې متشرع علما، چې په عین وخت کې له خپل تاریخ او فرهنګ سره مینه لري، په دې نه خوشحالیږي، چې بایزید روښان ته مبتدع وویل شي. ځینې نور، چې د اخوند درویزه مینه وال دي او هغه د اخوند درویزه باباح په القابو ستایي، د روښان په دفاع نه خوشحالیږي.

لیکن راځئ، چې په پوهنه او حکمت کې د یوناني فیلسوف (اپلاتون) دغه خبره تکرار کړو، چې وایي: "په حقیقت پسې ګرځئ او له دې مه ویرېږئ، چې کوم خطر ناک ځای ته به ورسېږئ".

په درناوی

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي

د ا، ج، د د علومو اکاډمۍ سرمحقق غړی

تقریظ

د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم ریاست ته!

ستاسې د لیکنې له مخې مې د ښاغلي محمد اکبر کرګر لیکلی کتاب (په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېړه) وکوت او ددې کتاب په باب وایم، چې:

څه دپاسه پنځوس کاله کېږي، چې زموږ د هېواد په فرهنګي حلقو او مطبوعاتو کې د بایزید روښان، روښانیانو او روښاني ادبیاتو په باب لیکنې او څېړنې شوي او نشر شوي دي.

دا لیکنې په خپل وخت کې ارزښتمنې وې او زموږ د مشرانو فرهنګیانو لکه: ارواښاد لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي، محمد امین خوګیاني، قیام الدین خادم، عبدالروف بېنوا، پوهاند رښتین، پوهاند رشاد، کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي او نورو هڅې په دې لاره کې د یادونې وړ دي.

ددغو ښاغلیو او نورو محترمو پوهانو د کارونو د

ستاینې او منې ترڅنګه، که یې موږ آثار په دقیق ډول د نویو منابعو د رابرسېره کېدو پر بنا تر کره کتنې لاندې ونیسو، نو له ځینو څو لیکنو پرته چې تحلیلونه او څېړنې یې اوس هم د ارزښت لرونکې دي، نورې پاتې لیکنې اوس ډېرې په درد نه خورې او بیا کتنې ته اړه لري. ددغو پخوانیو کارونو د بیا کتنې ضرورت، ځکه محسوس دی چې زموږ د مخنیو فرهنګیانو د ډېرو لږو، یا دو هم لاس منابعو پر اساس خپلې لیکنې او څېړنې بشپړې کړې وې.

که موږ په خپل هېواد، پښتونخوا، بلوچستان، هندوستان یا د ختیځپوهانو په حلقو کې روښاني څېړنې ګردې له نظره تېرې کړو، نو راښکاره به شي، چې موږ اړ یو چې په دې برخه کې لا نور کارونه هم وکړو او دا ځکه چې په دغو هېوادونو او سیمو کې چې د روښانیانو په باب کوم کارونه ترسره شوي دي، هورې ښاغلیو محققینو په ټولو موجودو منابعو لاس بری او احتوا نه درلوده او هره څېړنه په خپله خپله برخه کې څه کمبوتات لري او پر دې ټولو سربېره ددغه نهضت ټولې خواوې او بېلابېل اړخونه لا پوره نه دي څېړل شوي او د روښاني غورځنګ او روښانیانو ډېر نور فرهنګي غورځنګونه لا د څېړنو او نورو څېړنو او نویو پلټنو انتظار باسي.

په همدې اساس د ښاغلي کرګر د کتاب لیکل موجه کار بلل کېږي او د یوه علمي ضرورت پر بنیاد کښل شوي اثر په

توگه زه ددې اثر ارزښتونه په لاندې ډول ښيم:

۱ـ ښاغلي مولف زيار ايستلی، چې خپل اثر زياتره د روښان پېژندنې د نويو منابعو پر اساس بشپړ کړي. له دغو منابعو څخه يوه عمده او اساسي منبع د بايزيد روښان حالنامه ده، چې د زياترو روښان پېژندونکيو لاس بري لا پرې نشته او زموږ محقق د همدغه اثر پر اساس خپلې څېړنې بنا کړې دي او د روښان پېژندنې د نورو لومړي لاس منابعو پر بنا يې د خپل اثر ماڼۍ جوړه کړې ده، نو ځکه زه وايم چې دا اثر د باوري او نويو منابعو پر بنا ليکل شوی دی.

۲ـ مولف زيار ايستلی دی، چې ځان د شرح حالونو په بيانولو کې ورک نه کړي او هم يې د تاريخ مسايلو تفسير او تشريح ته زياته توجه نه ده کړې. ده دغو دوو مسالو ته د ضمني پاملرنې ترڅنګه ددې څېړنې اساسي شمزی د روښان او روښاني غورځنګ د فکري اړخونو څېړنه او تحليل جوړوي، چې زه دا کار ددې اثر نويوالی بولم.

۳ـ په دې اثر کې د ځينو داسې مسايلو څېړنې ته توجه شوې ده، چې پخوا يا ګردسره نه دي څېړل شوي او که دي هم له تشو يادونو پرته بل ارزښت نه شي لرلای. روښاني نهضت او موسيقي او سماع، همدارنګه له ښځو سره د روښاني نهضت د برخورد مساله او د ځينو نورو مسايلو تحليل ددې کتاب داسې بحثونه دي، چې په اساسي ډول په

دې کتاب کې تر څېړنې لاندې نيول شوي دي او ددغه کتاب له مهمو او ښو بحثونو څخه حسابېږي.

۴_ له اسماعيلي افکارو سره د روښاني فکري جريان مقايسې څېړنه او په روښاني غورځنګ د اسماعيلي افکارو اغېزې ددې کتاب يو بل نوی بحث دی، چې د روښانيانو د فکري جريان په تحليل او څېړنه کې بې پدله نه دی او د بحث ور يوه موضوع ده، چې ددغه اثر ښاغلي مولف ورته خاصه پاملرنه کړې ده، نو کېدای شي چې په آينده کې نور بحثونه پرې وشي.

۵_ د پښتو پر فرهنګ د روښانيانو اغېزې ددغه اثر يو بل ګټور بحث دی، چې موږ کولای شو د اثر د ښو بحثونو په لړ کې حساب پرې وکړو.

۶_ د څېړنې د روشونو په لحاظ هم ددې اثر د تحقيق او تحليل اړخونه د منلو وړ دي او موږ کولای شو، چې د يو ښه تحقيق په توګه يې ومنو.

په پای کې زه ددغه اثر تحقيق او تحليل مثبت ارزيابي کوم او د روښاني غورځنګ د پېژندنې په لړ کې يې يو ګټور اثر بولم او پېشنهاد کوم، چې دغه اثر چاپ شي او فايده يې عامه شي.

په درناوی

معاون سرمحقق زلمی هېوادمل

د ژبو او ادبياتو د مرکز علمي غړی

او خدای روښنايي وليده، چې نيکه ده او خدای روښنايي له تورتمه جلا کړه او خدای روښنايي ورځ ونوموله او تورتم يې شپه ونوموله او ماښام و او سهار و لومړی ورځ.

کتاب مقدس "عهد عتيق" (لندن: سوسايتي دارالسلطنه لندن، ۱۹۵۹، ۱.

د مسالې طرح

په ۱۳۵۳هـ ش کال کې په کابل پوهنتون کې د بايزيد روښان علمي او نړېوال سيمينار جوړ شوی و، په دغه سيمينار کې د بايزيد روښان په باب، د هغه د شخصيت او کارنامو او مبارزو په باب، بېلابېل نظريات وړاندې شوي وو. دغه نظريات ټول يو شان نه وو، زه نه پوهېدم چې کوم يو نظر سم دی. بحثونو زه وهڅولم، چې په دې باره کې مستقله او بېطرفانه څېړنه وکړم. د بايزيد روښان په باب د خپلو څېړنو په ترڅ کې دې نتيجې ته ورسېدم، چې بايزيد روښان د هغه شخصيت، مبارزې د هغه پيروان او مريدان او د هغو کارنامې ددغه غورځنګ د ټولنې د فرهنګي شرايطو په چوکاټ کې، د بايزيد روښان د خپلو آثارو او د هغه د پيروانو او په هغه وخت کې د هغه د مخالفينو د آثارو په رڼا کې مطالعه او وڅېړل شي.

همدارنګه د بايزيد روښان فلسفي او عرفاني شخصيت او د نړۍ له سترو متفکرينو سره د هغه د اصولو پرتلنه، د اسماعيليه عقايدو په رڼا کې د روښان د عقايدو څېړنه او

پر تناسخ او حلول باندې د هغه عقيده او نه عقيده، د بايزيد روښان د تصوفي او عرفاني افكارو اغېزه، د هغه په ټولنه كې، د ښځو د حقوقو په باب د روښان نظر او پر پښتني فرهنگ باندې د روښانيانو غوځه اغېزه او دا ډول نور مطالب، چې په نورو څېړنو كې پرې بحث نه و شوى او يا ډېره لږه اشاره ورته شوې وه، په دې څېړنه كې مې پرې د امكان تر حده رڼا واچوله، چې گران لوستونكي ددې اثر په راتلونكيو مخونو كې د هغو لوستلو ته رابولم.

پس منظر

د بایزید روښان په باب څو ډوله نظریات موجود دي:

۱ـ پخپله د بایزید روښان او د هغه د مریدانو او پیروانو نظر.

۲ـ د هغه د مخالفینو لکه اخوند درویزه او د درویزه د پیروانو نظریات او یا د گورگاني دولت د مؤرخینو لکه دطبقات اکبري او هغه ته د ورته کسانو نظر.

۳ـ هغه نظریات دي، چې د بایزید له وخت څخه لږ وروسته ځینو مورخینو او پوهانو لکه د مآثرالامراء د اثر لیکونکي، د دبستان مذاهب د اثر لیکونکي او دغه ډول نورو پوهانو نظریې دي.

دغه نظریات هېڅکله یو بل ته ورته نه دي. د روښان او د هغه د مریدانو او پیروانو نظریې د روښان پېژندني لپاره

اصلي متون جوړوي. دغه آثار زياتره د هغه د عقايدو، افكارو او لارو چارو تشريح، توضيح او تبليغ دی.

د هغه د مخالفينو نظريې، اتهامات، تورونه او ځينې نور داسې دلايل دي، چې له هغو څخه هم په ناسيده توګه "د روښان پېژندنه" ترلاسه کېږي او درېيم ډول يې د بايزيد روښان په نسبت دوخت د فرهنګي محافلو نظريات دي، چې موږ ورته اشاره وکړه. له دغو نظرياتو څخه په ځينو کې د بايزيد روښان د نظريو تائيد شوی او په ځينو کې يې په بې طرفانه توګه د هغو توضيح او معلومات وړاندې شوي دي، چې په مجموع کې دغه متون د روښان پېژندنې په برخه کې موثر او ګټور مطالب لري.

دوهم:

هغه آثار دي، چې نسبتاً په معاصر دوران پورې اړه لري. په دې مانا کله چې د بايزيد روښان اثر خيرالبيان له پيدا ښت او چاپ کېدو څخه دمخه او يا لږ وروسته او يا د هغه د پيروانو او مخالفينو ان د اخوند درويزه د آثارو له چاپ کېدو او خپرېدو وروسته وړاندې شوي او منځ ته راغلي دي. له روښان پېژندنې سره له يوې خوا مرسته کوي، خو له بلې خوا يې د ځينو احساساتي او ذهني ډوله نظرياتو په وړاندې کولو سره ځينې ستونزې هم وړاندې کړې دي. په دې لړ کې د عبدالحليم اثر، عبدالاکبر خان اکبر، قيام

الدين خادم، حمزه شينواري، همېش خليل همدارنګه په دې برخه کې د لوی استاد عبدالحی حبيبي، سيد تقويم الحق کاکاخېل، مولينا عبدالقدوس قاسمي، ډاکتر محمد شفيع لاهوري څېړنې او نظريات زيات معلوماتي او با ارزښته څېړنې ګڼل کېږي.

درېيم:

هغه نظريات دي، چې په ۱۳۵۳ کال کې په کابل کې د بايزيد روښان د نړيوال علمي سيمينار په ترڅ کې وړاندې شوي دي. په دې نظرياتو کې د معصومه عصمتي، پروفيسر سيال کاکړ، اسماعيل مبلغ، استاد خادم، عبدالله خدمتګار، ابراهيم عطايي، حبيب الله رفيع، څېړنمل ژواک، غوث شهامت، لوی استاد عبدالحی حبيبي، پروفيسر انور علي يف، عبدالقيوم نورزي، استاد پوهاند رشاد، اجمل ختک، دوست شينواري، پوهاند الهام، حسن ضمير، استاد محمد صديق روهي او نورو پوهانو نظريات دي. په معاصرو څېړنو کې په عمده ډول د بايزيد روښان د شخصيت په باب درې ډوله نظريې وړاندې شوي، چې استاد محمد صديق روهي په خپله يوه مقاله کې په لنډه ډول داسې تبويب کړي دي:

۱ـ عرفاني نظريه

۲ـ ملي نظريه

۳ـ عوامي نظریه

خو استاد روهي د خپلي لنډې مقالې په پای کې هر اړخیزه نتیجه ګیري کړې ده.

استاد ددغه فلسفي مقالې په پای کې په دې ډول نتیجه اخلي:

"د روښانیانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او د محتوی له مخې نیشنل عوامي حرکت و. هغه مورخان، چې شکلیاتو او ظواهرو ته ارزښت ورکوي، طبعاً د روښاني نهضت سطحي بڼه مطالعه کوي. یو شمېر مورخان د ظاهري پېښو په لیکنه بسنه، نه کوي، بلکې غواړي چې د ټولنیز انکشاف د عمومي قوانینو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په ګوته کړي..."[1]

اوس ددې لپاره، چې موږ د بېلابېلو لیدونو ته په پام سره ددې اثر محتوی او متن ته داخل شو، لازمه بولو د معاصرو څېړنو ډېر عمده او لنډ ټکي وګورو:

مذهبی، عرفاني او تصوفي نظریات:

مولینا عبدالقدوس قاسمي، چې پر خیرالبیان یې مفصله سریزه کښلې ده، د بایزید روښان په باب عقیده لري، چې:

ـ بایزید انصاري د وحدة الوجود د ډلې په صوفیه وو

[1] محمد صدیق روهي، ادبي څېړنې. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۰)، ۱۲۸ مخ.

کې یو صوفي حسابېدای شي.

ـ د اسماعیلیه فرقې مربوطې نښې نښانې د هغه په آثارو کې موجودې دي.

ـ نوموړي د پیغمبرۍ دعوی هم کوله، خو د بشپړې پیرۍ دعوه یې درلوده.

ـ د نوموړي په باب مخالف او موافق روایات هم ډېر دي.

دغه راز سید تقویم الحق کاکاخېل د مخزن په سریزه کې لیکي:

" د تناسخ له یوې مسئلې پرته نور د اخوند درویزه ټول الزامونه په بایزید روښان وارد دي... د هغوی جنګ خالص په مذهبي بنیادونو وو، د حکومت په اشاره یا د سیاست په تحریک نه وو.

ډاکتر محمد شفیع، چې د بایزید روښان د آثارو په استناد یې یوه معتبره رساله کښلې او په (انسایکلوپیډیا اف اسلام) کې خپره شوې ځینې په زړه پورې نتیجو ته رسېدلی دی. هغه په دغه مقاله کې کښلي دي:

"ځکه چې له نورو خبرو نه علاوه د اسماعیلي عقایدو دا اثر دده په تعلیماتو کې د ملاحظې جوګه دی، چې ده د پیر کامل په عقیده ډېر ور اچولی، په ارکان اسلام په غسل وغیره مسایلو کې د تاویل بار بار استعمال او ځینې فروعي[1] مسایل یې په تعلیماتو

---

[1] آر: حروفي

کې شامل دي."(١)

همدا ډول مولينا عبدالقدوس قاسمي د بايزيد روښان مذهبي افکار تر عنوان لاندې مقاله کې ليکي:

"... د لوی روحاني طاقت ښبتن و. دده د اقوالو شرعي توجيه په څه نه څه رنګ کې کېدی شوه، خو بيا هم د "همه اوست"، "ذکر خفي" کامليت دعوې او خلقو ته د اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزاء دي، چې د هغو په وجه د پير بابا او د اخوند درويزه صاحب غونډې علماء او مشايخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو.

ددې مخالفت ابتدا اول په خالص مذهبي رنګ کې شوې وه او په دې کې هيڅ سياسي آميزش نه و. دا بيله خبره ده، چې وروستو چې د روښانيانو سياسي مخالفت شروع شو، نو د دوی په ختمولو کې دې مذهبي مخالفت هم خپل اثر کړی دی او د روښانيانو مذهبي مخالفين د سياسي مخالفينو په مرسته په خپل مقصد کې کامياب شوي دي."(٢)

ياد شوي پوهان تر زياته حده د بايزيد روښان په مذهبي، عرفاني او تصوفي کيت او طرز تفکر باندې ټينګار کوي. ځينې لکه سيد تقويم الحق کاکاخيل تر زياته حده، د

---

[1] محمد شفيع، پښتو، بايزيد انصاري. (پېښور: پښتو اکيډيمي، ١٩٥٩ع) ۴ ګڼه، ٢١مخ

[2] عبدالقدوس قاسمي، پښتو "د بايزيد روښان مذهبي افکار"، (پېښور: پښتو اکېډيمي، ١٩٥٩کال، ٢ ګڼه) ٨۶مخ.

درویزه تر اثر لاندې دی، خو محمد شفیع په خپله رساله کې د حالنامې او د بایزید روښان د نورو آثارو په استناد د نومورې په افکارو کې نوي شیان رابرسېره کوي، لکه د اسماعیلیه عقایدو اثر، تاویل، کامل پیر او نور، خو په مجموع کې پورتني یاد شوي پوهان د بایزید روښان په سیاسي او ټولنیزو فعالیتونو او کارنامو یا څه نه وایي او یا لږ څه وایي.

خو په کابل کې د بایزید روښان د نړیوال سیمینار مقالې، چې "د روښان یاد" تر عنوان لاندې اثر کې، چې په ۱۳۵۵ کال کې د حبیب الله رفیع په زیار او اهتمام چاپ شوي هم په زړه پورې مطالب لري.

په دغو مقالو کې مرحوم استاد اسماعیل مبلغ، داکتر ناصر الدین شاه حسیني د تهران پوهنتون استاد او استاد حسن ضمیر صافي د بایزید روښان په باب ورته قضاوتونه کړي دي. مرحوم مبلغ وایي:

"بایزید د هغه مطالعاتو له مخې، چې د اسلامي تصوف په میراث کې یې درلوده او هغه روحي تجربه، چې پخپله یې ترسره کړه، خاص مکتب ایجاد کړ. د هغه صوفیانه مکتب د خپلو اجزاوو سره د نورو فرقو په څېر د اسلامي تصوف د میراث تر اغېزې لاندې واقع و، خو په مجموع کې له هغو مستقل او جلا و. د روښاني مکتب اصول او اساسات د بایزید په آثارو خاص ډول په (خیرالبیان) او (صراط

التوحيد) کې تشريح او تحليل شوي دي..."[1]

نومـوړی د خـپلې مقـالې پـه تـرڅ کـې د "روښـنيه فـرقې" اصـول او اساسـات توضـيح کـړي او پـه دې ډول يـې نتجيـه رااخيستې ده:

" لنـډه دا چـې بايزيـد انصـاري د افغانسـتان د تصـوف پـه تـاريخ کـې د ډېـر ارجمنـد مقـام درلـودونکی دی. د هغـه ارجمنـدي پـه دې کـې ده، چـې د تصـوف پـه لاره کـې يـې پـه جدي توګـه لـه محض تقليد څخـه ډډه کـړې او پـه ابتکـار سره يـې نـوې فرقـه د "روښـنيه" پـه نـوم او د عرفـاني مقامـاتو پـه ترتيـب او شـماره کـې يـې تجديـد نظـر کـړی او د اسـلامي تصوف خزانه يې غني کړې ده..."[2]

پـه دې ډول د مرحـوم مبلـغ مقالـه يـوازې د اوږدو او مفصـلو بحثونـو لپـاره يـو مـدخل کېـدای شـي، خـو ځيـنې اسـتنتاجات وړانـدې کـوي، چـې بايـد د تحليـل پـه پـای کـې ترسـره شـي. کېـدای شـوای چـې د بايزيـد د تصـوفي او عرفـاني افکـارو بېلابېلې خواوې يې راسپړلې وای.

ايرانـی پـوه، داکتـر ناصـر الـدين شـاه هـم پـه خپلـه علمـي مقالـه کـې د بايزيـد روښـان د فکـري او فلسـفي تنـاقض او عرفاني تعليماتو اړخونو ته اشاره کړې ده. نوموړی ليکي:

"قـبلاً بايـد يـادآور شـد کـه در جهـان بينـی پيـر روښـان تضـاد

[1] اسماعيل مبلغ، د روښان ياد، ۴۶ مخ.

[2] روښان ياد، ۵۴ مخ.

آشـکاری میـان راسـیونالیزم و ایراسـونالیزم دیـده میشـود. یعنـی در عـین اینکـه وی روش مرتاضـان را مـی پسـندد و جهـان را خـوار دانسـته و دیگـر سـرای را بهتـر میشـمرد و روح را جـاودانی میدانـد. بـه شیوهء مبـارزه و دعـوت بـه عمـل تبلیـغ را جهـت اقـا مـه حق و بسـط عـدل در ایـن دنیـا لازم میشـمرد و پیـروان خـود را بـه قیـام علیـه جـابران میخوانـد. تعـالیم بایزیـد بـدین صـورت مختصـر میگـردد کـه نخسـت وی بـه خداشناسـی و عرفـان پرداختـه و ایـن در صـورتی میسـر میگـردد کـه سـالک پیـروی کامـل از پیـر کامـل کنـد. زیـرا پیـر کامـل صـاحب شـریعت و حقیقـت و طریقـت اسـت و هـم اوسـت کـه معرفـت و قرب و وصل و وحدت و سکون را یافته..."[1]

خـو اسـتاد ضـمیر صـافی سره لـه دې، چـې هغـه یـو شـکاک فیلسـوف، مـذهبي او عرفـاني شخصـیت بـولي، د هغـه عقیـده او مسلک په سیاسي ډول هم توجیه کوي.

په دې ډول:

"... خـو ماتـه دده د تعلیمـاتو او نـورو کـړو وړو لـه مطـالعې څخـه دا څرګنـده شـوې ده، چـې بایزیـد یـو شـکاک فیلسـوف (دی) او تـر کومـه ځایـه پـورې، چـې ده لـه مـذهب او الهیـاتو سره تمـاس نیـولی دی، لـه هغـو نـه دده مقصـد د خپلـو ملـي اهـدافو د لاس تـه راوړلـو لپـاره زیـاتره یـوه

[1] ایضاء، ۲۶۳ مخ

سیاسي استفاده وه او بس..."[1]

په پورتنیو نظریاتو کې مو ووینو، چې هم د کوزې پښتونخوا پوهاند او هم د سیمینار له ګډون کوونکیو څخه ځینو پوهانو د بایزید روښان پر مذهبي تعالیمو اتکاء کړې او د هغه د آثارو یو تفسیر او تعبیر یې وړاندې کړی دی او د هغه زده کړې یې توجیه کړې هم دي، خو په مجموع کې د بایزید روښان د عقایدو او افکارو هر اړخیزه څېړنه یوه هم نه ده کړې، نه یې د هغه فلسفي افکار او نه یې د هغه د لارې عرفاني مشخصات او نه یې د هغه د تصوفي مکتب مقامات څېړلي دي. څرنګه، چې ددغو پوهانو کار ډېر لنډ او مقاله یې بڼه لري، یوازې پر یو یو بعد او اړخ یې ورته رڼا اچولې ده، نه پر ټولو خواوو. یوازې د محمد شفیع لاهوري کار له لنډې یادونې سره سره هر اړخیز بریښي.

د بایزید روښان ناسیونالېستي او ملي توجیه:

بایزید روښان (یې) د یوه ملي او استعمار ضد اولسي مشر په توګه بللی او هغه یې د افغاني ناسیونالېزم بنسټ ایښودونکی ګڼل لړ څه د غور او تامل خبره ده، ځکه ځینې مفاهیم لکه استعمار یا کلونیالېزم، ناسیونالېزم یا ملیت پرستي او د ملي مفهوم د بشري ټولنو د تکامل د خاصې زماني مقطع محصول دی، خو بیا هم که د پردیو په وړاندې

[1] روښان یاد، ۲۳۹ مخ .

دغه مفاهيم وکارول شي او هغه زمان او شرايط په نظر کې ونيول شي، بايد لازمه توضيح ولري.

په هر صورت ځينو افغاني پوهانو د خاصو ملي احساساتو تر اغېزې لاندې، دغه تاريخي حادثه د نن ورځې په معيار توجيه کړې او د بايزيد روښان غورځنگ يې يو ملي او ناسيونالېستي غورځنگ بللی دی. موږ هڅه کوو، لومړی ددغو پوهانو د نظريو يو څو لنډ ټکي راواخلو او وروسته پرې که لازمه وه څه ووايو.

پروفيسور سيال کاکړ وايي:

"دغه پياوړی شخصيت د خپل عصر يو قوي قهرمان او زموږ د مليت پر آسمان باندې د يو ځلاند ستوري حيثيت لري. موږ د خپلې ټولنې دغه حقيقي ترجمان د صوفيانو او مذهبي افکارو څښتن، د جنگي ډگر غښتلی مبارز، د ادب د ميدان منلی ليکوال او د ملي شعور خاوند د بايزيد روښان په درانه نامه سره پېژنو."[1]

استاد قيام الدين خادم د بايزيد روښان مبارزې او غورځنگ په دې ډول توجيه کوي:

"د دهقانانو د قيام خبره خو ځکه تېک ده، چې پښتانه له پخوا څخه بيا ترننه پورې ټول اکثره دهقانان او مالداران دي. د نن ورځې په تخمين افغانان په سلو کې پنځه نوي

[1] روښان ياد ۳۳ مخ.

دهقانان یعني واړه مالکین دي. ملک، فیوډال او تاجر داسې چې انحصارات هم وکولی شي، یا نه وو یا ډېر کم وو. ډېر کم، چې په نشت حسابېږي، نو چې د بایزید علیه الرحمه پسې ملت درېدلو خامخا به دا ملت دهقان و..."[1]

خېړنمل ژواک په "ملي احساساتو" دا خبره کوي، چې:

"زما جهت زما عنوان!"روښان د ملیت د بنسټ اېښودونکي په حیث "ټاکل شوی دی، نو ځکه وایم چې روښان د همدې کرې او د آسیا د لویې وچې د یوې برخې بالاخره د ۱۶ پېړی یو شخصیت دی، چې په ۱۶ پېړی کې روښان د ملیت بنسټ بیا اېږدي د ملیت!!"[2]

دغه راز غوث شهامت هم یادونه کوي، چې:

"هغه د خپل وخت د استبداد سره ډېرې ډغرې وهلې. روښاني نهضت د بېګانه تسلط مخالف او له ګورګانیانو سره یې روابط او تعلقات بنه نه دي پاتې شوي..."[3]

د بایزید روښان دغه ډول توجیه او د هغه د مبارزو، افکارو او عقایدو دغه ډول تعبیر او تفسیر هغه وخت سم پرځای او منطقي ګڼلی شي، چې د هغه خپلو آثارو او د هغه د وخت آثارو او اصلي متونو ته پام وکړو او د هغو په رڼا کې ځینو قضاوتونو او نتایجو ته ورسېږو. (په) دې کې هېڅ

---

[1] روښان یاد ۶۱ مخ.

[2] روښان یاد ۲۲۵ مخ

[3] روښان یاد ۳۱۰ مخ

شک نه شته، چې هغه او د هغه لښکرو د مغلو له دولت سره نېغ په نېغه او مستقیم جنګونه کړي دي، خو هغه هېڅکله د ملیت په نوم خپل بېرغ نه دی پورته کړی. دا سمه ده چې د هغه د مبارزو شکل دغه ډول توجیه کېدای شي، خو داسې هم نه چې یوازې سیاسي ډګرې یې وهلې وې او یوازې سیاسي مبارزه یې کړې وي. موږ به هڅه وکړو د همدې اثر په ځینو برخو کې د هغه د افکارو او عقایدو د مضمون او محتوی په باب څه ووایو.

۳_ د طبقاتي مبارزې د تیورۍ پر اساس نظریه:

د سیمینارو زیاترو ګډون کوونکیو پوهانو یو نظر د طبقاتي مبارزې د تیورۍ له مخې نظر دی. سره له دې، چې له دغه سیمینار څخه اوس شپاړس کاله تېرېږي، خو د فریدریک انګلس ددې تیورۍ له مخې، چې وایي:

"د شپاړسمې پېړۍ په اصطلاح د مذهبي جنګونو په وخت کې اصلي مسئله د پوره مادي او طبقاتي ګټو په خاطر رامخ ته وه. د فرانسې او انګلستان د وروستیو کورنیو بحرانونو بنسټ پر طبقاتي ګټو باندې ولاړ و. که څېرې په هغه وخت کې دغو طبقاتي مبارزو مذهبي رنګ درلودی او که څېرې تر مذهبي پوښ لاندې د مختلفو طبقاتو ګټې رامخ ته وې، نو دا مسئله د جنګونو څرنګوالي ته تغییر نه ورکوي او کولای شو، چې د هغه وخت د شرایطو د شننې له

PDF Compressor Pro

مخه یې څرنګوالی روښانه کړو. ښکاره خبره ده، چې د فیوډالېزم او کلیسا پر ضد د مبارزې په صورت کې باید ټولو انقلابي، سیاسي او اجتماعي ایډیالوجیو مذهبي رنګ درلوداې او ددې لپاره، چې پر اجتماعي اړیکو باندې حمله ممکنه شوې واې، لومړی باید له هغه څخه د تقدس پوښ لیرې شوی واې."

دریم ډول نظریات تر زیاته حده د همدې مفکورې پر اساس توجیه شوي دي. دا هغه نظریات دي، چې په راوروسته کلونو کې په تېره د ستالین د دورې تاریخ لیکنې ورته خاص او نسبتاً مطلق رنګ ورکړی دی. ددغه ډول نظریاتو له مخې، د حقایقو، فاکتونو او عواملو له مخې تیوري منځ ته نه ده راغلې، بلکې ټول عوامل، حقایق او پېښې د تیورۍ په چوکاټ کې اچول شوي او توجیه شوي دي. په دې کې زیاتره شوروي پوهان لکه م.اسلانوف، ي.ریسنر، ک.انتونووا، یو.انکوفسکي، ن.دوریانکوف، و.رومادین، ګ.ګیرس، ع.منانوف یې، پولیاکووا او داسې نورو په خپلو څېړنو کې د بایزید روښان د نهضت په باره کې ځینې مسایل څېړلي دي.

د سیمینار زیاتره ګډون کوونکیو او افغاني پوهانو هم د بایزید روښان شخصیت او نهضت په باره کې همدا لاره نیولې او خپلې شننې یې عیارې کړې، چې له هغه جملې دوریانکوف، عبدالباري جهاني، استاد عطایي، قیوم

نـــورزي، معصـــومه عصـــمتي، منـــانوف او نـــورو دغـــه ډول نتیجې اخیستي، چې په لنډ ډول یې یادونه کوو:

محترمه معصومه عصمتي لیکي:

" د پیـر روښـان مبـارزې تـه بزګـري او عـوامي نهضـت ویـلای شـو. ولـې چـې پیـر روښـان خپلـه مبـارزه د عوامـو او بزګرانـو او محرومـو او بېکـاره ډلـو پـه ملګرتیـا شـروع کـړه او پـرمخ یـې بیولـه او لـه لـوړو طبقـاتو سـره یـې هېـڅ راز اړیکـه نـه درلوده."[1]

عبدالباري جهـاني هـم د انګلـز د پورتنـۍ تیـورۍ پـر بنسـټ خپلـه مقالـه کښلـې ده او پـه ضـمني ډول یـې روښـاني غـورځنګ پـه مـذهبي پـوښ کـې د ګورګانیـانو او حاکمـه پوړیـو پر ضد عوامي غورځنګ بللی دی.

قیـوم نـورزی هـم د خپلې مقـالې پـه تـرڅ کـې د عبـدالرحیم منـانوف نظریـه تاییـدوي او د نتیجـه ګیـرۍ پـه تـرڅ کـې یـې یادونه کوي:

" نومـوړی پـوه د خپلـو څېړنـو پـه نتیجـه کې وایـي، چـې د بایزیـد روښـان پـر شـاوخوا د خلکـو لـویې حلقـې، چـې قـاطع اکثریـت یـې غریـب او نـادار خلـک وو، راټـول شـوي او د وخـت د دربار او د جاګیردارانو پر ضد یې مبارزې کولې." [2]

محترم ابراهیم عطایي هم لیکي:

---

[1] روښان یاد ۳۰ مخ.

[2] روښان یاد ۱۲۰ مخ

"بایزید روښان د یو آګاه سړي په حیث د وخت د استعمار پر ضد له عقیدوي محاذ څخه جګړه شروع کړه. روښاني جنبش د یوې ملي ایډیالوژۍ په پیروۍ رااوچت شو. ده په ډاګه وویل، چې هر څوک خپل ځان نه پېژني، هغه خدای هم نه شي پېژندلای. روښان وویل، چې د خدای په نزد ټول انسانان مساوي دي، اصل نسب او دنیایي اعتبار څه اهمیت نه لري، ځکه چې بایزید د پیر روښان په لقب د اعتبار خاوند شو، نو هغه کسان چې د فیوډالۍ تسلط تر فشار لاندې ځپل شوي وو، ټول یې پر شاوخوا راټول شول. د روښان تعلیمات، چې سربېره پر مذهبي مترقي ارزښت ملي ارزښت هم درلود، داسې قدرت وموند، چې هېچا له هغه څخه سر نه شو غړولای."(¹)

محترم عطایي صاحب د خپلې مقالې په پای کې دا ډول نتیجه ګیري کوي:

"روښاني نهضت یو بزګري نهضت و، ملي خصوصیت یې هم درلود.... په دې حقیقت موږ نن ښه پوهېږو، چې د روښانیانو نهضت ضد فیوډالي و او ملي خصوصیت یې درلود."(²)

دوریانکوف لیکي:

"دغه نهضت اولسي و او د خلکو د اکثریت (بزګرانو) غوښتنې یې څرګندولې."(³)

---

[1] روښان یاد ۱۲۵ مخ

[2] روښان یاد ۱۲۸ مخ

[3] روښان یاد ۱۴۹ مخ

نوموړی زیاتوي:

بلکې دا نهضت د گورگاني امپراتورۍ د تسلط پر ضد د خپلو فیوډالانو پر خلاف د لویي منطقې د اولسونو د ازادۍ د مبارزې یوه مهمه برخه وه...(۱)

بل شوروي پوه پروفیسور انور علي یف هم په دې لړ کې زیاتوي، لیکي چې:

"د پیر روښان د مذهبي زده کړو په استناد په اسانۍ سره ثابتولی شو، چې دغه غورځنګ تولنیزه او طبقاتي جنبه درلوده او دا د ظلمونو او استبداد پر ضد د عامو او زیارکښو خلکو داسې عکس العمل و، چې د فیوډالېزم وده یې له ځانه سره درلوده..."(۲)

انور علي یف په لنډه توګه ددغه غورځنګ مشخصات هم څرګندوي. نوموړی د روښانیانو غورځنګ یو کلیوالي بزګري غورځنګ بولي، چې زیاتې اغېزې یې پرېښې دي. دغه غورځنګ قومي غرور درلود. روښان د بزګري او کلیوالي غورځنګ بنسټ اېښودونکی و او ددې غورځنګ مبارزه نه یوازې یوه طبقاتي او سیاسي مبارزه وه، بلکې روښان د رنسانس موجد هم و.

اسلانوف شوروي پوه هم په خپله رساله کې د خپل تحلیل په نتیجه کې او د ډېرو لږو موادو پر بنسټ داسې نتیجه اخلي، چې:

---

[1] روښان یاد ۱۴۹ مخ

[2] روښان یاد ۳۶۱ مخ

" د پورته وینا په نتیجه کې ویلای شو، چې د روښانیانو نهضت او حرکت یو دهقاني او د بزګرانو حرکت و، چې د ملاکانو او فیوډالانو په مخالفت روان و.([1])

نورو شوروي پوهانو، و.م ماسون، او و. رومادین هم په خپل اثر د افغانستان تاریخ دوهم ټوک کې ددغه غورځنګ په باب داسې نتیجه اخلي. لیکي:

"دغه نهضت د خپل اصلي ماهیت له مخې ضد فیوډالي جریان و، ددې نهضت پیروانو د خانانو او عالمانو په مقابل کې د ځمکې د لاس ته راوستو او د دوی د امتیازاتو د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه کوله. په "منتخب التواریخ" کې، چې په ۱۷ پېړۍ کې د یوه هندوستاني مورخ په قلم لیکل شوی دی، روښاني جریان ته بالکل بزګري نهضت ویل شوی دی."([2])

خو له دې ټولو خبرو سره، چې دمخه وشوې څو مسئلې باید یو له بله سره ګډې نه شي.

ـ د بایزید روښان مذهبي، عرفاني او تصوفي شخصیت، چې د روښانیانو د غورځنګ پر ټول جریان یې اغېزه درلوده.

---

[1] اسلانوف، د روښانیانو ملي نهضت د "معتمد ژباړه" (کابل: پښتو ټولنه ۱۳۵۳ کال)، ۱۸ مخ.

[2] و.م.ماسون، و.ا. رومادین. د افغانستان تاریخ، ۲ ټوک، بایزید انصاري "د ګل محمد نورزي ژباړه" (کابل: پښتو ټولنه، لسمه ګڼه، ۱۳۴۹ کال) ۳۹ مخ.

ـ بل هغه بدلونونه، چې د زمان په اوږدو کې د بايزيد روښان په ژوند او د هغه تر مرګ وروسته په دغه جريان کې منځ ته راتلل.

ـ په دغه جريان کې عقيدتي مسايل.

ـ له ټولنيزو ـ سياسي پېښو سره ددغه جريان د لارښوونکيو چلند.

ـ او له خپلو مخالفينو سره د روښانيانو چلند.

موږ پر دې باور يو، چې د روښانيانو د غورځنګ په څېر په يوه مؤثر جريان او د جريان د کلي بهير يوه کوچنۍ مقاله کې، د ضمني او دوهم لاس موادو له مخې څه ويل او د هغه په عمومي جريان د يوې جزيي پېښې تعميم د سختو تېروتنو سبب کېږي. دا هيڅکله د يوې مقالې د حوصلې کار هم نه دی. همدا اوس د روښانيانو د غورځنګ په باب ډېر اصلي او لومړني لاس مواد شته، چې موږ ته د نوي مېتودولوجۍ او څېړنې د نويو اصولو په ترڅ کې تياره ګوټونه راروښانه کوي.

اړه ده ددې پرځای، چې ددغه ډول يو عظيم جريان او دهغه پېښې د ځينو معاصرو تيوريو په چوکاټونو کې واچوو او يا يې د اروپا له ټولنيزو ـ سياسي او مذهبي موډلونو سره په تله کې واچوو او يا يې پرتلنه وکړو. ښه به دا وي، چې پخپله ددغه جريان خصوصيات، مشخصات، علتونه او عوامل وڅېړو او په پای کې تري خپل تعريفونه بشپړ کړو.

په دې اساس په دې اثر کې، چې په "حالنامه کې د بايزيد روښان عرفاني او فلسفي شخصيت" نومېږي، هڅه شوې چې د روښانيانو د دورې په اصلي متونو په تېره په حالنامه اتکار وشي. له همدې کبله مې حالنامه د اساسي موادو په توګه غوره کړه. البته بايد ووايو، چې زموږ څېړنه يوازې د حالنامې په متن پورې تړلې نه ده، بلکې نوموړی اثر په خپل ځای کې خاص اهميت لري، چې زموږ د څېړنې په يوه برخه کې به پرې ځرګندې او تاکلې خبرې وشي.

په دې ډول موږ په دغه څېړنه کې د بايزيد روښان د سياسي شخصيت، د هغه د ملي او آزادي غوښتونکي شخصيت او نورو خواوو په باب څه نه وايو که څه وي هم هغه به ضمني جنبه لري، نه اساسي. په دې څېړنه کې هڅه شوې، چې په لومړي قدم کې د بايزيد روښان د زېږېدو د ټولنيز_ فرهنګي چاپېريال په باب، په مقدماتي ډول خبرې وکړو او وروسته د هغه د لنډ ژوندليک له يادونې (چې په ډېرو آثارو او څېړنو کې يې تفصيلي يادونه شوې ده) د بايزيد روښان شخصيت د فلسفي او عرفاني افکارو په ابعادو کې، همدارنګه د وخت د فکري جريانونو څخه د هغه د تاثراتو په باب او په پای کې د بايزيد روښان او د هغه د غورځنګ سترو اثراتو ته اشاره وکړو.

کله چې په دې څېړنه کې موږ د بايزيد روښان د افکارو فلسفي او عرفاني اړخ څېړو، د فلسفي مفهوم د ارسطو يې،

افلاطوني، ديکارتي او نورو فلسفي ښوونځيو په سيستماتيک مفهوم نه دي، بلکې بې له شکه چې نوموړی د خپل وخت يو عارف، صوفي او پيشوا و. هغه د خپل وخت مذهبي او فکري پروبلماتيک او عرفاني۔فلسفي اړخونه څېړلي دي، خو په دې اثر کې موږ هڅه کړې د ځينو مهمو معاصرو فلسفي ښوونځيو د هګل، سارتر او مشهورو اروا پوهانو لکه فرويد يونګ او نورو له نظره ددغه ډول فکري ليد توګي لنډه اندازه ولګوو. خو دا به د څېړونکيو په قضاوت او مطالعې پورې اړه ولري، چې زموږ کار تر کومه حده نيمګړتياوې لري او تر کومه حده له دوبليکيشن څخه ليرې دی. البته دغه ليکنه تراوسه پورې د نورو څېړونکيو لپاره ډېره لږه د پاملرنې وړ مساله وه او که ده هم ضمني جنبه يې درلوده.

بايد ددې ټکي يادونه هم وکړو، چې په دې څېړنه کې د بايزيد روښان د علمي او فلسفي شخصيت پر څېړلو سربېره د بايزيد روښان او اسماعيليه افکارو پرتلنه هم شوې ده. د بايزيد روښان په افکارو او عقايدو کې د حلول او تناسخ د مفکورو په باب هم څرګندونې شوي. د موسيقۍ د رواج، د ښځو د حقوقو او په دغه جنبش کې د ښځو د مقام په باب څه ويل شوي او په پای کې پر پښتني ټولنه باندې ددغه ستر سياسي۔فرهنګي او مذهبي غورځنګ اغېزو ته اشاره شوې.

دغه راز هڅه شوې، چې د څېړنې پر ميتود او د کار په

طرز بانـدي ړومبنی فریضې او نظریې تحمیل او ونه تپل شي، بلکې د علمي او بې طرفانه قضاوت او د لاس ته راغلیو اسنادو او مدارکو په رڼا کې مسایل تحلیل او څېړو.

په نتیجه اخیستلو کې هم دا هڅه شوې ده.

له بلې خوا کېدای شي ددې اثر یو عمده ارزښت دا وګڼل شي:

زموږ په کتابتونونو او فرهنګي موسسو کې تراوسه پورې ددغه اثر د موضوعاتو لرونکی اثر نه و. په دې شرایطو کې چې زموږ د هېواد پرګنې، ولسونه، ملیتونه او مذهبي فرقې سره نږدې کړي، خالي دي. باید هڅه وکړو، چې د یوه واحد ملت د تکل او تکامل پر لور لا پاخه ګامونه واخلو. په همدې اساس د بایزید روښان او اسماعیلیه فرقې د افکارو پرتلنه او پر.بایزید روښان ددغه فرقې د عقایدو د اثراتو مطالعه زموږ د کار (په) ارزښت کې کمی نه راولي، بلکې بالعکس . هیله ده ګران لوستونکي په خپلو علمي او انتقادي نظریو سره ددې کار د بشپړتیا په برخه کې له موږ سره مرستندوی شي.

و من الله التوفیق

محمد اکبر کرګر

لومړی څپرکی

د بایزید روښان د ژوند چاپېریال، زوکړه او زده کړه

الـف: د بایزید روښان د وخت ټولنیزو فرهنګي حالاتو ته یوه کتنه

د روښان پېژندني یا په بل عبارت د روښان د ژوند، حالاتو او د هغه د فکري سیر او سلوک د څېړني لپاره لږ تر لږه اړ یو، چې د روښان د زېږېدو ټاټوبی، د هغه د وخت (پر) سیاسي حاکمیت، فرهنګي چاپېریال، فکري او رواني اتموسفیر باندې رڼا واچوو.

د بایزید روښان ژوند، زده کړه، چې وروسته به پرې هم رڼا واچول شي، د مغلي امپراتورۍ په شرایطو کې ترسره

کېږي. د هغه تر زېږېدو يو کال وروسته بابر مغلي امپراتور هند ته ورغي او د لودي پښتنو حکومت سقوط کوي.

بايزيد روښان (انصاري) د خپل ژوند په مشخص پړاو کې د روښان لقب گټي. يوه مذهبي فرقه رهبري کوي او د خپل وخت (له) متداوله علومو څخه فيض اخلي. په دې ډول هغه په خپل ژوند کې په خپلو سترگو مغلي حکومتونهويني. د مغلو "مغل واره" تاړاکونه ويني. د پښتنو د اوسېدو پر سيمو باندې د هغوی باج، خراج او سورسات ويني او له بلې خوا د هندي او پښتني فرهنگ په لمنه کې رالوېږي. ددې لپاره چې د وروسته څېړنو او نتايجو لپاره مو په آسانۍ سره لار هواره کړې وي، لازمه بولو چې په لنډه توگه د بايزيد روښان د عصر ټولنيز فرهنگي او فکري حالت ته يوه کتنه وکړو.

۱_ ټولنيز حالات:

د پښتنو په تاريخ، فرهنگ او ټولنيز ژوند کې د تېر په پرتله شپاړسمه پېړۍ د نويو پېښو، واقعاتو او زېږېدنو زمانه ده. د منځنۍ اسيا يرغلونه، د مغلي دولتونو استبداد، له افغانستان څخه د هند پر لور د تل په څېر لېږدېدني او نور عوامل ددې سبب شول، چې له اقتصادي پرمختگونو سره موازي ټولنيزه وده هم منځ ته راشي.

په پښتونخوا او دغه راز په افغانستان کې په خاص ډول

په پښتني سيمو کې هم د نورو په څېر په بزګرو او کروندګرو د مالياتو حواله زياته شوه. که دمخه يوازې پر آبي او حاصلخېزو ځمکو حواله وه، دا وخت په غير آبي (للمي) او نورو ځمکو هم ماليه حواله شوه.

ـ پر مالګې او تمباکو ماليات لوړ شول. د لارې ټکس هم په لارو يو جوپه والو او مسافرو وضع شو.

ـ د ګورګاني (مغلي) دولتونو له خوا د مالياتو د راټولولو لپاره بېرحمانه قوانين وضع شول.

ـ بزګران او په تېره کسب ګران په تدريج سره کمېدل. دا کار (د) کرکيلې د کمزورتيا سبب هم کېده.

پېښور په لره پښتونخوا کې دلاهور او کابل ترمنځ هغه مناسبه سيمه وه، چې تر نورو پښتني سيمو د لويې لارې پر سر پروت واو د تجارتي او ترانزيټي فعاليتونو مرکز کېدای شو.

"جلال الدين اکبر لومړنی بادشاه و، چې يوه لويه تجارتي لا يې پرانيستله. هغه ددې کار لپاره د خيبر دره، چې کابل او لاهور يې سره نږدې کول، غوره کړه او په ۱۵۸۱ع کال کې يې قاسم خان مهندس موظف کړ، چې د عراده جاتو د تېرېدو لاره جوړه کړي."[1]

د صديق فرهنګ د يوې څېړنې له مخې په همدغو

---

[1] صديق فرهنګ، "محيط اقتصادی_اجتماعی و سياسی خوشحال خان" توريالي پښتون (کابل دولتي مطبعه، ۱۳۵۰)، ۱۷۱ مخ.

شرایطو کې په پښتونخوا کې دغه ډول ټولنیز جوړښت موجود و.

ـ ملاکان یا د زیاتو ځمکو خاوندانو او د قبیلو مشرانو یو پاسنی قشر او طبقه جوړوله، چې مغلي دولتونو ورته پاملرنه کوله. د بډو او جاګیر په واسطه یې د ځان تابع کول.

روحانیون، چې د قبلوي شخړو د فیصله کولو او لانجو په هوارولو کې یې نقش درلود.

ـ رعیت، یعنې بزګران، شپانه او مزدوران چې د اجورې (چاریکه) په مقابل کې یې د ملکانو په ځمکو کې کار کاوه.

ـ ګاونډیان، هغه خلک چې له قبیلې بهر او نورو سیمو څخه راغلي او ځمکې یې نه درلودې.

ـ مریان او غلامان، چې البته د پښتني ټولنې د جوړښت په تناسب یې په ځینو متونو کې یادونه شوې ده.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي مرحوم په خپله مهمه مقاله کې، چې "د روښان پیر عصر او دده غورځنګ" نومیږي، د هغه وخت د پښتونخوا د وګړیو طبقه بندي په څلورو کتګوریو کې (چې دمخه ویل شوي تبویب ته نږدې ده) ښیي.

ـ یوه ډله هغه خلک، چې د کوچیانو یا پوندوو په توګه په شین شوبو او څړځایونو پسې ګرځېدلې، سترې رمې یې درلودلې او د ټولنې د غذا او ابتدایي ثروت لومړنی سرچینه وه.

ـ دوهم ټولنيزه ډله د کليو کروندګر و، چې په ښېرازو ځمکو کې مېشت او خواريکښ ديګانان وو. يا هغه قبيلوي لېږدېدونکي وو، چې کله به د څړځايونو له امله په تنګ شول، نو د نورو ورشوګانو په لټه کې به بل ځای ته مهاجر کېدل. دغه ډله خلکو به ښېرازې ځمکې د شيخ ملي د دفتر له مخې په هرو لسو کالو کې بدلولې. د دوی د استوګنې سيمه هم د خيبر نه تر آباسينده پورې ښېرازه سيمه وه.

ـ درېيمه ډله خلک هغه وګړي وو، چې په ښارونو، باندېو او کليو کې په صنعت او کسب ګرۍ مشغول وو او د دربارونو او لويو خانانو په خدمت کې وو. د هنر او فرهنګ په انکشاف کې يې رول درلود.

ـ څلورمه ډله هغه خلک وو، چې د خاص ټولنيز دريځ له مخې يې پورته پوړی يا له دربار سره اړيکې پيدا کړې، لکه حکمرانان، لښکرکښان او درباريان، روحانيون، ملايان او پيران او کله هم له لويو خانانو څخه عبارت وو. ټولنيز تحرک Socialmobilty هم په همدغه قشر کې ترسره کېده." .. او کله چې به له هغو نورو درو ډلو څخه ځينې غښتلي او بريالي راووتل، نو به هغه هم په دې لوړه ډله کې درېدل او د شاهانو او دربارونو په زور يې واړه يا غټ ملوکي مراکز جوړول. لکه ملک شاه منصور يوسفزی، چې خپله لور بي بي مبارکه يې بابر شاه ته واده کړه او ځان يې ددغه پاچيا په دربار کې داخل کړ، د خوشحال خان ختک

کورنۍ، چې د ډهلي د مغولو له خوا ددې سيمې مشران او جاګيرداران وو.

يا مثلاً له روحانيونو څخه خواجه عبدالله احرار د آمو په شمال او جنوب کې د دونې مځکو او جايدادونو خاوند و، چې څانته يې مستوفيان لرل. ملا عبدالله سلطان پورې، شيخ الاسلام، چې په هند کې د روښان معاصر و، کله چې (۹۹۰ق. ۱۵۸۱م) کې مړ شو، ډېرش مليونه روپۍ څنې پاتې شوې."[1]

۲ـ فرهنګي حالات:

د هند د ګورګاني امپراتورۍ په شرايطو کې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کې د دولت د عايداتو له زياتوالي ثابتيږي، چې د سوداګرۍ، کرنې او د صنعت چارو له ټولو ستونزو او خنډونو سره سره بيا هم پراختيا موندله. په دغه دوره کې به تل له ماوراء النهر او له ايران او خراسان څخه کسب کاران هند ته او له هغه ځايه به نومړو هيوادونو ته تله راتله. پوهان او عالمان به هم له يوه هيواد څخه بل ته تله. سوداګرو به هم د عثمانيه ترکيې، ايران او ماوراءالنهر نه ښکلي کالي او توتې او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه، دواګاني او نور قيمتي شيان خراسان او ماوراء النهر، ايران او ترکيې

---

[1] بايزيد روښان، خيرالبيان (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)، ۴ـ۵ مخونه.

ته ورل راوړل. له دې لامله به تل ستري تجارتي قافلې د کابل، کندهار او هرات له لارو تېرېدلې. امرتسر، پېښور، ملتان، شکارپور او کابل، کندهار،هرات، بخارا، خجند او مشهد د تجارتي کاروانونو او فرهنګي مبادلاتو ستر او مهم مرکزونه وو.

د هند او منځنۍ آسیا ترمنځ د تجارت او سوداګرۍ انکشاف پېښور ته ښه مناسب موقعیت ورکړ. د هند او خراسان او منځنۍ آسیا ترمنځ د لویې لارې جوړېدل، (پر پېښور او د هغه په خواوشا سیمو ژوره اغېزه وکړه. په دې ډول د پېښور او د هغه د خواوشا سیمې له نویو تولنیزو اقتصادي بدلونونو سره مخامخ شوې او د وګړیو په ژوند او د ژوندانه په طرز کې هم بدلون راغی.

د روښاني غورځنګ د پیل تر وخته په پښتونخوا کې کتبي (لیک لوستې) ژبه دري یا فارسي ژبه وه. پښتو ډېره لږه او یا کمه لیکل کېده. روښاني غورځنګ ددې لپاره، چې په ولسونو او د سیمې اصلي اوسېدونکیو ته لاره پیدا کړي، خپل آثار یې په پښتو وکښل. فارسي رسمي ژبه وه. مغلي حکمرانانو د پښتنو قبایلو له مشرانو سره د پښتو، فارسي د ترجمانانو په وسیله خبرې اترې کولې.

د اکبر پادشاه په دربار کې به فارسي خبرې کېدلې او د پښتنو بندیانو خبرې هغه ته په فارسي ژباړل کېدلې.

فارسي د مدرسې ژبه وه. د فارسي ژبې مشهور شاعران،

صوفیان او عارفان لکه شیخ فرید الدین عطار، مولینا جلال الدین محمد بلخي، نورالدین عبدالرحمن جامي، ابو المجدود بن آدم سنایي غزنوي، حافظ شیرازي، سعدي او نور... زیات شاعران او هنرمندان د پښتنو په فرهنګي ټولنو کې اشنا او پېژندل شوي څېرې وې. ددغو مشاهیرو د اثارو او کلامونو نمونې او تاثیرات په پښتو ادبیاتو کې لیدلای شو.

بایزید روښان او د هغه سرسخته مخالف اخوند درویزه او د هغو پیروان په دواړو ژبو پوهېدل. تذکرة الابرار والا شرار په فارسي کښل شوی دی. د خیرالبیان زیاته برخه په (پښتو برسېره) په فارسي او عربي ده. د بایزید روښان حالنامه په فارسي ژبه کښل شوې ده.

له دې څخه جوتېږي، چې پښتونخوا د خپل سنکرتیک فرهنګي ځانګړتوب له مخې لکه څنګه، چې په تجارتي لحاظ د غرب او شرق د لویې لارې او ان د ورېښمو د لارې پر تېر پرته وه، دغه ډول په بېلابېلو دورو کې د فرهنګي التقاط او یوځای کېدنو او ترکیبونو سیمه هم وه او ده. لذا پر پښتونخوا باندې د اسلامي فرهنګ د نفوذ له لارې د عربي فرهنګ اثرات بیخي زیات او لاسبري وو.

فارسي ژبه ددغو فرهنګونو په لاس بري کولو کې غوره وسیله وه. هندي او اردو ژبې هم بې اثره نه وې. لکه چې خیرالبیان په هندي (اوسنۍ پنجابي) هم کښل شوی دي.

اسلامي فرهنګ د وخت لاسبری او مسلط فرهنګ وو. د اسلام تر خپرېدلو وروسته اسلامي او په تېره عربي فرهنګ ته د پښتنو په منځ کې پراخه امکانات وو. په دې اساس د تاریخي حقایقو له مخې مونږ په پښتونخوا کې هر ډول فرهنګي پدیدې له عربي، فارسي او هندي فرهنګي اثراتو څخه پرته او مجردې نه شو څېړلای او نه یې هم مطالعه کولای شو. کله کله، چې د ژبنیو تعصباتو ځینې څېړې راپورته کېږي، له هغو څخه جوتېږي چې عاملین یې له تاریخي حقایقو ډېر لیرې او مجرد فکر کوي او یا د اتنوسنتریزم او یا کلچرسنتریزم په امراضو اخته دي.

۳ـ فکري او رواني حالات:

د مغلو د امپراتورۍ پراختیا او د هغې د دوام په موده کې په تېره د روښاني غورځنګ د منځ ته راتلو په شرایطو کې په فکري لحاظ یو ډول تشتت او پراګنده ګي برېښي. اساطیري، موهومي او خرافاتي ذهنیت پر ټولنه لاسبري دي. قبیله او په تېره په مجموع کې (د) پښتنو قبایلو لپاره د هغو مخالفین د افسانوي نسب نامو روایات جوړوي. غیر پښتون اخوند د سید علي ترمذي مرید درویزه په تذکرة الابرار والاشرار کې د پښتنو د نسب او شجرې په باب غلط او غیر علمي او غالباً موهومه نسب نامه ذکر کوي. نوموړي پښتانه بني اسرایل یادوي. سره له دې، چې نوموړی په خپله

په پښتو آثار کاږي، خو د حاکمو پوړیو لپاره د خاصو سیاسي اهدافو په خاطر اظهار نظر کوي.

"د سید بهادر شاه ظفر کاکاخېل په عقیده خواجه نعمت الله هروي لومړنی مورخ دی، چې په "مخزن افغاني" نومي کتاب کې یې پښتانه بني اسرایل بللي دي، خو څرنګه چې اخوند درویزه هم په تذکرة الابرار والاشرار کې(*) همدغه نظریه وړاندې کړې ده او دا دواړه کتابونه تقریباً په یوه وخت کې لیکل شوي دي، نو مونږ د کاکاخېل صاحب نظریه د څېړلو وړ بولو."(۲)

استاد روهي له نوموړیو نظریاتو داسې استنباط کوي:

"سید علي ترمذي، اخوند درویزه د حضرت بنور صاحب زامن، میا نور او اخوند پنجو، چې له ګورګاني دولت سره یې دوستانه تعلقات درلودل، د روښانیانو پر ضد یې ډېر زیات تبلیغات کول او ځینې قومونه یې د هغوی له ملاتړ څخه راوګرځول. د هغو کسانو له جملې څخه، چې د روحانیت په لباس کې د سیاسي مقاصدو د پوره کولو په خاطر پښتنو ته ورغلي دي، اخوند درویزه خاص شهرت

---

* د درویزه له تذکرة الابرار والاشرار کې له ۷۹ مخ څخه وروسته دا تفصیل راغلی دی.

(ذکر احوال و انساب و اعمال افغانان و کیفیت الحاق این فقیر).

تذکرهٔ دوم.

۲ محمد صدیق روهي، ادبي څېړني (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۰)، ۱۸ مخ.

لري."(١)

ـ په مطلوبه زمانه کې په مذهبي او عقیدتي لحاظ سره له دې چې افغانان اسلام ته ډېر له پخوا رااوښتي وو، خو اسلامي وحدت نظر یوازې په حرف کې و، نه په عمل کې. په پښتنو کې متعدد پیران او مرشدان راپیدا شوي او هر یو پیر ځان برحق باله.

په هغه زمانه کې دا ډول مقولې عامې وې لکه، چې د حالنامې مؤلف یې هم یادونه کوي:

" لا دین لمن لا شیخ له" (څوک چې پیر نه لري، هغه دین نه لري) او یا دا چې "من لا شیخ له فاالشیطان شیخه." (چې د چا پیر نه وي، د هغه پیر شیطان وي.)

په همدې ډول د روښان او اخوند درویزه په زمانه کې په پښتونخوا کې د همدغه فضا او اتموسفیر په موجودیت کې زیات شمیر پیران پیدا شوي وو. اخوند درویزه په تذکرة

---

[1] پورتنی اثر، ۱۸۸ مخ

اخوند درویزه د ټولو پیرانو په نسبت په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار ۱۵۱ مخ کې زیات د بایزید روښان په آدرس ناوړه کلمات استعمالوي او د لعین خطاب ورته کوي، خو په مجموع کې د افغانانو سپکاوی هم کوي. وایي، چې :"از آنکه علمای افاغنین چون تحصیل تام ندارند بل تحصیل ناتمام هم ندارند، چی از علم دارند هر آئینه از جهلا اینمردم. در دین و دیانت و صلاحیت و عفت کمتر اند تا روزی از روزها نوشته این لعین به خدمت حضرت شیخ علی ترمذی قدس سره و هم بره در رسید. حضرت ایشان فرموده که قوی بلا برین مردم افغانین نازل شده."

ابرار والاشرار کې د مبتدعو پیرانو یو اوږد لست وړاندې کوي. لکه پیر طیب، پیر ولي، بایزید انصاري، پیر عمر، پیر چالاک او نور، چې شمیر یې له پنځوسو څخه زیات دی او د یاد شوي اثر له ۱۵۹ مخ څخه وروسته یې په تفصیل یادونه شوې ده.

د پیرانو له تعدد او د هغو د لاسنیوي او له روابطو څخه د هغه وخت د ټولنې لاسبرې او حاکمه فضا، د خلکو رواني او فکري سطحه، ګډوډي او بې نظمي، پرېشاني او د یو څه د پیدا کولو په خاطر لټه او تلاش بربېښي، چې د وخت د ټولنې انسان په ټول سرسانده او سرسامه حالت کې د یوه رواني ایډیال او تسکین په لټه کې دی. سره له دې، چې استاد روهي دغه حالت یو علت د وخت په موجوده شرایطو کې په دې ډول څېړي، چې له نورو عواملو څخه هغه عمده یو دی.

"د زیر بنا بدلون (په ځیو سیمو کې، فیوډالي طرز تولید د لومړني کمون سیستم د پاتې شونو ځای نیسي) او په روبنایي موسسو او افکارو کې تحول، له مرکزي آسیا څخه د ګورګاني فاتحانو په راتګ سره د مختلفو کولتورونو ترمنځ ټکر او پخلا کېدنه، د حاکمې طبقې اداري او سیاسي تګلاره، د عرفان او روحاني ریفورم په لباس کې د اجتماعي او اقتصادي تحول لپاره د خلکو قیامونه، د علومو په ساحه کې د تجدد او آزاد فکرۍ لپاره د روښانفکرانو مبارزه او د

خرافاتو او انحرافاتو پر ضد د متشرعو عالمانو تبليغات او داسې نور."([1])

ـ د پښتنو په سيمو کې د پښتنو "پښتني مرکزيت" او حاکميت هم موجود نه وو. اخوند درويزه په دې باب ليکي، چې دوی پادشاهي د يو بل لپاره جايزه نه گڼي. نوموړی دا مساله د پښتنو د انفراديت پسندۍ او رټې ازادۍ غوښتنې د احساس نتيجه بولي. هغه ليکي:

" اين مردم افغان را از قديم رسم و آئين برآن بود که... در ميان يکديگر پادشاهی را بر خود جايز نداشتند چه ايشان را تکبر، خودبينی برآن داشته که چگونه در حضور يکی از اقربای خويش عجز فروتنی کشيم؟ خود نوکر و آن ديگر را پادشاه گوييم، بل مساوی يکديگر باشيم، رسم از آنست که افغانان را ملک گويند."([2])

کيدای شي دا دليل هم د هغه خاص فکري جوړښت او طرز فکر پيداوار وي او د مغلو د لاسبرۍ او د هغوی د دولت د قانوني کولو لپاره يو دليل هم وي.

نوموړی بايزيد روښان او د هغه پيروان په دې هم محکوموي، چې گواکې روښان او روښانيان د پادشاهۍ دعوه لري:

---

[1] محمد صديق روهي، ادبي څېړنې، ۱۸۸ مخ.

[2] اخوند درويزه، تذکرة الابرار والاشرار. (پېښور: ن،م، ۱۹۶۰)، ۸۳ مخ

"دغه لاپه يې په خوله کړه زه پادشاه د پښتنو يم
پښتنو سره به ښه کړم پښتانه راپسې ځي
زه به ماتې دروازې کړم د اګرې او د سيکرې"(۱)

ب: د بايزيد روښان لنډه پېژندنه:

۱ـ زوکړه:

بايزيد د قاضي عبدالله اورمړ زوی دی، چې پلار او نيکه يې د وزيرستان په کاني کرم(*) کې اوسېدل. په ۹۳۱هـ ـ۱۵۲۴م کال د پنجاب په جالندهر کې وزېږېد. د مور نوم يې بي بي آمنه يا ايمنه وه، چې د حاجي ابوبکر لور وه.

قاضي عبدالله د خپل وخت قاضي و. د تاريخ مرصع مولف ليکي:

"نقل دی له اخون درويزه(رح) نه، چې په مخزن کې يې کښلي دي، چې عبدالله نومېده اورمړ وه. د کاني کورم په اورمړو کې، علم او صلاحيت يې ډېر و او له اولاده د

---

[1] اخوند درويزه، مخزن (پېښور، پښتو اکيډيمي، ۱۹۶۹) (کو) مخ.

* د کاني ګرام کلمه په بېلابېلو متونو کې په مختلفو ډولونو راغلې او کارول شوې ده. له هغې جملې لوی استاد عبدالحی حبيبي مرحوم په خپل اثر د پښتو ادبياتو په دوهم ټوک د کاني کوړم اصطلاح کارولې ده. (کاني کوړم د وزيرستان د بدر په وادۍ کې د غره لمنې ته يوځای دی، چې په پښتنو کې شهرت لري).
په ځينو نورو متونو کې د کانيګرام ـ کانيکرام او نورو ډولونو راغلې دي.

صالحانوو. څوی یې پیدا شه نوم یې بایزید کښېښن."([1])

همدارنگه د ډاکتر محمد شفیع په قول:

"د بایزید د بیان مطابق دده د نسب سلسله په پنځه پېړۍ کې پیر سراج الدین پوري او د هغه په واسطه په یوویشتمه پېړۍ کې د حضور کریم مشهور صحابي (ابو ایوب الانصاري(رض)) پوري رسي. دده مور ایمنه دده د پلار لري ترله او د جالندهر د الحاج ابابکر لور وه. بایزید په جالندهر کې په ۹۳۱هـ مطابق ۱۵۲۵م کې (یعني په هند کې د بابر د سلطنت د قیام نه یو کال اول) زیږېدلی و."([2])

استاد رشاد لیکي:

"... (قاضي عبدالله) په ارتي توگه د اسلامي تصوف له تاریخه سره آشنا و او د تبرک لپاره یې پر خپل زوی باندې د طیفوریه طریقې د موسس نامتو بزرگ بایزید طیفور بسطامي (په ۲۶۱هـ ق مړ) نوم کېښود." ([3])

د حالنامې مولف لیکي، چې د عبدالله نیکه او د بي بي ایمنې (آمنه) نیکونه حقیقي ورونه وو او د بي بي ایمنه پلار حاجي ابابکر و. وایي، چې اوه ځلي یې حج کړی او د حرمین

[1] افضل خان خټک، تاریخ مرصع، مقابله تصحیح او نوټونه له دوست محمد خان کامل مومند، (پېښور: یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۷۴) ۲۳۷ مخ.

[2] محمد شفیع، "بایزید انصاري"، پښتو، د مولانا عبدالقدوس ژباړه، ۴ گڼه (پېښور پښتو اکېډیمی، ۱۹۵۹)، ۲۰ مخ.

[3] د واصل روښاني خو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په مقدمه او تصحیح (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)، امخ.

شریفین طواف یې کړی و. او د ثروت خاوند ؤ. اصلي استوګنځی یې په جالندهر کې واقع و، له منکوحه یې یوه لور او له وینزې یې دوه زامن او یوه لور وه او د عبدالله پلار هم غني او مالدار و، سوداګري یې کوله. نوم یې شیخ محمد و او د کوهستان د کانیکرام په ښار کې یې کور درلود. یو وار هندوستان ته د تجارت لپاره تللی و.

د حالنامې مولف ددې یادونه هم کوي، چې بایزید لا د ځلوېښت ورځو و، چې عبدالله غرونو ته د تللو نیت وکړ، خو کورنۍ او د کورنۍ غړي یې ورسره په دې خاطر لاړ نه شو، چې د هندوستان رسم و رواج یې زده کړی وو.

له دې ټکو دا هم جوتېږي، چې د بایزید کورنۍ د خپل وخت عادي او پر تیته پوړۍ پورې مربوطه کورنۍ نه وه، بلکې له یوې خوا د هندي فرهنګ او هم له خپل بومي پښتني فرهنګ سره اشنا وه او له بلې خوا د خپل وخت "جهان دیده" کورنۍ وه. (له) تجارت سره یې هم سروکار درلود او له دې څخه دا هم جوتېږي، چې نوموړې کورنۍ او د هغې لوی شخصیت بایزید د خپل وخت یو "ایلیت" او روښانفکره عنصر و.

حالنامه په لومړیو مخونو کې د بایزید د کوچنیوالي، پېښو او د مغلو راتګ ته اشاره کوي. کله چې عبدالله کور ته لاړ، هلته یې د مور له درې لونو او بایزید سره د نفقې او کسوت خبر اخیستلو څو کاله وروسته هندوستان ته د مغلو

لښکر راغی. د پهرې پر ښار يې يرغل وکړ او د خداداد کور هم په پهره کې و. مال يې ورته لوټ کړ او شيخ خداداد له خپلې کورنۍ سره جالندهر ښار ته لاړ او له بايزيد سره کور ته لاړ او بې بي ايمنې، چې هرڅه درلودل د خداداد کورنۍ ته يې ورکړه. شيخ خداداد درې لورنې درلودې، يوه يې د بايزيد په نامه کړه. يو کال څخه زيات و کم مغولو هندوستان له افغانانو ونيو او افغانان د بهارپتنه ايالت ته ولاړل.

د حالنامې مؤلف زياتوي کله، چې مغول په هند حمله کوي او د پهره ښار ته ورځي، نو په افغانانو هيبت لويږي. وايي چې ځينو ښځې و ماشومان پرېښوول او وتښتېدل خو ځينې پوه شول، چې زموږ ښځې او ماشومان به بنديان شي، نو ويې وژل. بايزيد د شيخ خداداد کورنۍ وساتله او زيات خلک له لوږې او تندې مړه شول او نور يې تر هت ولايت ته ولاړل. داسې سيمو ته ولاړل، چې آب و هوا يې نامساعده وه. ځينې ناجوړه شول او ځينې مړه شول. وروسته ټولو افغانانو اتفاق وکړ، چې له تندې مړه کېږو، نو ښه به دا وي، چې يو وار په ټول وس سره له مغولو سره جنګ وکړو او په ميدان کې مړه شو.

وروسته خوارلس زره جنګي ميړونه افغانان سره راجمع شول او اتلس زره زيات و کم د مغولو لښکر وو... د مغولو لښکر ماته ومونده او شپږ زره تنه يې ووژل شول. وروسته

بیا بهار د افغانانو لاس ته ورغی.

بابر ددغه جنگ په موقع وویل:

"افغانان ووژنئ او مال یې لوټ کړئ."(١).

همدارنګه سید تقویم الحق کاکاخېل د همدغه پېښو په باب زیاتوي:

"بایزید د شپږو کالو و، چې د بابر پوځونو پښتانه تس نس کړل او د جالندهر پښتانه خپل اصلي وطن ته واپس راوتښتېدل. بایزید او د بایزید مور هم په دې اله ګوله کې کاڼي کرم ته راغلل..."(٢)

مور د خپل تېر اوږده بحث ماحصل او نتیجه په دې برخه کې هم راغونډولای شو، چې بایزید په غړولو سترګو سره مغول او مغولواله لیدلي او د هغې هیبت یې احساس کړی دی او وروسته یې که د مذهب په فورم کې سیاست هم کړی دی، د هغه سیاست د افغانانو او مغولي دولتونو د کشمکش سنتیز او برداشت و.

٢_ د بایزید د ژوندانه پړاوونه:

لوی استاد ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبي د بایزید د ژوندانه مراحل په دې ډول ښیي:

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، (کابل: علومو اکاډمی، ١٣۶۴)، ٨ مخ_ (ګستتنر چاپ)

اخون درویزه، مخزن، مقدمه د سید تقویم الحق کاکاخېل (پېښور: پښتو کېډیمی، ١٩۶٩، تر مخ.

"زیږېدنه: ۹۳۱ق ۱۵۲۴ م کال په جالندهر کې".
له خپل اکا شیخ خداداد او مور سره کاڼي کورم ته راتګ د ۱۹۳۷ ق_۱۵۳۰م) حدود د بایزید نکاح له بي بي شمسو سره (د تره لور). د ۹۵۵ق ۱۵۴۳م حدود په کاڼي کورم کې سیاحت او سلوک وخت له۹۵۵تر ۹۷۰ق_۱۵۴۳_۱۵۶۲م.
د پیر کامل درجې ته رسېدل او تبلیغ خپرول او د صراط التوحید تالیف (۹۷۸ق_۱۵۷۰م) د اشنغر جنګ او کابل ته تګ او له قاضي خان او میرزا محمد حکیم سره خبرې کول، د ۹۷۹ق حدود (غالباً ۱۵۷۱م) د آغاز پور جنګ، ۹۷۹ق_۱۵۶۵حدود.
د تور راغه جنګ او د روښان وژنه. د ۹۸۰ق ۱۵۷۲م حدود.
دده خلف او زوی شیخ عمر او ورونه یې مغولو مړه کړل. ۹۸۲ق_۱۵۷۴م". [1]
په دې ډول له پورتنیو بېلابېلو نظریاتو څخه پوهېدای شو، چې بایزید روښان د یوه ټولنیز_سیاسي، فرهنګي، مذهبي او ملي شخصیت په توګه، چې ژوند او شخصیت (یې) له ټولنې سره په رابطه کې له کورنۍ سره په رابطه کې او د خپل ناسالم چاپېریال سیاسي او اقتصادي قوتونو،

---

[1] بایزید روښان، خیر البیان، (کابل: کابل پوهنتون، ۱۳۵۳)، ۱۰ مخ.

رواني اتموسفير او نورو زياتو عناصرو سره په رابطه کې بېلابېل ابعاد لري. دغه ابعاد په يوه نقطه کې نه شو څېړلای، بلکې د هغه د ژوندانه ماضي د هغه د سرنوشت تفکر او مستقبل بستره وه.

په عمده ډول د بايزيد روښان د ژوندانه مراحل، چې د استاد حبيبي د نظر له مخې يې ګورو، په درې برخو څېړلې او مطالعه کولای شو:

لومړۍ مرحله:

د بايزيد روښان له زوکړې څخه د سياحت او تجارتي فعاليتونو تر پايه پورې.

دوهمه مرحله:

د سلوک اختيارول، چله او د پير کامل درجې ته رسېدل، تبليغ کول او پر خان باندې د مريدانو راټولول.

درېيمه مرحله:

له آغاز پور نه نيولې تر شهادت پورې.

اول:

د پير روښان د ژوندانه په دې پړاو کې، چې د هغه له زوکړې پيلېږي او بيا د هغه د مسافرتونو او تجارتي کاروانونو او يا د سير و سياحت او سلوک تر وخته دوام

کوي، ډېرې عمده او اساسي پېښېويني.
د مغلو راتګ هند ته، د هغه کورنى چاپېيال، د هغه له مور سره د هغه د پلار ناوړه سلوک، د هغه زده کړه او تعليمات، د پلار قاضي عبدالله او يعقوب سره مخالفتونه او په تجارت پسې سفرونه. دا پړاو د بايزيد بلوغ ته د رسېدو دوران دى. د ټولنيزې ارواپوهنې له مخې د هغه شخصيت اساسي عناصر او بعدونه په همدغه پړاو کې ځاى نيسي او وروسته د بېلابېل ډوله عکس العملونو په توګه رابرسېره کېږي.

دوهم:

د بايزيد روښان د ژوندانه هغه پړاو دى، چې نوموړى پکې په خفي ذکر مشغولېږي، عبادت او رياضت کوي او د توحيد لوړ مقام ته د رسېدو په خاطر چله باسي. د خوبونو د ليدلو پړاو، په دغه مرحله کې ځينې الهامي اوازونه اوري:
"اى د ادم زويه وګوره، ماته چې زه له تا سره يم او ته له ما سره، يعنې زه په تا کې يم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وينم او هرڅه، چې وو او دي او وي به، د خپل موجود له وجوده يې وينم."[1]
له يوولسو کالو وروسته، چې بايزيد د وصلت مقام ته رسېږي او حق تعالى ورته کشف کېږي، يو غيبي آواز ورته

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۴۵ مه.

کېږي، چې اسم أعظم ووايه، چې د توحيد مقام دې ثابت شي، چې د معرفت قربت او د وصلت (په) مقام کې توحيد ثابت نه دی، نو وروسته له څه وخته له هرڅه چې اواز اوريدل کېده، له هغه آوازه يې اسم اعظم اورېده.([1])

د روښان د ژوندانه دغه پړاو د تفکراتو او تاملاتو پړاو دی. نوموړی د ژوندانه په دغه پړاو کې فکر کوي، ذکر کوي، د سکر بېلابېل حالتونهويني او هغه د تېر ژوندانه سير و سفر او د فرهنگي اغېزو ټول علايم په مختلفو اشکالو د صوفي په وجود او تفکر کې بشپړتيا ته رسېږي او پوخوالی مومي.

فرهنگي او عرفاني آثار لکه خيرالبيان، مقصود المومنين، فخر الطالبين، حالنامه او نور ليکي. مريدان پر خان راټولوي او د خپلو سرفروشو مريدانو يو لوی لښکر جوړوي. د هغه د تصوفي او عرفاني نفوذ ساحه پراختيا مومي. له محلي حکومتونو او متنفذو روحانيونو سره د خپل نفوذ د له منځه تللو وېره او ترهه پيدا کېږي او د متضادو قطبونو د منځ ته راتللو سبب کېږي. په فکري لحاظ ټولنه انقطاب پيدا کوي. څرگنده فکري دوگانگي د عرفان او شريعت په جامه کې منځ ته راځي او په نتيجه کې يې لومړنی مغولي ضد پاخون رامنځ ته کېږي، چې ددغه قيام څای د آغاز پور په نامه يادېږي.

---

[1] همدغه اثر، ۵۳ مخ

دریېیم:

لـه دې هـم جوتېـږي، چـې ددغـه جګـړې پیـل روښـان تـه خـاص ارزښـت درلـود، چـې د جـنګ د پیـل پـر ځـای هـم د آغـازپور نـوم ږدي او لـه هغـه وروسـته د نومـوړي او د هغـه د اخلاقـو لـه خـواد ظـالمو مغلـي حاميـانو او د هغـو د پلويـانو پـر ضـد ناپايـه او اوږده جګـړه پيلېـږي او پېـږۍ وروسـته هـم خپـل اثرات پرېږدي.

پـه لنـډ ډول: هغـه څـه، چـې ددغـه اثـر د ليکـونکي لپـاره پـه دې څېړنـه کـې پـه زړه پـورې دي، د هغـه د تفکـر سـير و سـلوک او د هغـه د نـړۍ ليـد د تکـوين پـړاو دی، چـې د هغـه د ژوندانـه د لومـړني پـړاو د اغېـزو پـر بسـتر عمـل کـوي. هغـه ورتـه د يـوې تـولنيزې او روانـي زمينـې حيثيـت لـري او نومـوړی پکـې د يـوه صـوفي، د يـوه هـادي، د يـوه روښـان او د يـوه "موحـد شخصيت" پـه توګـه خپلـو ادعـاوو تـه رسـېږي او خپـل اثـرات پـه خپله ټولنه کې پرېږدي.

✵ ✵ ✵

PDF Compressor Pro

دویم څپرکی

حکمت بر سه گونه است:
_ یکی گفتار،
_ دوم کردار،
_ سوم دیدار
_ حکمت گفتار، عالمان راست
_ حکمت کردار، عابدان راست
_ و حکمت دیدار، عارفان راست
خط سوم: ناصرالدین صاحب الزمانی،
چاپ ۱۳۵۱ ص ۱۴۰

بایزید روښان د خپلو فلسفي او عرفاني افکارو په ابعادو کي

الف: د حالنامي پېژندنه:

حالنامه په ظاهر کي د بایزید روښان د یوه مرید، چي علي محمد مخلص نومېده او د ابابکر قندهاري کاسي زوی و، تالیف دی چي په روانه او ساده فارسي ژبه یې کښلی دی. دغه اثر د روښانیانو د غورځنګ ډېر پټ او ناروښانه ګوټونه روښانه کوي او هم په مفصله توګه د روښان او د هغه د اولادونو او مریدانو مبارزې او کوښښونه تشریح کوي.

خو ځیني څېړونکي په دې معتقد دي، چي حالنامه په

PDF Compressor Pro

لومړي سر کې د بايزيد لـه خـوا کښـل شـوې وه او وروسـتـه بيـا مخلص لـه سـره وکښلـه، زيـاتـونې يـې پـرې وکـړې او بشـپـړه يـې کړه.

د دبستان مذاهب مولف ليکي:

"و حالنامـه کتـابی دارد کـه در آنجـا احـوال خـود را بـاز گـذارده."(۱) منظـور يـې بايزيـد روښـان دی، نـه علـي محمـد مخلص.

او مخلـص هـم پـه خپلـه ددې اثـر پـه بـاب ليکـي:" فقيـر حقيـر علـي محمـد ابـن ابـابکر قنـدهاری مريـد و خـادم خانـدان بايزيـد انصـاری قـدس الله سره العزيـز ميگويـد، کـه بعضـی از محبـان و مخلصـان کـه رعايـت و مراعـات خـاطر ايشـان از جملـهء لوازمـات و واجبـات دانسـته ازيـن فقيـر التمـاس داشـتند، کـه حالنامـه پيـر دسـتگير کـه از تـدابير دوران و سـامع ناسـخان تغييـر و تبـديل بـه عبـاراتش راه يافتـه و صـحتش بـه سـقامت بـدل گشـته و نيـز سـوانح و حقـايق فرزنـدان و احـوال نبيـره گـان پيـر دسـتگير قـدس سـره و ديگـر از احـوالات کـه در منصـهء ظهـور جلـوه گرامـده... بسـط تحريـر و در نظـم تقريـر در آورده شد."(۲)

خـو کلـه چـې حالنامـه او د هغـې مـتن لولـو، لـه هغـې ځخـه هـم د بشـپړوونکي (مخلـص) دا خبـره جوتيـږي، چـې نومـوړی

---

[1] ملا محسن فاني، دبستان مذاهب (کانپور: مطبعه نولکشور، ۱۳۲۱ه) ۳۰۹ مخ

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱ مخ.

اثر د بایزید روښان له خوا پیل شوی او وروسته د علي محمد مخلص له خوا له سره لیکل شوی، بشپړ شوی او بیا پکې د بایزید روښان د اولادونو، مبارزو او جدوجهد بیانونه راغلي دي.

د متن له مخې هم د حالنامې د لومړی او وروستی برخې متون او عقاید، د افکارو د بیان او د پېښو او حوادثو د بیان له مخې سره توپیر لري. په دې مانا، چې د حالنامې لومړی برخې د بایزید روښان مذهبي، عرفاني او عقیدتي استدلالونه دي او په ځینو برخو کې هم مباحثې او دیالوګونه دي، چې په قرآني آیاتو او "متشابهو" احادیثو له مخې راغلي او بیان شوي دي، خو له دغه لړې برخې وروسته، چې تقریباً په غالب ګومان له مغلو سره د مخالفت تر بیان پورې رسېږي، د بایزید له یادښتونو نقل شوي دي او وروستی برخه یې مخلص بشپړه کړې او لیکلې ده. لوی استاد حبیبي هم دې ټکي ته د پښتو ادبیاتو تاریخ په دوهم ټوک کې اشاره کوي:

"داسې ښکاري، چې د حالنامې ابتدايي برخې روښان لیکلې او بیا نو دغه علي محمد مخلص دده د اولادو احوال هم پکې زیات کړی دی. وايي چې د علي محمد پلار ابابکر په کوچنیواله کې د جلال الدین بن بایزید په خدمت کې داخل شوی او بیا نو د احداد په لښکرو کې و، خو چې په آخر کې د بایزید له لمسیانو سره هندوستان ته ولاړ او له

رشید خان سره، چې د روښان له کورنۍ څخه و، په دکن کې مستخدم او د شمس آباد په رشیدآباد کې ناندیر ته نژدې اوسېده."(۱)

دمخه ورته اشاره وشوه، چې حالنامه په روانه فارسي کښل شوې ده. په لومړیو برخو کې لکه، چې څرګندېږي د بایزید استدلالونه او مباحثې دي، خو ځای ځای پکې د استدلال د قوت لپاره فارسي ابیات، مثنوي، قطعې او ځینې غزلونه راغلي دي، چې ټول یې تصوفي او عرفاني اړخونه لري. په دغو شعرونو کې د شیخ سعدي، مولینا او عطار نیشاپوري، بایزید روښان او په خپله د مخلص او نورو شاعرانو شعرونه هم شته.

له دې ټکو څخه جوتېږي، چې هم بایزید روښان د فارسي ادبیاتو او عرفاني فرهنګ سره ښه آشنا و او هم علي محمد مخلص د وخت متبحر عالم او شاعر وو، چې د ځینو محققینو په قول د دیوان څښتن هم دی. د فارسي ژبې او فرهنګ او هم له عربي ژبي او ادب سره ښه اشنا او بلد و.

خو هغه څه، چې په حالنامه کې مور او زمور بحث او موضوع ته په زړه پورې دي، هغه د بایزید افکار او فکري طرز دی. په دې برخه کې باید ووایو، چې د حالنامې لومړۍ برخه هم له فکري پلوه کوم منظم او سیستماتیک اثر نه دی،

---

[1] عبدالحی حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټوک، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)، ۲۹۸مخ.

چې په هغه کې د بایزید د افکارو ژوره کره کتنه وکړو. دغه اثر د بایزید روښان د نورو آثارو په پرتله لکه خیرالبیان، مقصود المؤمنین، صراط التوحید او نورو په څېر د عقیدې او ایمان منظم بیان نه دی، بلکې د هغه پر عقایدو سربېره د هغه د ژوند او د هغه د اولادونو د ژوندانه او مبارزو بیان هم دی.

د دبستان مذاهب لیکونکی د بایزید روښان د نورو آثارو په باب لنډه یادونه کوي. وایي:

"او را تصانیف بسیار است، به عربی و پارسی و هندی و افغانی _مقصود المومنین به عربی است_ گویند حق با او بی میانجی جبویل سخن کردی و کتابی دارد، خیرالبیان نام و آن به چهار زبان است. اول به عربی، دوم به فارسی، سوم به هندیو چهارم به پشتو یعنې لغت افغانی. همان یک مطلب را به چهار زبان گفته و آن خطابیست از حق تعالی بر حضرت بایزید و آنرا صحیفهء الهی دانند."[1]

له بلې خوا د بایزید روښان خپل لاس کښلي آثار د هغه د مریدانو لپاره مقدس او سپېڅلي آثار وو. د هغه مریدانو به په ښه اواز په جمع کې لوستل او د تبرک او تقدس په خاطر یې له ځان سره ګرځول.

د مثال په ډول شیخ عمر په یوه جنګ کې خاص ددې

[1] ملا محسن فاني، دبستان مذاهب، ۳۰۸ مخ.

لپاره بېرته د جنګ ځای ته ورستون شو، چې د خیرالبیان یوه نسخه ترې په یوه ځای کې پاتې شوې وه او د هغې د راوړلو لپاره د جنګ په ځای کې ولاړ و.

خو حالنامه د یادو شویو آثارو په څېر نه، بلکې سره له دې چې د بایزید او د هغه د مریدانو او پیروانو اخلاقو سرګذشت دی، د اثر په لومړۍ برخه کې داسې څه شته، چې د بایزید روښان د عملي ژوندانه او د هغه د سیر و سلوک او فکري طرز په باب ترې زیات څه پوهېدلای شو.

په دې اثر کې له بېلابېلو پېښو او واقعاتو سره د بایزید عکس العمل کښل شوی دی. ځینې شیان او ځینې حقایق، چې د بایزید په خپلو آثارو کې نشته، په حالنامه کې یې یادونه شوې ده. د محمد عبدالقدوس خبره به یو څه حقیقت ته نږدې هم وي، چې وایي:

"د کتاب د مطالعې د پسه د بایزید په باب کې د هر قسم بدګمانۍ، کول روا دي. زما په خیال "کونټ نویر"، چې په خپل کتاب "قیصر اکبر" کې څه خوشې خبرې لیکلې دي، هغه د حالنامې برکت دی".

سره له دې، چې زموږ د بحث او څېړنې اساسي اثر یوازې حالنامه نه، بلکې په مجموع کې د بایزید د افکارو او عقایدو جاج دی. البته حالنامه زموږ د څېړنې عمده اثر دی. دغه راز حالنامه موږ ته یوازې تولې ښې خبرې تولې منظمې مفکورې نه راخرګندوي، بلکې بېلابېل اړخونه او

بعدونه راجوتوي. د مثال په ډول د بايزيد روښان خوبونه، چې کېدای شي د نوي اروا پوهنې د څېړنې او مطالعې په رڼا کې تفسير او تعبير شي، يا د هغه د پيروانو جنګونه او قساوتونه، چې د موضوعاتو په نورو اړخونو رڼا اچوي، څرګند شي.

په هر حال په حالنامه کې د بايزيد د افکارو تت او ناروښانه اړخونه ليدلای شو. هڅه به وکړو دغه ډول ناڅرګند نکات او خواوې رابرسېره او روښانه کړو.

ب: په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو عام جاج:

تراوسه پورې د بايزيد روښان د افکارو او عقايدو په باب ډېر نظريات څرګند شوي دي. ځينو هغه د يوه سياسي مبارز او ځينو د يوه متصوف او عارف، ځينو د پښتنو د استقلال او آزادۍ د لارې سالار، ځينو په همدې لړ کې د مغلي حاکميت او استبداد سرسخت مخالف او د هغه مخالفينو هم د "کافر"، "ملحد"، "اباحتي"، "رافضي"، "باطني" د "شريعت او سنت دښمن" او دا ډول ډېر هغه څه د بايزيد روښان په ادرس ويل شوي دي، چې په مجموع کې له روښان پېژندنې سره څه ناڅه مرسته کوي.

خو حالنامه که له يوې خوا د يوه فکري سيستم څرګندوی نه وي، نو د بايزيد روښان د ګډوډ او څپانده ژوندانه او د هغه د مريدانو د مبارزو او سيرو سلوک هنداره

ده. په دې ډول کله، چې په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو او افکارو عمومي انداه لګوو، نو د بايزيد روښان د ژوندانه له بېلابېلو اړخونو سره مخامخېږو:

- بايزيد روښان د فکري تناقض په حالت کې.
- بايزيد د يوه صوفي او عارف په توګه، چې د سنت او عنعنې ټول چوکاټونه ماتوي او د يوه عصيان ګر او متمرد په توګه پېژندل کېږي.
- بايزيد د يوه مبارز او د ظلم او استبداد پرخلاف د يوه مجاهد په توګه.
- او کله هم بايزيد روښان د يوه روحاني متنفذ مشر په توګه، چې پر زړونو حکومت کوي او پر اميرانو سلطنت.

په لومړني قدم کې په حالنامه کې موږ د بايزيد له داسې شخصيت سره مخامخ يو، چې ځوان، حساس، بااستعداد او د ملکوتو سير و سفر يې کړی دی. هند او سمرقند يې ليدلي دي، د وخت له مروجه علومو سره مخامخ دی. په داسې چاپېريال کې راپورته شوی، چې په هغه کې پيري او مريدي رواج ده. هر څوک او هر انسان د يوه ايډيال په لټه کې دی. د کامل پير له لوري عالي روحاني مقام ته ځان رسول، د هر انسان ايډيال دی. پير روښان نه خو د يوې بېوزلې او نه خو د ډېرې بډايې او حاکمې کورنۍ شخصيت دی، بلکې په داسې منځنې حالت کې موقعيت لري، چې هم بايد ښه ژوند وکړي او هم بايد نوم او نښان ولري. هغه په

انتخاب کې د مال او رياضت په برخه کې د مال او سوداګرۍ چاره پرېږدي او د رياضت لاره غوره کوي. د هغه لومړنۍ عداوت د مال او متاع پر مساله د خپل پلار او ورور يعني شيخ عبدالله او يعقوب سره پيدا کېږي او له دې فکري او رواني ثنويت څخه هم ځان ژغوري:

"وويل شيطان يا بايزيده! وګوره، چې عبدالله ستا په حق کې څه وکړه؟ لومړۍ يې ستا مور ته طلاق ورکړه او په کوچنيوالي کې يې له موره جلا کړې. د فاطمې له لاس لاندې وې او دويم ځرنګه، چې قرآن دې پای ته ورساوه، د شاګردانو مېلمستيا او د استادانو هدايه يې ورنکړه... دريم د خداداد لور ستا په نوم وه، هغه يې بل چېرې ورکړه. څلورم دا چې ته يې تجارت ته وګومارلې، چې ستا د کړاو له لارې زيات مال کور ته راغی او د وېش په وخت کې يې زيات مال له تانه غصب کړ".([1])

خو بايزيد په همدغه ډول دوه ګونې فکري حالت کې، چې لا د لارې د غوره کولو په فکر دی، په يوه غره کې له يعقوب سره يوځای کېږي، يعقوب ويده کېږي او د هغه په وجود کې د بدۍ وسوسه، يعني شيطان هغه دې ته رابولي، چې د يعقوب د وژلو پرېکړه وکړي او هغه له ګړنګ نه وغورځوي، خو د هغه په ځان او روان کې د نيکۍ وسوسه

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۲۷ مخ.

پیاوړي ده. هغه له دې لارې ژغوري او ورته وایي:"دا کار د کولو نه دی. که څرګنده شي، یو خو بدنامي ده، په دنیا کې د خدای بنده ګان به ووایي، چې د شیخ عبدالله زوی د ملا ابراهیم، سراج الدین او چراغ الدین له پشته وو د دنیا د مال په خاطر یې خپل ورور په ناحقه وواژه."([1])

د سارتر په قول د انسان په هستۍ کې یو د علوهیله ده. انسان غواړي په نهایت کې له ټولو لوړ وي، که دا نظر په کلي ډول د منلو نه وي، نو د ځینو غیر عادي انسانانو په باب، چې خاص فکري او رواني امتیازات لري، باید ووایو.

کله چې له بایزید روښان سره د وخت د یوه روښانفکر او مستعد انسان په توګه مخامخېږو، هغه په لومړي قدم کې داسې څوک وینو، چې د لوړو ایډیالونو د لرلو پر خاطر په ټولو کوچنیو او ټیټو بارکو پښې ږدي او ترې پورته خېږي. کیدای شي هغه ته دغه ډول تېریدنو او ګذشتونو دا وس ورکړی وی، چې رب النوع ته د ځان رسولو په خاطر په کې د "ځاني" رب النوع فکر پیدا شوی وی، چې په وروسته څپرکو کې په دې ټکو ښه بحث کیدای شي.

بایزید په خپل فکري سفر کې له واحد ذات سره د وصال په نیت سفر پیلوي. هلته کلمه په جهر وایي او بیا ورته الهام کیږي، چې ورو او په زړه کې یې ووایي او بیا ورته غیبي

[1] هماغه اثر، ۲۸ مخ.

آواز کېږي، چې په خفي ذکر مشغول شه. نو له درې څلورو کلونو وروسته پر کلمه باندې د هغه ایمان او باور پخېږي. د قرآن او احادیثو په رڼا کې هغه غېر معدوم ویني او حق موجود:

"ای د آدم زویه! وګوره ماته، چې زه له تا سره یم او ته له ما سره. یعنې زه په تا کې یم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وینم او هرڅه ...او وي به د خپل موجود له وجوده یې وینم".([1])

بایزید د سیر و سلوک په پړاوونو کې الهامي آوازونه اوري، چې ذات باریتعالی څرنګه پېژني!

نومورې خواب وایي:

"په هر طرف په هرڅه کې، چې ګورم د خپلې هستی د زړه په سترګو تا وینم او له څه، چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړیو کې ستا له وجوده یې ګنم".([2])

له یوولسو کالو وروسته چې بایزید روښان د وحدت مقام ته رسېږي او حق تعالی ورته کشف کېږي، له حضرت عزت نه ورته آواز کېږي، چې: اسم اعظم ووایه، چې د توحید مقام دې ثابت شي، ځکه چې د معرفت، قربت او وصلت په مقام کې توحید ثابت نه و، نو له هغه وروسته چې یې له هرڅه اواز اورېده، له هغه نه یې اسم اعظم اورېده.

---

[1] هماغه اثر، ۴۵ مخ

[2] هماغه اثر، ۵۰ مخ.

د اسم اعظم لـه اسرارو تـر خبرېدو وروستـه بایزیـد تـه الهـام کېـږي، چـې خلـک دعـوت کـړي او هغـو تـه لارښوونـه وکـړي او مریدان پرخان راټول کړي.

"بعـد از چنـد روز دو کـس از یـاران و محبـان پیـر دسـتګیر آواز شـنیدند کـه ای محبـان! بایزیـد را بعـد از ایـن بنـام مخوانید میان روشان و یا پیر و روشان بګوئید".([1])

بایزیـد خپلـه دنـده بـولي، چـې د خـدای مخلـوق څلـورو اساسي ټکو ته متوجه کړي:

ـ خلک د اسلام چارو ته سیخ کړي.

ـ لـه غفلتـه یـې منـع کـړي او د حـق تعـالی پـه ذکـر مشـغول شي.

ـ له جهالته یې وژغوري او د توحید علم ته یې راوبولي.

ـ لـه نـاوړه خصـلته او بـده خویـه یـې منـع کـړي او نېکـه لاره ورته وښیي.

پـه دې ډول بایزیـد روښـان د یـوه عـارف او صـوفي پـه توګـه خلـک دعـوتـوي. وګړيـو تـه لارښوونـه کـوي، هغـوی لـه شـرک ژغـوري او د توحیـد لارې تـه یـې سـموي. هغـه د خپـل سـیر و سلوک اتـه مـرحلې تـاکي (چـې وروسـته بـه پـرې خبـرې وشـي) او خپلو پیروانو ته د هغو د عملي کولو هدایت او لارښوونه کوي.

خو بایزید یو مبارز او مجاهد هم و، هغه وایي:

---

[1] هماغه اثر، ۱۱۵ مخ

"یعني دشمني نادار یا توانگر، و دشمنی مرد نادان با مرد دانا، و دشمن مرد بد کار با مرد نیکو کار، طبیعی است که هرگز تغییر نگردد."(١)

نوموړی خپل پیروان ښيي لاري، عدالت او له ظلم سره نه پخلا کېدني ته رابولي او د خواوشا سیمو امیرانو، حاکمانو ته هم خپل خلیفه گان او داعیان لېږي.

"و به طرف قندهار خلیفه مودود فرستاد. چون در ملک قندهار رسید در قبایل کاسی تشریف برد."(٢)

حالنامه وايي، چې په قندهار کې د کاسي قبایل ټول د پیر روښان مریدان شول او پر هغو سربېره شینوارو، مومندو او صافیو، د هغه پیري ومنله او د بریخو له قبیلې ته یې علي د خلیفه په توگه وټاکه. په قندهار کې د پیر روښان د خلیفه له ورتلو وروسته مغلي حاکم ته چا راپور ورکړ، چې یو ځوک روښاني شوی دی او خپله وربره یې د جلال الدین زوی ته ورکړې ده. تر هغه وخته لا نجلۍ د تره کره وه، چې هغه جابر حاکم نوموړی غواړي، بندي کوي یې او پرې ورته په غاړه کې اچوي او شکنجه کوي یې، چې هغه نجلۍ ماته راکړه.(٣)

دا یوه واقعه مو ددې لپاره ذکر کړه، چې له یوې خوا د

---

[1] هماغه اثر، ۱۰۷ اثر.

[2] هماغه اثر، ۳۶۱ مخ

[3] هماغه اثر، ۳۶۵ مخ.

روښاني غورځنګ د سازمان د پراخېدو مانا لري او له بلې خوا د مغلي حکمرانانو مخالفت ورسره جوتېږي او له بلې خوا پير روښان اکبر مغلي پاچا ته هم خليفه دولت لېږي. "... خليفه دولت خان را با کتاب (صراط التوحيد) پيش اکبر پادشاه فرستاد. چون خليفه پيش اکبر پادشاه رفت و کتاب (صراط التوحيد) پيش نمود، چون اکبر پادشاه صراط التوحيد را ديد، فرمود که من شيخ را به پيری قبول کردم و هر خدمت که بفرمايد، به جا آرم. بعد چيزی هديه برای پير دستگير فرستاد، خليفه را خلعت بخشيد."(١)

دغه راز يو خليفه بدخشان ته استوي. "بعد خليفه يوسف را با رساله‌ء فخرالطالبين به بدخشان پيش ميرزا سليمان فرستاد... بعد ميرزا سليمان کتابت، و اسب و يک پوستين به خدمت پير دستگير فرستاد و در آن کتاب مرقوم بود که مرا يکی از طالبان و مريدان خود بدانيد".(٢)

دغه راز نور خلفاء هندوستان، بلخ او بخارا ته هم استوي. د حالنامې په قول:"بعد خليفه ارزاني را بسوی هندوستان مرخص نمود تا خلق الله از وی معرفت ذات و علم توحيد حاصل نمايد و بعضی خلفا را بسوی بلخ و بخارا فرستادند، تا مردم را دعوت نمايند و بسوی علوم توحيد راغب سازند و الحال نيز در آن سرزمين خلق و

---

[1] هماغه اثر، ٣٧٥ مخ.

[2] هماغه اثر، ٣٧٥ مخ.

مریدان پیر دستگیر قدس سره هستند".([1])

د پیر روښان د خلفاو له لېږلو او د پیر او هادي په توګه د هغه له منلو څخه جوتېږي، چې ورو ورو د هغه د معنوي نفوذ او روحاني سازمان ساحه پراخېږي. د هغه د نفوذ د ساحې په پراختیا سره زیات متنفذین او امیران د هغه دعوت نامې قبلوي. د وخت حکومت او محلي حکومتونه د ځان لپاره ساحه تنګه ګوري. د حالنامې مولف په ډاګه کوي، چې مغلي کوچني حاکمان له بایزید روښان سره له دې لامله مخالفت کوي، چې هغه "د پښتنو پیر" دی او د مېرزا حکیم وزیران دا خبره په څرګنده وایي، چې:"که ما پس از این به حضرت عرض کرده بودیم، که شیخ (منظور تري روښان دی) کی روا خواهد داشت، که ما مردم افغان را در قید آریم و اسیر سازیم".([2])

ددغه تضاد له راپیدا کېدو څخه یعني د روښانیت او مغلوالي تضاد د شخړو د پیلامې سبب کېږي. همدغه پړاو دی، چې بایزید یکې د یو قلندر او درویش په توګه نه، لکه څنګه چې وایي:"الحاا، ای عزیزان از بهرمن دلگیر نشوید و دل را پریشان مدارید، من مرد قلندر ام در این شهر چیزی نمی ماند و هر جا که بروم ملک خدای تعالی است..."([3])

---

[1] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ
[2] هماغه اثر، ۳۸۱ مخ
[3] هماغه اثر، ۲۳۵ مخ

بلکې د یوه داسې شخصیت په توګه، چې د توحید تر توغ لاندې او په سیوري کې حرکت کوي.

نیکي او بدي سره دښمنه بولي، ظلم او مظلومیت، جهل او پوهه سره نه پخلا کېدونکې بولي او په همدې جدوجهد کې بندي کېږي او کابل ته بېول کېږي. مېرزا حکیم د هغه استدلال اوري، له قاضي خان سره یې بحث ته کېنوي او تر مباحثو وروسته سرلوړی راوځي. مېرزا حکیم د هغه مرید کېږي، حالنامه وايي:

"چون وزیران و امیران میرزا حکیم از میرزا چنین شنیدند جمع شده عرض نمودند که رعیت و محکوم ما مردم افغان است و همیشه با ایشان جنگ و جدال داریم و فرزندان ایشان را به بند می آریم و از ایشان خراج میستانیم چون میرزا مرید شیخ شد، کی روا دارد که از افغانان خراج ستانیم و یا فرزندان ایشان در قید آریم الحال بودن ما درین سرزمین ممکن نیست، میرزا مایان را رخصت نماید."[1]

میرزا حکیم د افغانانو او حاکمانو د جنګ پیل په خپلو سترګو لیده، ناچاره شو او شیخ (بایزید) ته یې وویل، ته په دغه قوم کې څه کوې، دا داسې طایفه ده، چې اودس او غسل او جنابت نه پېژني، نو ستا قدر به څه وپېژني، له تا به څه ګټه واخلي، خو کله چې بایزید روښان د میرزا حکیم

---

[1] هماغه اثر، ۳۴۱ مخ

خبرې واورېدې، ويې ويل: "زه خداى تعالى په همدې قوم کې پيدا کړى يم او پر داسې عالم باندې، چې د هغې وارث دى، ورته لازمه ده او پرې امر دى، چې بې لارو ته لاره وښيي او جاهل عالم کړي." (1)

حالنامه ليکي:

"خداى تعالى دوه خزانې له افغانانو پټې ساتلې وې. يوه خزانه يې د توحيد علم دى، چې له افغانانو پټ و او خداى تعالى د پير روښان له برکته هغو ته ښکاره کړه او بله خزانه هم د موسيقۍ خزانه ده، چې د مير فضل الله ولي د خليفه حاجي محمد له (2) برکته افغانانو ته کشف شوه، ځکه افغانانو به په غنجکين (غيچکي) ستار اچاوه او واهه به يې او په رباب يې پنځه تاره په سرمده (سرنده) يې دوه تاره اچول او دوه تار يې ورته ويل، خو د حاجي محمد د زده کړې له برکته په سازونو کې يې زيات تارونه واچول او نوې نوې نغمې يې جوړې کړې، خو اکثراً دغه نغمې د نڅا لپاره او غير ملايمې نغمې وې، خو ښکاره چې دغه سازنده ګان د روښان مريدان شول او د روښان د خبرو او صحبت له برکته يې سرودونه او نرمې نغمې جوړې کړې او شپږ مقامه يې جوړ کړل، چې يو يې ناسري، دوهم يې پنځه پردې، دريم يې څلور پردې، څلورم يې درې پردې، پنځم يې د جنګ

---

[1] همدغه ځاى

[2] همدغه اثر، ۳۵۹ مخ.

پـرده، چـې د جـنـګ پـه وخـت کـې بـه وهـل کـېـده، شـپـږم د شهادت مقام.

او پـه دغـو مقـامونو کـې ډېـر بندونـه او نغمـې وهـل کېـږي او بـل دا چـې پـه افغانـانو کـې لـه دوه درې بيتـو څخـه زيـات شـعرونه، نـه وو. "پيـر دسـتګير قـدس سـره بـه زبـان افغـانی قصـيده هـا و غزلهـا و ربـاعی هـا و قطعـه هـا و مثنـوی هـا سـاختند و از طفيـل پيـر دسـتګير قـدس سـره فرزنـدان و مريـدانش ديوانهـا ګفتنـد و دُرهـای حقـايق و معـانی در آن سفتند و بعضـی افغانـان کـه مريـد ايـن خاندان نبودنـد، چـون شـعر و کـلام ايشـان ديدنـد، تقليـد و تتبـع ايشـان کردنـد. امـا تقليـد بـه تحقيـق کـی مانـد و بينايـان زنګـی ورو مـی را از دور شناسند."[1]

ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بايزيد روښان عقايدو جاج

دبسـتان مـذاهب، چـې ځيـنې يـې د مـلا محسـن فـاني اثـر بـولي او ځيـنې ځېړونکي يـې د موبـد شـاه موبـد اثـر او د ځيـنو ځېړونکيـو پـه عقيـده، چـې وايـي ددې اثـر مؤلـف پـه بشـپړه توګـه څرګنـد نـه دی. پـه اسـلامي فـرهنګ کـې د عقايـدو او فکري جريانونو د مطالعې په برخه کې معتبر اثر ګڼل کېږي.

د ځيـنو ځېړونکيـو پـه عقيـده، چـې وايـي د دبسـتان مـذاهب مولـف هـم لـه اسـماعيليه فـرقې پـورې اړه درلـوده، خـو پـه هـر

[1] همدغه اثر، ۳۶ مخ.

صورت، هغه څه چې موږ ته په زړه پوري دي، دا دي چې په نوموړي اثر کې هم یو کوچنی فصل د روښانیانو په باب کښل شوی دی. ددغه اثر د مولف په قول، چې وايي:

"پدرم شاه بیگ خان رغون مخاطب به خان دوران میان بایزید را دیده بود."(۱)

په دې ډول دبستان مذاهب په دغه کوچني فصل کې تر زیاته حده د بایزید روښان پر عقایدو او افکارو رڼا اچولې. د پورتنۍ وینا له مخې، چې یادونه مو وکړه او هم د اثر ددغه برخې له محتوی څخه جوتېږي، چې د اثر مولف نسبتاً په بې غرضانه ډول د بایزید روښان عقاید بیان کړي دي. له بلې خوا د مولف استناد هم تر حده په حالنامه باندې دی. نوموړی لیکي:

"... و از خرد ی باز اورا میل به مبدا بود چنانکه پرسیدی که آسمان و زمین موجود است، اما خدای کجاست چون خواجه اسمعیل که از اقربای ایشان بود، در واقعه بیشتر شد بریاضت پرداخت و جمعی از ارادت او منفعت دیدند بایزید خواست مرید او شود عبدالله مانع شد..."(۲)

دبستان مذاهب هم د حالنامې په څېر، خو لږ څه په اختصار سره د بایزید د عقایدو بیان کړی دی، خو په دې توپیر سره، چې د دبستان مذاهب د مؤلف خپله لید توګه هم

---

[1] دبستان المذاهب، ۳۰۹ مخ.

[2] همدغه اثر، ۳۰۴ مخ

PDF Compressor Pro

برېښي. په دې مانا، چې وايي له ابتدا څخه د هغه ميل او غوښتنه له "مبداء" سره وه. يعنې هغه څه، چې په وروسته لړ، څه فلسفي بحث کې پرې رڼا اچولای شو. دبستان مذاهب زياتوي:

"حکم شد به بايزيد که بگو رايتک و عرفتک بک و حق با او گفت فضوح الله ينا هون من فضيح الاخره استعجلوا به الحسنه و لا تستعجلوا بالسيه.

خداوند با او سرود...

بايزيد در مانداگر نماز ميگذارم مشرک ميشوم و اگر نميگذارم کافر. پس فرمان رسيد که نماز انبيا گذار پرسيد که آن کدام است. حق تعالى فرمود صفت معبود بود پس ان صلواة اختيار نمود."([1])

دبستان مذاهب د بايزيد د نبوت د مسالې يادونه هم په ډېر صراحت سره کوي:" حق تعالى اورا به نبوث برگزيد و به پيغمبرى دست گرفت".([2])

خو د دبستان مذاهب مؤلف ددغه خبرې يادونه د اخوند درويزه او نورو مؤلفانو په څېر نه کوي، بلکې په داسې لهجه او صراحت يې وړاندې کوي، لکه پخپله چې هم په دې معتقد وي، خو حواله يې بيا هم حالنامه ده.

دبستان... هم د بايزيد پر ضد د هغه د مخالفينو د

---

[1] ايضاء، ۳۰۵ مخ

[2] ايضاء، ۳۰۵ مخ

اعتـراض یادونـه کـوي. وایـي چـې د هغـه مخـالفینو بایزیـد تـه وویـل، چـې حـق تعـالی پـر تـا امـر کـړی دی ووایـه، چـې ماتـه جبراییـل راځـي او زه مهـدي یـم، خـو خلکـو تـه کـافر او بـې لارې مـه وایـئ. دبسـتان مـذاهب بیـا هـم دا خبره تکراروي، چې هغـه خپـل ځـان نبـي بالـه او خلـک یـې ریاضـت او لمانځـه تـه دعوتول، خو لوری یې نه ښوده. زیاتوي:

"فرمـود غسـل بـا آب حاجـت نیسـت چـه همـین کـه بـا درسـید تـن پـاک میشـود چـه چـار عنصـر از مطهـرات اسـت و گفـت هـر کـه خـدا را و خـود را شناسـد، آدمـی نیسـت و اگـر مـوذی اسـت حکـم گـرگ و پلـنگ و مـار و کـژدم دارد، پیغمبـر عربـی گفتـه اقتـل المـوذی قبـل الایـذا و اگـر نیکـو کـار و نمـاز گـذار اسـت حکـم گـاوو گوسـفند دارد کشـتن آن جـایز اسـت. بنـا بـرین مخالفـان خـود شناسـی را کشـتن فرمـود چـه اینهـا حیواناننـد اولئک کالانعام بل هم اضل و گفت.

هـر کـس خـود را نشناسـد و خبـر از زنـده گـی جاویـد و حیـات ابـدی نـدارد، مـرده اسـت و حـال مـرده کـه وارثـان آن چنـین مـرده باشـند، بـه زنـده گـان رسـد، بنـا بـرین نیـز حکـم بـر قتـل نـادان کـرد و اگـر هنـدو را خودشـناس یافتنـد، بـر مسـلمان تـرجیح میـدادی او بـا فرزنـدانش مـدتها راه میـزد، امـوال از مسـلمانان وغیـره سـتده، خمـس امـوال در بیـت المـال میداشـت چـون حاجـت شـدی بـر اهـل اسـتحقاق قسـمت کـردی و او و فرزنـدانش همـه از فسـوق مجتنـب و از زنـا و از اعمـال

ناشایسته و از بردن مال موحد ان و ستم بر یگانه نینان به کران بودند...."[1]

دبستان... له هغه وروسته، چې د بایزید روښان د آثارو یادونه کوي، دا هم ثرګندوي، چې :"گویند حق با او بی میانجی جبرئیل سخن کردی."[2]

په دې ډول په دبستان مذاهب کې هم په ډېرو لنډو عباراتو سره د بایزید روښان د عقایدو اندازه لګول شوې ده. ددغه مطالبو د څېړنې په رڼا کې د بایزید روښان د شخصیت په باب څو فرضیې مطرح دي:

- بایزید روښان د نبي او هادي په توګه.
- بایزید روښان د واجب الوجود د مدعی په توګه.
- بایزید روښان د اسلامي متصوفینو او عارفانو په لړ کې د یوه عارف او متصوف په حیث.

موږ د بایزید روښان د وخت د اصلي او هم د فلسفي پوهنو او عرفاني ـ تصوفي تعلیماتو په رڼا کې په دې باور یو، چې د بایزید روښان د څو اړخیز شخصیت تحلیل او شننه تر څینو حدودو پورې امکان لري. د پورتنیو مواردو په باب وڅېړل شي، څکه یادې شوې فرضیې، کله د نړۍ د نورو متفکرینو او فلاسفه وو په تېره د معاصرو سترو لیکوالو په آثارو کې هم وینو، چې په همدې فصل کې پرې رڼا اچوو.

---

[1] ایضاء، ۳۰۸ مخ.

[2] ایضاء، ۳۰۹ مخ

د: د بایزید روښان د شخصیت روانـي او انفسی اړخ:

> " ته لومړی ووایه، چې خوب دې لیدلی دی، چې بیا زه ووایم ته څوک یې".
>
> فاف: تعبیر خواب و بیماری های روانی. فروید_۵۹ مخ

حالنامــه د بایزیـد روښـان د عرفـاني او معنـوي شخصـیت زیـات اړخونـه بیـانوي. نومـوړی اثـر پـه ناخودآګـاه او نـاخبره توګـه د بایزیـد د ځینـو سـایکولوجیکو او روانـي غوښتنـو اړخونـه هـم ځرګنـدوي، چـې پـه عمـده توګـه د هغـه د خوبونـو پـه ترڅ کې ځینې ټکي جوتېږي.

لـه بلـې خـوا پـر خوبونـو بانـدې اعتقـاد او د خوبونـو انګېـزو تـه پاملرنـه د بایزیـد روښـان لپـاره ټـولنیز فرهنګـي بنسـټ هـم لـري او هغـه لـه یـوې خـوا د پښتنـي عنعنـوي ټـولنې موجودیـت، اسـلامي فـرهنګ او د وخـت لاسـبری ټـولنیز روان و، چـې مـوږ دمخـه پـه لومـړي فصـل کـې ورتـه ګوتـه نیـولې ده، لـه بلـې خـوا پـه اسـلامي فـرهنګ او د هغـه تـر اغېـزې لانـدې پښتنـي ټولنـه کـې، پـر شـیطاني او رحمـاني خوبونـو بـاور څـه لـږ مثالونـه نـه لـري، بلکـې پـه اسـلامي فـرهنګ او زده کـړو کـې پـه وار وار د حضـرت یوسـف(ع)، د حضـرت محمـد(ص)، او نـورو سـترو شخصـیتونو د خـوب لیـدلو یـادونې شـوې دي، چـې مـوږ یـې لـه بیا ځلي یادونې ډډه کوو.

پر دې اساس بې ځایه به نه وي، چې د څو تنو اروپوهانو

په تېره د فروید او یونګ د نظریاتو په رڼا کې د بایزید روښان انصاري د دننۍ دنیا دغه اړخ هم تحلیل کړو.

د فروید په عقیده، خوبونه یوازې د مختلفو حسي تحریکاتو نتیجه نه ده، چې امکان لري یوازې د یوه ویده انسان لپاره رامنځ ته شي، بلکې دا هم باید ووایو چې خوب خپله ځانګړې مانا لري او هغه زموږ د باطني غوښتنو، آرزوګانو، اندېښنو او د ټولنیز چاپېریال د پېښو انعکاس دی. فروید دې نتیجې ته رسېږي، چې خوب زموږ د شعور له عملونو څخه یو عمل دی. خوب په هماغه وخت او حالت کې، چې د انسان خطرناکې هیلې او له جنایت څخه ډکې غوښتنې په بې ضرره او ناڅرګنده توګه جبیره کوي او پرته له دې، چې بل چاته آزار ورسېږي، خوب لیدونکی ارضا کوي. د خوب لیدونکي لپاره د خوب د حالت دوام ورکوونکی هم دی. نوموړی زیاتوي:

"دا خوب دی، چې د طلایي هیلو او زموږ د لوړو او عالي غوښتنو د ترسره کېدو په خاطر، چې په واقعي او ویښه دنیا کې بې تحقق له درده ډک او خطرناک دی. موږ (آرام)، خوشحاله او بې له تشویشه خوب کولو څخه برخورداره کوي."(۱)

هدف دا دی، چې د زیاترو خلاقو او سترو شخصیتونو

---

[1] فروید، تعبیر خواب و بیماری های روان. "ترجمه: ایرج پور باقر"، (تهران: انتشارات آسیا، چاپ دوم. ۱۹۶۳ع)، ۱۱مخ

هیلي او آرزوګاني د هغوی د ناخبره شعور له لارې پېژندل کېږي او څېړل کېږي. بایزید روښان هم هغه ځلانده څېره ده، چې پر ظاهري او څرګند شخصیت سربېره ډېره پیاوړې او غني باطني دنیا لري.

کېدای شي په حالنامه کې چې کوم خوبونه ثبت شوي دي، د پښتني ټولنې د عنعنوي ځانګړنو په مقیاس او دا رنګه د اسلامي فرهنګ ارزښتونو ته په پام سره، چې خوبونو ته خاص ارزښت ورکوي، د هغه د راتلونکي شخصیت د ودې، تکامل او بشپړتیا لپاره غوره رواني انګیزې ګرځېدلې وي. همدارنګه بایزید روښان ته دغه خوبونه د راتلونکیو معنوي مقاماتو د حصول لپاره هم د الهاماتو سبب شوي دي.

په هر صورت موږ د اروا پوهنې د څېړنو په ترڅ کې د بایزید روښان د شخصیت په رغښت کې له دغه رواني اړخونو سترګې نه شو پټولای، نو ځکه څه ناڅه یادونې ته یې اړه ده.

په حالنامه کې د بایزید روښان خوبونه په دې ډول دي:

ـ "بیان در آمدن خواطر ملکی در دل بایزید قدس سره"([1])

ـ "خواب دیدن بایزید قدس سره خضر علیه السلام را"([2])

ـ "بیان سبب نزول الهام بر بایزید قدس سره و دانانیدن معنی کلمه..."([3])

---

[1] حالنامه، ۲۷ مخ.

[2] حالنامه، ۳۹ مخ

[3] حالنامه، ۴۲ مخ

ـ "خواب دیدن پیر دستگیر که در خانه من زنار دلران آمده اند."[1]

ـ "بیان سبب جمع آمدن منافقان که بایزید دیوانه شده است، باید بست تا به شعور آید."[2]

په دغه لنډ فهرست کې وينو، چې د بايزيد د څرګند عمل او ظاهري چلندونو په څېر د هغه دننني او نفساني تمايل او رغبت هم زيات مذهبي او ديني دی. کله چې د نورو اديانو او مذاهبو د سترو کسانو په باب ګورو، د بايزيد نفاسيت هم له هغو سره د پرتلنې وړ دی او ان ځينې الهامي او هاتفي پيغامونه د خوبونو او خاصو رواني حالاتو له مخې راڅرګندېږي.

د مثال په ډول: د بنو اپريه (Benoit Perier) په نوم يو اروپوه په خپله يوه رساله کې، چې نوم يې دی "خوب او د سترو ليدلو په باب اټکلونه" او په ۱۵۹۸م کال يې خپره کړې، د خوبونو ليدلو په باب زيات څه لري. نوموړی د خوب ليدلو علتونه پر څلورو برخو وېشي.

د هغه په نظر جسمي ناروغي هم کېدای شي. چې ناروغ له سخت عاطفي انقلاب سره مخامخ کړي يا له هيلې، اميد او يا وېرې څخه ورته يو حالت پيدا شي، بل علت د شيطان مکر او د هغه نفوذ او اغېزه ده، چې د مذاهبو يو رب النوع

---

[1] حالنامه، ۱۳ مخ

[2] حالنامه، ۱۶۲ مخ

یا مسیحي شیطان دا کار کوي. هغه لیکي:" انسان له هغه څه څخه، چې باید ترسره یې کړي او یا یې ترسره کوي، مخکې له دې چې خبر شي، شیطان ترې خبرېږي او شیطان د خوب په ترڅ کې هغه څه انسان ته ورښيي."(١)

خو هغه څه، چې موږ ته په زړه پورې دي، هغه د خوبونو ځلورم علت دی، چې څېړونکي ښودلي دي، چې زموږ له موضوع سره هم رابطه لري او یا کېدای شي ارتباط پیدا کړي.

د بنواپریه په عقیده، چې یونګ ترې اقتباس کوي، هغه خوبونه څرګندوي، چې:"د خدای له لارې بنده ته الهام کېږي، د خوبونو ملکوتي علامه د هغو له مضمون څخه عبارت ده، په دې مانا چې دې خوبونو داسې مسایل روښانه کړل، چې علم پرې له فضل او الهي عنایت پرته امکان نه درلود. لکه د راتلونکي امکانات، د زړه اسرار او د ایمان رمزونه، خدای پخپله خپل بنده ګان ددغو خوبونو له اصالت څخه خبروي."(٢)

نوموړی دا خبره هم واضح کوي، چې شیطاني خوبونه هم انسان له ځینو اټکلونو خبروي، چې انسان د هغه پر دروغو باور وکړي، خو دا چې کوم یو شیطاني او کوم یو رباني

---

[1] کارل ګوستاوبونګ، روانشناسی و دین ترجمه، فواد روحانی" (تهران: فرانکلین، ۱۳۵۴)، ۶ مخ.

[2] ایضاء،۰ ۶ مخ

دی، نـو د هغـه بېلـوالی سـخت دی، خـو لـه کومـه ځایـه چـې زمـوږ پـه وجـدان کـې يـوه رڼـا شـته، نـو د هغـې روښنايـې پـه مرسته يې موږ الهامي منشاء پېژندلای شو.

همـدا ډول کـارل گوسـتاويونک پـه دې لـړ کـې د خوبونـو د ربـاني منشـاء پـه بـاب د يـو بـل ارواپـوه کاسپاريوسـر د خوبـو اټکل هم رانقلوي او ليکي:

"يـوازې هغـه خوبونـه الهـي منشـاء لـري، چـې د سـپېڅلي کتـاب پـه موجـب د اسـماني وحـې خاصـيت ولـري. دا ډول خوبونـه هـر څـوک نـه گـوري ان هغـه څـوک، چـې د وحـې او الهـام خـاص انتظـار هـم ولـري، بلکـې يـوازې د اديـانو پـه لويـانو او پېغمبرانـو پـورې اړه لـري، چـې يـا د خپـل تصـميم او يـا د الهـي مشيت پر بنسټ دا ډول خوبونه ويني..."[1]

د پورتنيـو ويـل شـويو ټکـو او مطـالبو پـر اسـتناد کلـه، چـې د بايزيـد روښـان د ځينـو خوبونـو الهـامي اوازونـو او مخصوصـو روانـي حـالتونو تـه گـورو، هغـه د يـو عـارف، صـوفي، د وجـد او شـور جذبې خاوند دی. لکـه چې وايـي:" لـه اولـه لـه مبدا سره د هغـه رغبـت" و، نـو د هغـه پـه نـيم ويـښ او نـيم آگـاه حالتونـه، د هغـه د خـوب حالتونـه لـه الهـامي خوبونـو سـره سرخوري. حـال دا چـې پـه بحـث او خبـرو اتـرو او اسـتدلالونو کـې هـم هغـه د الهام له نزول څخه انکار نه کوي.

---

[1] ايضاء، ۶۱ مخ.

د بایزید روښان له ټولو رؤیایي حالتونو څخه مهم او ډېر غوره هغه دی، چې نوموړی خضر علیه السلام په خوب کې ویني. دا د هغه د ژوند هغه حالت دی، چې له یوه نوي بدلون او انفسي انقلاب سره مخامخېږي. د حضرت خضر علیه السلام په لیدلو سره هغه په نوې روانې دنیا کې قدم ږدي او ځان له عادي بهیر څخه جلا کوي، سره له دې چې د بایزید روښان د خوب لیدلو دغه برخه په تفصیل سره په حالنامه کې راغلې، په دې ډول پیلېږي:

"چون روح جاری پیر دستگیر قدس سره در عالم مثال رفت دید که بزرگی روی بسوی قبله نشسته است و من از آن بزرگوار میگذشتم و آن بزرگوار فرمود که ای بایزید! از من بی حاصل میگذری. پس پیر دستگیر قدس سره گفت شما کیستید! آن بزرگوار فرمود من مهتر خضر هستم. پیر دستگیر گفت که مرا بر تو یقین است، اگر من میدانستم که تو خضر علیه السلام هستی من آمده قدم بوسی نموده از تو دعا میخواستم.

چون پیر دستگیر قدس سره برگشته قدم بوسی کرد گفت: که مرا دعا کن. خضر صلوات الله علیه فرمود که من ترا دعا نکنم و لیکن میخواهم که با من برادر دین شوی و دین خود با من شریک و برادر دین تو شوم. مرا دعا بکن که دعای تو مرا کافی است..."[1]

---

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

دغه حالت تهول په خوب ليدلو کې تېرېږي، خوب ليدونکی[1] يا بايزيد روښان پکې له خضر عليه السلام سره په بحث او خبرو اترو کې پر خپې گناهگارۍ له اعتراف ثخه پيل کوي، خو مقابل لوری (خضرع) تينگار کوي، چې له تا سره د دين په گډون کې ماته کوم زيان او ضرر نه رارسېږي. دا په واقعيت کې د روښان د رواني تسکين او پر خپله پاکۍ باندې د باور د پياوړتيا ډېره حساسه مرحله ده، تر هغې چې بايزيد له بسم الله الرحمن الرحيم له ويلو وروسته له خضر عليه السلام سره د دين د شريکولو خبره کوي او بالمقابل خضر عليه السلام له بايزيد روښان سره د دين شريکولو اعلام کوي، له دې وروسته وايي:

"پس دل پير دستگير قدس سره گفت: که امروز کرم فرمايی و سايه همای خود بخانه من انداز، اگرچه ميدانم که به آب و طعام حاجت ندارد اما از طفيل تو ديگران مستفيد شوند بهتر است. خضر صلوات الله عليه قول نموده بر خاسته همراه ايشان روان شد. پير دستگير قدس سره در دل انديشه کرد که اگر اين شخص مهتر خضر صلوات الله عليه است فبها و اگر کسی ديگر است سخن بود گذشت..."(۱)

بايزيد په همدغه حالت کې له زياتو شکونو او ترديدونو ثخه تېرېږي، هغه په الهامي او غيبي ډول پوهېږي، يا

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

پوهول کېږي چې له حضرت خضر علیه السلام سره یې ملاقات کړی دی، بیا په همدغه حالت (د خوب لیدلو په حالت) کې یوې چینې ته ځي او هلته ټول اوبه څښي، زیات وګړي ویني، خو د مینځو له لاسه له اوبو د بایزید روښان تنده نه ماتېږي، تر هغې چې حضرت خضر^ع د هغه له زړه پوهېږي او پخپله اوبه ورکوي او په همدغه اوبو د هغه بشپړه تنده ماتېږي. "پس مهتر خضر صلوات الله علیه گفت: الحمد الله رب العالمین از دست من بآب حیات سیراب شدی. بعد از خواب بیدار شد آه سرد بر آورد و گفت: کاشکی از این خواب زود بیدار نشدمی..."([1])

کله چې مونږ د بایزید روښان د خوبونو په لړ کې د همدغه خوب مواد او عناصر وینو له هغو هم جوتېږي او د هغو له سمبولونو او پخپله د خوب له روان څخه، چې د بایزید خوب د هغه د کمال په لور یو فکري رواني حرکت دی. هغه پکې له ټول شک او تردید څخه تېرېږي او یو ډول روښانیت ته لاره پیدا کوي. له بلې خوا د اوبو څښل او هغه هم د حضرت خضر^ع له لاسه د هغه د بیا ځلي ژوند مانا ورکوي. اوبه د ژوند او حیات سمبول دی. یونګ پخپلو نتیجه ګیریو کې دې ته رسېږي، چې وایي:

"د خوبونو د تعبیر لپاره باید یوازې مواد غوره شي، چې

---

[1] حالنامه، ۴۱ مخ

په څرګنده توګه او محسوس ډول د خوب جزء دی. خوب خپل ځانګړي محدودیتونه لري او یوازې خپل ځانګړی شکل موږ ته وایي، چې ورپورې اړه لري او څه شی تړې موږ لیرې کوي."(1)

پر دې اساس کله چې د پورتني خوب عناصر او اجزاء وینو، په هغه کې هم سمبولونه او فکري او رواني حرکتونه په څرګنده د بایزید روښان له عمل او مبارزې او هغو سره مطابقت لري، خو د هغه پر رواني او شعوري حالت باندې مذهبي او دیني فضاء ډېره په څرګنده رابلنه ده او دا یوازې د بایزید روښان په باب نه، بلکې د نورو مذهبي او رواني شخصیتونو په برخه کې هم صدق کوي. د مثال په ډول: د منځنیو پېړیو په کلیسایي لیکنو کې له دې خبرې انکار نه کېږي، چې امکان لري، یو خدایي نفوذ احیانا په خوب کې ظاهر شي، خو په دې برخه کې ټینګار نه دی شوی او طلب هم دا حق ځانته ساتلی، چې پر هره برخه باندې ویوهېږي، چې آیا هغه څه چې د خوب په صورت کې ظاهرېږي اعتبار لري او که نه...."سره له دې، چې کلیسایي تصدیقوي، چې ځینې خوبونه د خدایي منشاء لري، خو زیات تمایل نه لري، چې خوبونو ته جدي پاملرنه وکړي، بلکې حتی له دې عمل نه ځان ژغوري، پر دې اساس له دې څخه هم انکار نه کوي.

[1] کارل ګوستاویونګ، انسان و سمبولهایش. (ترجمه ابو طالب صارمی) چاپ دوم، ۱۳۵۹ (تهران، انتشارات امیر کبیر ۱۳۵۹) ۲۷ مخ.

چې امکان لري ځينې خوبونه د خدای له خوا د سيده الهام لرونکی وي."(١)

دغه راز حالنامه د بايزيد روښان د نورو خوبونو او رواني حالتونو په باب نور ټکي هم لري. د مثال په ډول له پلار سره د مال د تقسيم په باب هم د اثر په (٢٢) مخ کې يو خوب ويني، چې اوبه پر پټيو ورسموي او دوه تنه نور راځي او هغه يوې کندې ته ورسموي، خو د حالنامې مؤلف ددغه ساده خوب تفسير او تعبير هم بيانوي.

همدا ډول په يوه بل خوب کې، چې هغه هم ديني او الهامي منشاء لري او د يوې نسبتاً پېچلې مسألې حل له ځانه سره لري، هغه هم په زړه پورې دی. دغه خوب د بايزيد د پير د پيدا کولو په باب دی. په دې ډول د نوموړي خوب يوه برخه: "اما در آن ايام اين چنين کس يافت نميشد که در وی صفت پير بيابم تا مرا راه راست نمايد... ناگاه شبی أسمعيل پسر شيخ محمود و عمزادهء بايزيد قدس سره پدر خود را در خواب ديدي. ميگويد او را که در فلان طاق فلان کتاب است، در وی فلان اسم نوشته است. اگر آنرا بخلوت بخوانی، منفعت دين بيابی. چون خواجه اسمعيل از خواب بيدار شد، تفحص نمود و آن کتاب را يافت و در آن کتاب اسم اعظم نوشته ديد. خواجه اسمعيل فی الحال حجره

---

[1] يونګ. روانشناسی و دين، ٣٣ مخ

تاریک ساخت و در خلوت نشست و اسم اعظم آغاز کرد و شب بیداری اختیار نمود..."([1])

حالنامه د بایزید روښان د تره د زوی شیخ اسمعیل خوب رانقلوي. یعني هغه څوک، چې پر بایزید روښان باندې یې معنوي نفوذ درلود. په هر حال دغه خوبونه او یا الهامي حالتونه د حالنامې او په تېره د بایزید روښان د معنوي شخصیت او د غیب په اسرارو باندې د پوهېدو غوره او څرګند اړخ جوړوي او د پورتني حالت اقتباس او ثبت به هم د بایزید روښان د خوبونو لپاره یوه ذهني زمینه وي.

په هر حال! دا او داسې نور مطالب او مسایل په مجموع کې د بایزید روښان د انفسي او دننني شخصیت ښکارندوی او څرګندوی دی. فروید عقیده لري، چې د خوب ارزښت په داسې شرایطو کې، چې عقل پر حس او اراده غالبېږي او اوس یې وخت تېر شوی دی. په هماغه وخت کې یې ارزښت او اهمیت په اسانۍ د پوهېدو وړ و، ځکه چې په هغه دوران کې فلسفي تفوق درلود او نن ورځ طبیعي علومو دغه تفوق له منځه وړی دی. ځینو پوهانو خوب د ذهن یو ډول استقلال باله او ځینو هم د طبیعت په نسبت د حواسو له بنده ګۍ څخه خوبونه د روح خلاصون او ژغورنه بلله، خو د فروید په عقیده:"زموږ په دوران کې له

---

[1] حالنامه، ۳۷ مخ

عارفانو او زاهدانو پرته نور څوک ددغه ډول عقایدو پلویان نه دي."[1]

دا سمه ده، چې طبیعي او مثبته علوم به د خپلو معیارونو او پرنسیپونو پر بنسټ له دغه ډول مسایلو سره روغه جوړه ونه لري، خو موږ له دې هم انکار نه شو کولای، چې د انسان دننني او انفسي دنیا هم ډېره پېچلې او له رنګینیو ډکه ده او دغه پېچلتیا د رواني او د هغه د بېلابېلو حالتونو د راسپړلو او شننې په ترڅ کې څرګندېدای شو.

فروید د دوپرل یو عارف شخصیت عقیده په دې باب یادوي، چې یوازې بېداري او وینښه نه، بلکې خوب هم د متافزیکي دنیا د پوهېدنې په اسانتیا کې تر هغه ځایه، چې په انسان پورې اړه لري، ګټور عامل دی.

خوب د بېدارۍ او رښتیا د وخت د رواني فعالیتونو دوام هم بللای شوی او دا هم کېدای شي، چې هغه مقصدونه چې د ورځې په ترڅ کې یې پرې برې موندلی دی، لوری ورکړي. خوبونه د انسان شکایتونه، ستونزې رفع کوي او کېدای شي د شاعرانو او آهنګ جوړوونکیو لپاره د نویو الهامونو منبع شي.

په لنډ عبارت سره:" د غیب ویلو هغه قدرت، چې خوب ته منسوبېږي، د هغو مشاجراتو او خبرو اترو سبب شوی که ضروري باورونه پرې له مشکلاتو او شکونو سره مخامخ

[1] فروید، تعبیر خواب و بیماریهای رواني، ۵۸ مخ.

شوي پر ځای ده، چې په دې برخه کې له هر ډول نفي یا انکار څخه ډډه وکړو. ددې لپاره چې ددغه ډول قضایاوو رواني حقیقي توجیه امکان ډېر زیات دی."[1]

ددې برخې په پای کې کله، چې خپلې خبرې راټولوو او د نتیجې په توګه وغواړو څه ووایو، زموږ بیان بیا هم د بایزید روښان انصاري د عارفانه، صوفیانه شخصیت پر محور څرخي، د هغه "روان" او ذهني نړۍ د هغه تر ظاهري او څرګندې دنیا پېچلې ده او یا په بل عبارت د هغه ظاهري شخصیت د هغه د انفسي او دننیو بعدونو یوه "نیمه څرګنده" برخه ده. کله چې حالنامه ګورو او کله چې د هغه بحثونه او استدلال ته ګورو او یا د هغه نورو آثارو ته پاملرنه کوو، په ډاګه وینو چې موږ له یوه داسې شخصیت سره مخامخ یو، چې هغه درېدا او تمېدا نه مني، د هغه تن او روان د هغه جسم او روح له یو ډول هیجان، شور او جذبې څخه ډک دی. هغه په هرڅه او هره شیبه کې له اسفل څخه اعلی ته د "بدلون" او "کېدلو" په حالت کې دی.

د: بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت په توګه:

په اسلامي تمدن کې دوه فکري جریانونه زیات د غور او تامل وړ دي. دغه دوه جریانونه له فلسفه او تصوف دي.

---

[1] فروید، تعبیر خواب، ۵۹۰۰ مخ.

PDF Compressor Pro

"پل نویا" د پروفیسور ارنالدز له قوله لیکي:

"د اسلامي نړۍ فلاسفه وو د واقعي مسایلو پر وړاندې له عجیب ړندوالي څخه کار اخیستی دی. ددې پرځای، چې د هستۍ او ژوند د اسرارو په باب فکر وکړي، ډېر وخت یې په دې لګولی ، چې د ارسطو او افلاطون دا متن او یا هغه متن د ځان لپاره د فهم وړ وګرځوي."[1]

په اسلامي نړۍ کې فلاسفه په یو مجرد چاپېریال کې بند او د ژوند له واقعیتونو څخه ګوښې په فکر کولو بوخت وو. فلسفې په جامده او مجرده توګه د افلاطون او ارسطو تېر بحثونه تکرارول. پرته له دې، چې دا په نظر کې ونیسي، چې هغوی په خپله د یو ډول خاصو شرایطو پیداوار وو. په دې ډول د یوه پوه دا طرح په شرقي اسلامي نړۍ کې صدق کوي، چې:

"د فلسفې واقعي مسایل فیلسوف مطرح نه کړل، بلکې صوفي طرح کړل، د صدق او اخلاص مشکله لاره یې غوره کړه. فیلسوف د مسالې د حل لپاره د ارسطو او افلاطون پر وینا اتکا وکړه. فقیه د دیني ارشاداتو ظواهرو ته پناه یووړه، خو یوازې صوفي ځان ته مراجعه وکړه او د شخصي تجربې لاره یې غوره کړه."[2]

---

[1] سید بهاوالدین مجروح "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم، ادب، شماره دوم (کابل: کابل پوهنتون، ۱۳۵۵) ۱۷ مخ

[2] همدغه ځای

خو په همدې لړ کې، چې کله د بايزيد روښان تصوفي او فلسفي ابعاد څېړو، مشکله به وي، چې هغه د خپلې زمانې او يا د هغه د ماضي له متفکرينو، فلاسفه وو او متصوفينو سره پرتله کړو. وينو چې کټ مټ هغه د هيچا په سلو کې سل پيروي نه ده کړې او نه يې د کوم متفکر او فيلسوف او صوفي تقليد کړی دی.

پير روښان د خپل وخت ډېر هوښيار او تېز فهم انسان دی. د درويزه په قول "اين ملعون مرد زيرک و تيز فهم بوده."([1]) دغه راز سيد تقويم الحق کاکاخيل د درويزه خبره په بل عبارت هم راوړي. ليکي:

"دا کم علمه خو ډېر ذهين بې مرشد صوفي په علم باطن او سلوک دوارو کې د يو خاص مقام او يو خاص انداز دعوېدار و. دې کې شک نشته، چې ډېرو سختو رياضتونو دده په خوله او نظر کې يو خاص اثر پيدا کړی وو."([2])

په هر حال د بايزيد روښان تصوفي او فلسفي مطالعه مونږ د اسلامي مدنيت او شرقي ټولنې د يوه صوفي او متفکر په توګه څېړو:

عرفان څه شی دی؟ په واقعيت کې عرفان داسې پوهه ده، چې پر روحاني او نه تشريح کېدونکې حالت ولاړه ده. په دغه حالت کې انسان ته دا احساس پيدا کېږي، چې له مطلق ذات سره مستقيم او بې واسطه اړيکې پيدا کړي. دا

---

[1] اخوند درويزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۱۲۷ مخ.

[2] اخوند درويزه، مخزن (له) مخ

PDF Compressor Pro

احساس البته روحاني حالت دی، حدود نه لري. داسې حالت، چې په هغه کې عارف مطلق ذات د برهان په وسيله نه، بلکې د ذوق او وجدان له مخې پېژني.

د زرين کوب په قول په ياد شوي حالت کې عارف داسې حالت لري، چې هغه نه بيانېږي. هغه څه، چې د نومورې په وجدان کې دي، انديشه نه ده، بلکې مجرد احساس دی. پر دې اساس د هغه حالت تر زياته حده سلبي او منفي دی او هغه نه شي کېدای نورو ته تلقين او القاء شي. که څوک وغواړي دغه حالت تجربه کړي او پرې پوه شي، بايد عرفان ته مخه کړي، عارف شي، تر هغه چې څوک عاشق نه شي، د عشق شور او جذبه نه لري، تر هغه چې څوک عارف نه وي، د عارفانو په حالت نه شي پوهېدای.

په دې ډول هغه څه، چې د عارف په دننني روان کې ګرځي، د هغه په نزد ادراک او معرفت دی او هغه د يو لړ حقايقو او واقعاتو حکايت کوي، چې له عقل او استدلال څخه اوچت مقام لري. دا حالت د عارف پر تن او روان خاصه اغېزه کوي او د هغه دننني ژوند ته ځانګړی رنګ ورکوي.

د معرفت دغه حالت په مسلمانانو په تېره په متصوفينو پورې اړه لري. سره له دې، چې هغوی د شريعت پيروي کوي، خو له خدای تعالی سره د مستقيم او بې واسطه ارتباط امکان ته هم قايل دي او هغه ته د رسېدو لپاره سلوک او رياضت غوره کوي.

PDF Compressor Pro

"ماکس هورتن د هندوانو او برهمنانو د مذاهبو د عقایدو اغیزه په تېره د حلاج پر خبرو او ځینو نورو متصوفینو لکه بایزید او جنید باندې هم پیاوړې احساس کړې ده. هارتمان د هندوانو اغیزې ته پر نورو عواملو سربېره زیاته پاملرنه کړې او دغه نظریې د یو لړ قرائینو په مرسته هم تایید کړی دی.

د فونکرمر هندي او بودایي عنصر، چې د نوموړې په عقیده جنید او بایزید(*) یې مظهر دې، خبرې کړې او بل عنصر یې هم ښودلی، چې هغه مسیحي رهبانیت دی، چې حارث محاسبي او ذوالفنون مصري یې مظاهر بللي دي.([1])

داکتر عبدالحکیم هم دا خبرې جوتوي. وایي:

"په دې ډول وینو حلاج، چې د جنید په اند یو مجنون و. له بایزید سره، چې ځینې یې د فناد طریق لومړنی اعلاموونکی بولي، بشپړ توافق لري او بایزید (بایزید بسطامي) په دې دلیل سره، چې په داسې خاوره کې لوی شوی، چې له بودایي افکارو څخه خړوب شوي او د نیروانا له بودایي عقیدې څخه یې اغېزمن بولي."([2])

* مطلب ترې بایزید بسطامي دی، چې د روښان کورنۍ هم ورته عقیدت درلود او د بایزید روښان پلار د تبرک لپاره پر خپل زوی د بایزید نوم کېښود.

[1] عبدالحسین زرین کوب، ارزش میراث صوفیه، چاپ سوم، (تهران:امیر کبیر، ۱۳۵۳_ ۱۳ مخ.

[2] عبدالحکیم، عرفان مولوی، "ترجمه احمد مهدی"، (تهران، ۲۵۳۶) ۱۳۲ مخ

دغه راز د بايزيد روښان د سلوک او مقاماتو په پړاوونو کې هم دا حالتونه ليدلای شو.

ـ بايزيد روښان له هندي فرهنګ څخه په بشپړه توګه متاثر دی. هغه هند کې لوی شوی، زده کړې يې حاصلې کړي او هلته يې ژوند او تګ راتګ کړی دی.

ـ له بلې خوا هغه په خپل انفسي سير او سلوک کې داسې څرګند عارف دی، چې پر بې واسطه اوسيده پوهې (معرفت) باندې ايمان لري او د هغه لپاره تبليغ او تلقين کوي.

"يوه شپه، چې پير دستګير قدس سره ناڅاپه آواز واورېده، چې يا بايزيده! خپل معرفت بيان کړه، چې ما څرنګه پېژنې؟ ځواب يې ورکړ: يا بار خدايا په هر طرف، په هر څه کې، چې ګورم د خپلې هستي د زړه په سترګو تا وينم او له څه چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړيو کې ستا له وجوده يې ګنم."[1]

بايزيد روښان هم سيده او مخامخ له حق تعالی سره خبرې او د زړه راز وايي. دی هم د نورو عارفانو په څېر د زړه پر پاکی او د وجدان پر آواز باور لري. د حالنامې مولف ليکي:"او د طريقت غسل د زړه تشول دي. د نفس او شيطان

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۵۰ مخ

له وسوسې او له ټولو ګناهونو ځان ژغورل."(۱)

بايزيد روښان هم په خپل فکري او انفسي سير کې د ځينو متصوفينو په څير له معمول چوکاټ څخه وځي. پر سننو او ټولنيزه مواخذه پښې ږدي، نوي مسايل رابرسيره کوي، په علم لدنی(*) يې باور خپرېږي او نوي فکري پړاوونه

[1] علي محمد، مخلص، حالنامه، ۷۰ مخ

* علم لدنی: په فرهنګ لغات اصطلاحات و تعبيرات عرفاني کې په دې ډول تعريف شوی دی:

(علم لدنی علمی است که بنده از خدا آموزد بدون واسطه، ملك و يا پيغمبر به حکم (و آتينا فی لدنا علما) و علمی است که اهل قرب را به تعليم الهی و تفهيم ربانی معلوم و مفهوم شود نه_لدنی و علم يقين آنکه علم يقين_ بدلايل عقلی و شواهد نقلی و فرق علم ادراک نور ذات و صفات الهی است و علم لدنی ادراک معانی و کلمات از حق است بی واسطه بشر، آن بر سه قسم است: وحی، الهام و فراست.

انصاری گويد: مصطفی را علم يقين بود به خطاب لااله الا لله اورا از علم يقين با عين اليقين خواندند و آن که از عين اليقين او را به حق اليقين بردند.

علم اليقين استدلالی است، عين اليقين استدراک است، حق اليقين حقيقت است.

علم اليقين مطالعت است، عين اليقين مكاشفت است، حق اليقين مشاهده است، علم اليقين از سماع بود، عين اليقين از الهام رود، حراليقين از سبب بازرستن است.

حق اليقين از انتظار و تمييز آزاد کشتن است.)

(سيد جعفر سجادی، فرهنګ لغات و اصطلاحات، ۳۴۱ مخ)

مولوی يې علم عندالله هم بولي، چې مانا يې له علم لدنی سره يو شان ده.

علم الانسان خم طغرای ماست علم عندالله مقصد های ماست. (دفتر پنجم بيت ۲۵۸۷) دا عقيده، چې انسان د ځان دننه له منطق او حس څخه پورته د پوهې

طی کوي. د ټولني د لاسبري فکري طرز څخه اخوا ګام اېښودلو او هغه د نورو متصوفینو او عارفانو په څېر تومتي وي، ځکه چې نوې ادعاګانې وړاندې کوي.

صوفي د انسان د شخصیت.د کمال په اړه د پیغمبرۍ او وحې پرځای بل مفهوم هم کاروي، چې په مطلق ډول د اهل سنت له آئین سره مخالف دی. په اسلام کې د پیغمبرۍ ډېره لوړه انساني مرتبه ده او خاتم الانبیاء^ص یې ډېره بشپړه نمونه ګڼل کېږي.

له خاتم الانبیاء څخه وروسته د وحې او نبوت باب وتړل شو. له پیغمبر^ص څخه وروسته په هره پېړۍ کې یوازې عالمانو او احیاکوونکیو ددې حق درلود، چې د خلکو د زده کړې او لارښوونې چارې پر غاړه واخلي، خو مسیح او مهدي^ص، چې د هغو ظهور د قیامت د ورځې د نژدې والي مانا لري، د وحې د بابونو تړل د معنوي اذهانو له ژورو اړتیاوو سره مطابقت نه درلود، نو صوفیانو دا حکم لیرې وغورځاوه:

"زیاتره صوفیان له اهل سنت سره د سازش په خاطر په ظاهر کې د اسلام د پیغمبر^ص د رسالت پای ته رسېدو ته

منشاء لري، چې د هغه ترلاسه کول د تفکر له لارې امکان نه لري او یوازې د زړه د صافولو له لارې هر هغه څه چې د خدای جزء دي حاصلېږي، د صوفیانو یوه ټینګه عقیده ده. مولوی همدا عقیده په دې ډول بیانوي:

عقل دو عقلست اول مکسبی_که در آموزی چو در مکتب صبی. (عقل دیگر بخشش یزدان بود_چشمه آن در میان جان بود... (عبدالحکیم، عرفان مولوی، پاورقی ۱۱۱ مخ)

قایل و، خو بله عقیده یې راوړاندې کړه او هغه دا چې ولایت له نبوت څخه لوړ دی. له کومه ځایه، چې دغه عقیده همدومره له کفر ډکه په نظر راتله، نو یو بدیعي تعبیر یې ترې وکړ، چې د مسلمانانو له نظره د منلو وړ شي. وې ویل، چې: محمد (ص) په خپله د نبوت او ولایت دوې خواوې لري، خو دویمه جنبه یې پر لومړۍ برتري لري. نبوت دوې خواوې لري:"د خدای خوا او د مخلوق خوا حال دا چې ولایت همدا یو اړخ لري. یعني یوازې د خدای اړخ. یوازې د خدای اړخ لاس نسبت دې ته، چې په عین حال کې دواړو خواوو ته یې نظر وي، بهتره او بې تکلیفه ده."([1])

په اسلامي مدنیت کې شیعه فرقې دا مساله د پېغمبر روحاني وراثت ته په قایلېدو په امامت سره حل کړه او هغه څه، چې ځینو امامانو ځان ته منسوب کړل، هغه له پېغمبر څخه وروسته وتړل شوه. په اسماعیله فرقې کې دا مساله ځانګړې خصوصیت لري (چې وروسته پرې مفصل بحث کېږي) سره له دې، چې په شیعه فرقه کې عقیده دا ده، چې غایب امام ژوندی دی او هره شېبه ددې ګومان شته، چې بیا راوګرځوي او اسماني ملکوت پر ځمکه برقرار کړي. لکه چې دمخه وویل شول امامت په غلو کې د کامل انسان مفهوم لري.

[1] عبدالحکیم، عرفان مولوی، ۱۱۳ مخ

د انبیاء وو ټول صفات ـ له شریعت راوړلو پرته ـ اولیاوو ته منسوبوي. د انبیاو ټولې ځانګړني په بل ډول او نورو الفاظو او تعبیراتو سره اولیاوو ته منسوبېږي. ولې د خدای دوست دی او د هغه له خوا رالېږل شوی دی. ولي د کرامت خاوند دی او نبي د معجزې خاوند. ددې لپاره، چې د نبوت پر حریم تېری نه وي شوی، وحی د اولیاو و په مورد کې بل نوم غوره کړ. الهام یا د زړه وحې ونومول شوه. غزالي، چې هم د سنیانو ویاند دی او هم د عرفان، ددې نظر په درلودلو سره چې د نبوت علم د انسان د معنوي تکامل لوړه مرحله ده، مهم ګام اوچت کړ."

د بایزید په مباحثو کې هم په ډېر مهارت او زیرکۍ سره او هم په ډېر تیت پرک ډول دغه فکري اړخونه لیدلای شو. د مثال په توګه: ځینې محققین لکه عبدالقدوس قاسمي د درویزه له قوله څرګندوي، چې بایزید روښان د پیغمبرۍ مدعي هم و. ویل به یې، چې جبریل ماته راځي او پر ما باندې وحې نازلېږي. خپل تعصنیف خیرالبیان ته به یې الهامي کتاب وایه او ویل به یې، چې دا پر ما باندې خدای نازل کړی دی. نوموړی ددغه ادعا لپاره د دومهرونو نقش جملې دلیل راوړي. په دې ډول:

"سبحان الملک الباری، جدا کرد عالم نوری از ناری، بایزید انصاری."

ددې نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د خپلې خدایي مدعي و.

د بل مهر نقش دا و:

"بايزيد مسكين هادي المضلين" نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د پېغمبرۍ مدعي و.([1])

حالنامه لږ څه په تفصيل سره د بايزيد روښان د نيول كېدو او د كابل مغولي حكمران ميرزا حكيم ته د بيول كېدو جريان ليكي. كله چې بايزيد روښان د ميرزا حكيم په امر له قاضي خان سره بحث كوي، د روښان له خولې د پېغمبرۍ ادعا يا د محدوديت ادعا ردوي، خو له همدغه ترديد څخه ځينې ټكي جوتېږي، چې د بحث وړ برېښي او په ناسيده توګه موږ ته د بحث وړ ټكي راخرګندوي.

"ميگويم كه هادي ام راه رسول الله عليه السلام را مينمايم و علی النبی (ممكن علم النبی وي) دانانم و مريدان را طريق توحيد هدايت ميكنم و از ظلالت و جهل و شرك باز ميگردانم و حاسدان از روی حسد به جای هادی مهدی و به جای ولی نبی ميگويند."([2])

دلته د بايزيد روښان له خپل قول څخه دوه ټكي پوهېږو: يو دا چې دی هم د توحيد لارښوونې او هم د ولايت د درجې دعوه كوي. د ولايت مقام د اسلامي متصوفينو په نزد هماغه څه دي، چې موږ ترمخه ورته ګوته ونيوه او بحث مو پرې وكړ، خو كله چې دی خپلو مريدانو ته د توحيد د لارې لارښوونه كوي، په خپله همغه مقام كې دی، چې د "وحدت غسل" يې كړی دی.

---

[1] د همدغه مطلب لپاره وګورئ: اخوند درويزه، مخزن، ۱۲۵ مخ.

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۳۷ مخ

PDF Compressor Pro

بایزید په فکري لحاظ دا پړاو ترمخه تېر کړی دی او د حق په صفت موصوف شوی دی. د حالنامې مولف (یا بشپړوونکی) لیکي:

"یا بایزید. مر ترا باید که غسل وحدت اختیار کنی و موصوف به صفت حق شوی. و آنکه در خواب دیده بودی که پیالهء پاکی مینوشم و تعبیر آن نفهمیده بودی الحال بشنو که پیاله پاک همین اسم اعظم مذکور است و از غسل پاک و منزه است".([1])

له قاضي خان سره له بحث او پورتنی یادونې څخه د بایزید روښان د اعتقاد پټول جوتېږي، خو مورږ بیا هم د بایزید روښان دیالوگ ته دوام ورکوو. هغه د قاضي خان د بلې پوښتنې په ځواب کې وایي:

"بعد پرسید که شنیده میشود که میگویی برمن وحی(*)

---

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۷۱ مخ.

* سجادي وحې په دې ډول تعریفوي: "وماینطق عن الهوی ان هوالا وحی یوحی" وحې د نبوت له خواصو څخه ده او په دوه ډوله ده: یو الهي کلام او نبوي حدیث، چې ټول اقوال یې وحې ده او کلام یې د جبریل په وسیله د رسول په زړه کې ځای نیسي، خو ځینې نبوي احادث د جبریل له واسطې پرته راغلي دي او ځینې یې د جبریل د نزول په وسیله او ځینې یې نفث په وسیله. نبي په زړه کې چې فرمایلي یې دي: "و نفث روح الامین فی ورعی" او د جبریل له تنزل څخه مراد، چې د روح الامین علی قلبه دا وحې الی عبده ما وحی "ته د هغه تنل دی له ملکې صورت څخه په بشري هیات کې او له نفث څخه د هغې مراد له غیب څخه، له حجاب څخه ماوراء د نبي زړه ته الهي وحې ده. له تمثیل څخه په بې واسطه ډول لکه، چې فرمایي: "قل انما انا بشر یوحی الی"

می آید. پیر دستگیر جواب داد، که غلط میگویند من میفرمایم که بر من الهام (**) میشود و ندای غیب رحمانی و شیطانی چگونه فرق و تمییز مینمایی پیر دستگیر قدس سره فرمود که تمییز میان الهام و وسوسه و میان ندای رحمانی و شیطانی از دلیل آیت و حدیث اقوال مشایخ میکنم..."(۱)

همدارنگه الهام هم په دې ډول تعریفوي: الهام په لغت کې د مطلق اعلام په مانا دی او په شرح کې د خاصې مانا القاء ده. په زړه کې د فیض په ډول له اکساب فکر کولو او استغاصه څخه پرته، بلکې یو غیبي وارد دی، چې زړه ته لاره مومي. ځینې وايي په زړونو کې د خیر القاء ده.

الهام د مبتدیانو مقام دی او له هوښیارۍ څخه لوړتیا لري، چې کله په روحي او سماع ته نژدې حالت کې او کله د خوب په وسیله حاصلیږي او کله مشاهده کیږي.

بابا طاهر په شرح کلمات کې وايي:

" الهام باطن ته د خیر او یا د شر القاء ته وايي او د بنده په زړه کې د چارو صفت دی او هغه څوک، چې د الهام رڼا یې په زړه کې وځلیږي او غیبي چارې په هوښیارۍ سره وپیژني.

همدارنگه په مثنوي کې پر قرآن باندې د وحې اطلاق

(فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، ۴۸۵مخ.)

[1] ایضاء ۳۳۹ مخ

PDF Compressor Pro

شوی دی او د وحي کتاب هم ورته له دي لامله وايي او هم يي الهام د غير انساني موجوداتو عامل او شامل گڼلی او کله هم وحي په غير انساني موجوداتو کي بولي."

هغه د قاضي خان د پوښتني په وړاندي د خپل اثر د نزول مساله هم څرگندوي. وايي:

"... مردمان ميگويند که ميفرمايي که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است. جواب فرمود که آنچه مدعيان ميگويند خلاف است، زيرا که من گفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خيرالبيان است، چهل البيان در آن مذکور است. چنانچه غوثيه بر غوث الاعظم از روی الهام نزول شده."([1])

د پورتنيو اسنادو او مدارکو او هم د نورو زياتو خبرو له مخي، کله چي د بايزيد روښان څو اړخيز شخصيت راوسپړو، دي ته اړ يو چي د نوي ساه پوهني په رڼا کي د هغه فکري او سلوکي سفرونه مطالعه کړو. بايزيد د يوه وتلي او نتلي شخصيت په توگه سنت شکن او د نورو عرفاني شخصيتونو په څير عصيانگر دی. هغه چاته د تابعيت غاړه نه ږدي او نه خو په موجوده زمان او مکان کي د تمبدني صبر او زغم لري، نو ځکه هغه د يوه صوفي او عارف په توگه د شخصي او رواني تجربو لاره غوره کوي.

✲ ✲ ✲

---

[1] ايضاء، ۳۳۹ مخ

بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات

د حالنامې له مطالعې او همدارنګه د بایزید روښان له نورو آثارو څخه جوتېږي. چې د هغه دشخصیت یو عمده اړخ تصوف او معرفت دی. په فکري او انفسي لحاظ هغه پر شخصي-رواني تجربه ټینګار کوي. نوموړی په خپل انفسي سیر کې له زیاتو پړاوونو وروسته د مسکین پړاو ته رسیدلی دی. هغه په دغه سفر کې د زمان پر دیالکتیک باور لري. (پرته له دې چې د دیالکتیک اصطلاح وکارول شي) هغه په زمان کې له خامۍ نه پوخوالي ته رسېږي او د خپل سلوک پړاوونه وهي.

په عمده ډول د بایزید روښان خیرالبیان او صراط

التوحید د هغه د رواني تجربې ثرګندوی دي. هر صوفي او عارف او په تېره بایزید د خپل رواني سلامت د ترلاسه کولو لپاره له خپله ځانه پیل کوي او له ځانه مرسته غواړي او له بلې خوا خپل انفسي سیر د خپل کار د یو تخنیک او دسپلین په توګه کاروي او د همدغه فکري او رواني مېتود له مخې لوړو فکري پوړیو ته ځان رسوي.

له بلې خوا بایزید روښان هم په زمان کې له ټیټو پوړیو څخه لوړو پوړیو ته ځان رسوي. له محسوساتو څخه معنویاتو ، له ظاهر څخه باطن ، له خامۍ څخه پوخوالي ته او له کثرت څخه د وحدت په لور پرمخ ځي. د موضوع د ښې روښانتیا لپاره به بده نه وي، چې د بایزید روښان د اتو مقاماتو ذکر وکړو:

الف: د شریعت مقام:

د بایزید روښان په نزد دا هغه مقام دی، چې سالک پکې د اسلام پر پنځو بناوو پابند دی. د بایزید په فکري انفسي سیر کې د تفکر او تأمل لومړی پړاو دی. یا د خپلو تفکراتو د پیل پړاو دی. بایزید ددغه پیل اصول او پرنسیپونه په دې ډول ثرګندوي:

" او بایزید! زه د طریقت ور و هغه ته پرانیزم، چې د شریعت په علم چارکا ، د هغه پس وده و ته د طریقت پوهه وروبخښم د حقیقت ور وهغه وته پرانزم چې د طریقت په علم

چارکا. دغه پس یې د حقیقت له پوهې خبر کړم. د معرفت ور و هیغه و ته پرانزم چې د حقیقت په علم چار کار د غه پس د یګانه ګي پېژندګلي وروښيي. عیان."(١)

ب: د طریقت مقام:

د طریقت په مقام کې سالک هڅه کوي، چې په خپل ځان کې د پرښتو او صاف او د پیغمبرانو اعمال پیدا کړي.

دغه اعمال او صفات په خپل ذات کې د حق تعالی صفات دي. بایزید ته الهام کېږي او خیرالبیان یې ثرګندوي، چې:

"راوښایه و ماوته تاریکي روشنايي له معنی په خپل فرمان او سبحان! او بایزید! کم عقلي، منکري، ګناه، غفلت، جاهلي، ناداني، مې له خپلي تاریکی کړي دي. عقل، ایمان، جاروانه، نفته او یاد او علم مې له خپلي روښنايي کړي دي عیان."(٢)

ګورو، چې په دغه پړاو کې سالک په خپل انفسي سیر کې له دوو لارو سره مخامخېږي او په همدې مقام کې یې هغې لارې ته لارښوونه کېږي، چې هغه د نیکو صفاتو او د حق تعالی د روښنايي د لوري ثرګندوي دي. نو کله چې سالک له دغه پړاوه تېر شي، په خپلې رواني لړۍ کې بل

---

[1] بایزید روښان، خیرالبیان (پېښور: پښتو اکیډیمی)، ٢١٨مخ.

[2] ایضاء ٢٢٩ مخ.

مقام ته پورته کېږي، ږومبنی مقام نفي وي. دغه نفي په زړه پورې تکاملي او ديالکتيکي نفي ته ورته ده او د حقيقت مقام ته داخلېږي.

ج : د حقيقت مقام:

په دې ډول د حقيقت په مقام کې سالک هغه حالت پيدا کوي، چې د پيغمبرانو وي. خفي ذکر کول پکې دايمي مساله ده او له دې لارې باطني صفايي (دروني سپېڅلتيا) ته رسېدل امکان پيدا کوي. د بايزيد په مقاماتو کې خفي ذکر ډېر ارزښت لري. د حقيقت له مقام څخه وروسته سالک د معرفت مقام ته رسيږي.

د : د معرفت مقام:

دا مقام د انبياوو د راز مقام دی. سالک په دې مقام کې د حق ديدار ته رسېږي. په هرڅه کې د ذات الهي جلوه لټوي او څلور شرطونه لري. سالک بايد دغه شرطونه پرځای کړي:

۱_ يعني نفساني غوښتنې بايد ترک کړي،

۲_ هېڅ ډول حرص ونه لري،

۳_ شهوت بايد پرېږدي،

۴_ طمع بايد هېڅ په ذهن او فکر کې ونه گرځوي.

سالک بايد له دغه شيانو په کلکه ځان وژغوري. خيرالبيان ليکي:

PDF Compressor Pro

"او بایزید! د معرفت زده د یگانه گۍ زده او چار یې هغه ده چې هر چار زما په حضوري کا ادمیان."([1])

او په بل ځای کې راوړي:

"گوره! په معرفت کې مقام د قربت د وصلت و د وحدت سکونت دی، په تا دې وي اعلام او عارف واجد مقرب واصل موحد مسکین وي عیان."([2])

په دې ډول که د هگل درې گوني فکري مراحل په نظر کې ونیسو، نو د شریعت مقام د تېز (حکم) پړاو دی او د معرفت مقام له انتي تېز سره ورته والی لري. البته دا په فکري او رواني بهیر کې مطالعه کېږي. له دغو مراحلو او پړاوونو څخه د معرفت مقام خاص ارزښت لري.

ځکه د بایزید په قول د معرفت په مقام کې د قربت، وصلت، وحدت او سکونت ته نژدې کېدل دي. یعنې له کثرت څخه د وحدت پر لور فکري حرکت دی. په معرفت کې قربت حاصلېږي.

هـ : د قربت مقام:

په دې مقام کې یوازې د سالک غوږونو ته د حق اواز وررسېږي، د مخلوقاتو اوازونه ورته د حق تسبیحات ښکاري او د سماع په خوند هم پوهېږي. خیرالبیان دغه

---

[1] ایضا، ۲۵۳ مخ.

[2] ایضا، رر

فکري حالت په دې ډول څرګندوي:

"ګوره! هر علم زما له علمه دی، هر نوم زما له نومه دی، هر زور زما له زوره دی، هر اواز زما له اوازه دی، هر رنګ زما له رنګه دی، هره ستروي (لويي) زما له لويې ده، هر ښاپست زما له ښاپسته دی، هره تياره زما له تاريکۍ ده، هره روښنايي زما له روښنايي ده، هر قهر زما له قهره دی، هر رحم زما له رحمه دی، زه له هرڅه سره يو يم، په تا دې وي اعلام."[1]

و : د وصلت مقام:

سالک په دغه مقام کې خپل اوصاف هېروي، اوربدل، ونيول، تلل، هرڅه يې د حق تعالی په ذات وي، بې له خدايه بل هيڅ نه ويني. د وصلت مقام داسې مقام دی، چې سالک لا پکې خپله هستي نه وي ورکه کړې.

ز: د وحدت مقام:

د وحدت مقام کې سالک خپله هستي فنا کوي، د بشريت اوصاف يې پای ته رسيږي او رباني اوصاف پيدا کوي. په دې مقام کې د خپلې هستۍ احساس هم خفي شرک دی. په دې ډول سالک پکې له شرک نه فارغ دی.

د هګلي مېتود له مخې ددغه مقام په ديالکتيکي نفي

[1] ايضا، ۲۶۳ مخ

PDF Compressor Pro

سره د فکري بهیرّ د سنتیز پړاو یعنې د سکونت پړاو ته رسېږي. په ړومبنیو پړاوونو کې هم دغه مېتود د انطباق وړ دی. بایزید روښان د خپل الهامي اثر خیرالبیان په حواله څو واري د خپل مسکنت مقام تثبیتوي. په دې ډول:

"گوره! آدمیان زما په هستی کې دي، زما هستي ده په آدمیان. لکه کبونه په اوبو او اوبه په کبو کې، لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هستي په ما ژوندی دی آدمیان، په تا دې وي اعلام."([1])

آیا په دې ډول:" کب چې په اوبو کې گرزي مخ یې و اوبو ته شي هستي هر لور ته، چې و جاروزي مخ یې و هلته شي د آدمیان."([2])

بایزید په خپل انفسی سیر کې د ټولو مقاماتو تر نفي وروسته عالي پړاو ته رسېږي، د حق تعالی په مقام کې مسکنت اختیاروي. دغه وروستی پړاو په خیرالبیان کې په دې ډول څرگند شوی دی:

"گوره! زما خوښي ده، چې مې په یگانه گی وپېژني، چې وپژني بیا مومې زما حیاتي، بقایي، مال، ملک، توانگري، عزیزي، قراري، خوی راحت تر (و) به مسکین شي عیان."([3])

او یا په دې ډول، چې وایي:

---

[1] ایضاء، ۲۶۹ مخ

[2] ایضا، ۲۶۹ مخ

[3] ایضا، ۲۸۹ مخ

"ګوره! ورمندن په سکونت کې په عارف مسکين هغه دی، چې له غښتې قرار اوسي، نه دې غواړي زيات زما له حياتي له بقايي له مال له ملکه، نه دې غواړي ب(ې) زما له توانګرۍ له عزيزۍ له قراري زما له خويه له راحت که غواړي هيڅ کله نه به مومي ته باور کړه په دا وينا، چې دی کلام."(1)

د مسکنت مقام د تفکر او انفسي سير له مخې د بايزيد وروستی او عالي پړاو دی، چې هغه ځان په هغه هستۍ کې محوه کړي، چې د هغه له شاه رګ څخه هغه ته نژدې دی. په دې مقام کې ددغه هستۍ او مسکين توپير مسکين لپاره شرک دی.

ح : د سکونت مقام:

په دې مقام کې د سالک روح آرام مومي، غوږونه، سترګې، پزه، هرڅه د حرامو له اورېدو، ليدو او بويولو نه فارغ وي، يعني بې له خدايه د هيڅ څيز احساس هم نه کوي. د سالک بدن که په ظاهر کې هرڅه کوي، اثر يې روح ته نه رسيږي. سالک ته حکم دی، چې تر مرګ دمخه ځان ووژني، روح يې په دې دنيا کې د بدن له قيده آزاد دی، بدن خوځي او روح ساکن وي.

بايزيد، چې ځان ته مسکين ويل، ځان يې د سکونت د مقام څښتن باله.

---

1 ايضا، ۲۹۰ مخ

د معاصرې ساه پوهنې او فلسفې له نظره صوفي په خپلو مقاماتو او په خپل انفسی سیر کې د نفې او اثبات پړاوونه طی کوي، خپل ځان په "زه" او واقعي هستۍ کې احساسوي. د بایزید روښان په مقاماتو کې لکه، چې دمخه مو ورته ګوته ونیوله، د حقیقت په مقام کې د باطني (دروني) صفایۍ په لټه کې کېږي او د معرفت په مقام کې ړومبنی مقام نفې کوي.

انساني ځانګړنې نفې کوي، پر نفساني شهواني، طمع او حرص پښې ږدي او نفې کوي یې. د وحدت په مقام کې له کثرت نه تېرېږي او هرڅه واحدویني او د سکونت مقام په واقعیت کې هغه مقام دی، چې د هستۍ او نیستۍ ترمنځ موجودیت لري او هغه د هګل په قول د (کېدون یا شول) حالت دی. هګل وایي:"څرنګه، چې هستي او موجودیت په زمان کې واقع دي، متحرک او د تغییر په حال کې دي، نو اضداد او تناقضات په خپل نفس کې لري. حرکت له یو پړاو نه بل متناقض پړاو ته له تېرېدو بل څه نه دی، د دیالکتیکي حرکت عمومي نظري شکل له دې پرته بل څه نه دی. لومړی "د هستۍ" پړاو دی او دا د اثبات مرحله ده. دوهمه د "نیستۍ" پړاو دی، چې د نفې پړاو دی او درېمه د "کېدون یا شون" (شدن) مرحله ده، چې ترکیب یا د هستۍ او نیستۍ مرحله ده. په دغه لړۍ کې په دغه پړاوونو کې د اثبات او نفې له مراحلو د "شول" مفهوم راووځي. صوفي دغه مفهوم په خپله شخصي تجربه کې په غور سره درک کوي. دا داسې مفهوم دی، چې په زمان کې واقع دی.

د لویدیزې فلسفې او شرقي تصوف

په رڼا کې د بایزید روښان مقام

په دې برخه کې اړه ګڼو لږ څه د هګل د افکارو او شرقي تصوف په باب تأمل وکړو.

مهمه خبره دا ده، چې د هګل د معرفت بهیر په ذهني او فردي حدودو کې، چې له لاک څخه تر کانت پورې زماني حدود کې پاتې دي، نه متوقف کېږي، بلکې د معرفت پر عیني تظاهر باندې (په مدنیتونو کې د روح د تصاویرو په صورت او وروسته د علم ترحده لوړوالي) کې ورته پاملرنه

کوي. دا هغه دنده ده، چې لږ تر لږه د "معرفت د تیورۍ" په وړاندې مطرح ده. یعنې د معرفت تاریخ په مشخص شکل په بېلا بېلو مدنیتونو کې لږ تر لږه د تحقیق وړ ده او په خپله سخت کار دی. مارکس وایي، چې په "هګلي انجیل" یعنې فنومنولوژۍ کې لومړی فرد پر (عاقل) شعور بدلېږي او له نړۍ سره د (معقول) محمول په توګه مقابل کېږي، چې د هغه په برکت ژوند او تاریخ د شعور په مختلفو مناسباتو کې د هغه پر محمول بدلېږي.

هګل د پدیدې او تحلیل له لارې غوښتل خپله فنومنولوژیکه پوهه ټینګه او مستدله کړي او خپل حکم، چې د "مطلق ایده" ټینګه ستنه وه، د مثلث پر اساس ورته بدلون ورکړي، تز، انتي تیز او سنتیز داسې شکل دی، چې په نابشپړه توګه د کانت او په بشپړه توګه په ذهني ایدیالېزم کې ریښې لري.

دا حکم په دې ډول دی:

۱_ منطق،

۲_ طبیعت (انتي تیز)

۳_ دایده متحوله اشکال (د سنتز په ډول) مطلقه روح.

د هګل په عقیده دا "مطلق" روح دی، چې هرڅه د هغه نتیجه ده او د ټولو شیانو ترمنځ اړیکې د هماغه روح په واسطه امکان پیدا کوي. د غه جهاني عقل " یا "جهاني روح" (Wiltgeist) یا (مطلقه ایده) هغه څه دي، چې د نړۍ له

پيدا ينبنت څخه يې دمخه موجوديت درلود او موجوديت يې د طبيعت په جهان پورې تړلی نه دی.

داسې ښکاري، چې د (مطلق روح) په باب د هګل عقيده، چې بې له شکه د هغه هدف تري خالق او واجب الوجود دی، دا دی چې دا ارواح په خپل "فيضان" سره په نړۍ کې "بدلېږي" او بېرته خپل اصل ته ورګرځي. د هګل دغه مفکوره يعني د (فيضان) مفکوره د خدايي مبدا په ذهن کې ژوندۍ کوي. هګل "د فيضان"(*) مفکوره د آسماني عرفان او آسماني عرفان د قدس اکوستين او بيا هغه له فلوطين څخه اقتباس کړې ده. اړه ده دلته لږ شان ددغه متقابلو اثراتو په باب لږه رڼا واچوو.

وايي، چې "فلوطين" شرقي عقايد او فلسفه د هغه مسافرت په ترخ کې، چې ايران ته يې وکړ، زده کړل. ايران ته د فلوطين د مسافرت په باب ځينو مورخينو او له هغه جملې

---

* فيضان يا فيض په لغت کې توېدل، ورکول او د زيات باران په مانا، په اصطلاح کې په زړه کې د هغه امر القاء ده، چې د الهام په ډول په زحمت سره حاصلېږي.
حق تعالی د فيض يا فيضان مبدا
القدس او فيض مقدس.
فيض القدس: د ذات د اوليت پر اساس د هغه د تجلی مانا لري او د هغه ذات باطنيت څرګندوي
فيض مقدس: هغه وجودي تجلی ده، يا د ځينو صوفيانو په عقيده آسماني تجليات دي، چې د استعدادونو په مقتضی د ظهور موجب ګرځي او همدارنګه فيض واسطه، له مفهوم څخه هدف کامل انساني دی، چې د خلکو او حق ترمنځ واسطه دی.

مرحوم فروغي په خپل اثر سير حکمت کې کښلي:

"فلوطين په اسکندريه کې د امونيوس ساکاس په خدمت مشرف شو او له هغه سره د ملګرتيا له برکته يې فلسفه او عرفان زده کړل او ويې غوښتل، چې د ايرانيانو او هنديانو له حکمت سره آشنا شي. هغه ددې هدف لپاره د روم له امپراتور "ګرويانوس" سره چې د اردشير ساسائي له زوی، شاپور سره يې جنګ و، ايران ته راغلی و."(1)

د نوموړي اثر د ليکونکي په قول د فلوطين نورو پيروانو هم ايران ته سفر کړی، چې د فلسفې په تاريخ کې ثبت دی. ددغو مسافرتونو په باب ليکي:

"امپراتور ژوستينان د نوي افلاطونيانو يوه ډله فلاسفه د بت پرستۍ له لامله د خپل حکومت له قلمروه وشړل. دغه پوهان ايران ته راغلل او د انوشيروان د کسرې په دربار کې يې ډېر ښه هرکلی وشو.

د جند شاه پور سلطنتي مدرسه دوی ته ورکړ شوه، دغه مدرسه يو ځل بيا د فلوطين او د هغه د ملګرو تر ستنېدو وروسته بلې ډلې ته، چې فارس ته لېږل شوي وه، ورکړ شوه او په حقيقت کې د اسکندريې حوزه جند شاپور ته ولېږدول شوه".(2)

---

[1] عميد زنجاني، تحقيق و بررسي در تاريخ تصوف. (تهران دارالکتب اسلاميه، ۱۳۴۶)، ۶۷ مخ

[2] ايضاء

ددي ټکو لـه څرګنـدولو څخـه زمـوږ هـدف دا دی، چـې لـږ تـر لـږه څرګنـده کـړو، چـې پـر لويـديزه فلسـفه بانـدې د شـرقي فلسفې او تصوف پر اثراتو سترګې نه شو پټولای.

پـه دغـه فکـري جريـانونو کـې يـو ډول ورتـه والـی او مشـابهتونه ليـدلای شـو. دغـه ورتـه والـی مـوږ پـه راوروسـته فلسـفي ليـدتوګو او تصـوفي ښوونځيـو کـې وينـو. پـه هـر حـال اوس راځو اصلي مطلب ته.

د "بـرهمن" لـه نظـره د ټولـو موجوداتـو منشـاء واحـده ده، څرنګـه چـې لـه اوره سـپرغۍ الـوځي، همدارنګـه جزيـي روح لـه کلـي روح څخـه منشـاء اخلـي او لکـه څرنګـه، چـې د ټولـو اوبـو منشـاء يـو بحـر دی، نـو ټـولې اوبـه او بـاران کـه هـر ډول دي، بېرته بحر ته ستنېږي.

پـه اسـلامي فلسـفه او عرفـان کـې هـم "فيضـان" لرغـونی ماضـي لـري. شـيخ اشـراق هـم پـه (غربـت غـرب) کـې د روح دغـه حرکـت لـه يـووالي څخـه "بېګانـه ګـي" يـا غربـت تـه تمثيـل کـړی دی. انسـان لـه علـوي نـړۍ څخـه، چـې پـه شـرق کـې وجـود دی، سـفر پيلـوي او پـه "سـفلي" عـالم ـچـې پـه غـرب کـې يـې هسـتي بـولي ـ د تـن پـه زنـدان کـې بنـدي شـوی دی. دغـه مفکـوره پـه شـرقي ذوق او خلاقيـت کـې ډېـره سـتره سـرچينه شـوه، چـې پـه شـرقي عرفـاني ادبيـاتو کـې يـې ځـای پيـدا کـړ. اقبال وايي:

نعـره زد عشـق کـه خـونین جگـری پیـدا شـد
حسـن لرزیـد کـه صـاحب نظـری پیـدا شـد
فطـرت آشـفت کـه از خـاک جهـان مجبـور
خود گری، خود شکنی، خود نگری پیدا شد
خبـری رفـت گـردون بـه شبسـتان ازل
حـذرای پـر دلیـان، پـرده دری پیـدا شـد
آرزویـی خبـر از خـویش بـه آغـوش حیـات
چشـم واکـرد و جهـان دگـری پیـدا شـد
زنده گی گفت که در خاک تپیدم همه عمر
تـا از ایـن گنبـد دیرینـه دری پیـدا شـد.

زیـاتره صـوفیان د "فـیض اقـدس" او "فـیض مقـدس" پـه بـاب خبـرې لـري. فـیض اقـدس یـا ازلـي قضـا او د اشـیاوو ثبـوت دی، خـو د هگـل پـه نظـر "مطلـق روح" مشـخص او عینـي دی، د شعور پـه تحلیـل سره روح خپـل ځـان کشـفوي او د طبیعـت، انسـان او تـاریخ ماهیـت توصـیفوي او د هغـه د پراختیـا او انکشاف په اثر تاریخ منځ ته راځي.

هگـل وايـي: فلسـفي فعالیـت د "حقیقـت" د مـنځ تـه راتلـو سبب کېږي. هغه څه، چې دا حقیقت نفي کوي، خطا دی. خـو هیـڅ شـی مطلقـه خطـا نـه ده. د فکـر حرکـت مـخ پـه وړانـدې خپلـه ړومبۍ مرحلـه نفـي کـوي، خـو دا نفـي هـم پـه مطلقـه مانـا نـه ده، بلکـې د تېـر حالـت رفـع او ارتفـاع ده یعنـي خطـا رفـع کـوي، خـو د حقیقـت مجموعـه د نـوې "ارتفـاع" پـړاو نـه بـولي.

په دې ډول فلسفه یو "تاریخي" او "نسبي" لید دی، ځکه حقیقت هر وخت د نوسان په حالت کې دی او د فلسفې تاریخ د حقیقت تدریجي او دایمي راسپړنه ده. په تاریخ کې او پخپله د کلي روح فعال اړخونه دي، چې مطلق روح واحد او یوازینی جوهر اساسي مقوله ده. ټول او هرڅه د هغه په لوري اړه لري او هغه ته بېرته ورګرځوي او یوازې یو روح دی، چې د ټولو شیانو څرګندوی دی. هګل هم په مونیزم (د نړۍ په یووالي) معتقد دی، خو اسلامي عرفان پر توحید عقیده لري، نو په دې ډول نتیجه اخیستلای شو، چې دا دواړه سره توپیر لري او د هګل مونیزم له عرفاني وحدة الوجود سره تشبیه کول یوازې د کار اسانول دي.

خو د مولوي دا نفي د یو عارف په توګه هم مطلقه نفي نه ده، بلکې د تېرو حالتونو نفي ده، چې وایي:

از جمادی مردم و نامی شدم
و زنما مردم ز حیوان سر زدم
مردم از حیوانی و آدم شدم
پس چه گویم که ز مردن گم شدم
بار دیگر از فلک پران شوم
و آنچه اندروهم نایدآن شوم...

د صوفیانو او له هغه جملې د روښان په افکارو کې همدا حقیقت یعنې په زمان کې د هستۍ موقعیت ډېر په زړه

پوري دی. که صوفي له مقاماتو خبرې کوي، په دې مانا ده چې د زماني په پروسه کې خپل موقعيتونه او مقامونهويني او تجربه کوي. پرونی ورځ شاته پرېږدي، نفې کوي يې، خټ ته نه ګوري، هغه د نن په مقام کې موقعيت لري او هغه هم د نفې په حالت کې دی. د راتلونکي په لور ګام ږدي، صوفي د زمان او هستی په واقعيت کې حقيقت لټوي.

بايزيد روښان هم د نورو شرقي اسلامي متصوفينو په څېر هېڅ بيروني قدرت ته نه تسلمېږي. د يوه پوه په قول د شرق صوفي او لويديځ انسان دواړه د پرومته د ارمان لاره غوره کړې او په دوو اساسي ټکو کې سره د عمل او نظر اشتراک لري:

" لومړی دا چې: دواړه سرنوشت ته نه تسلمېږي، بلکې ورسره پنجه وهي، هېڅ بيروني اقتدار نه قبلوي او د لاسبرو سياسي، مذهبي، قدرتونو په وړاندې عصيان کوي. د خپلې ارادې په قوت او ځانګړتوب سره هڅه کوي، چې په خپله د ژوند او هستی مانا پيدا کړي او يا يې ايجاد کړي. دواړه د مانا هستوونکي او ايجادوونکي دي او د مانا د پيدا کولو او ايجادولو په هڅه کې ځان مومي او ځان هستوي.

دوهم: دواړه لوړ مقام ته د رسېدو هيله لري، چې هدف هماغه په کمال کې د خپل شعور تحقق دی او دغه تحقق د رباني طبيعت انفجار او انفلاق دی، چې په انساني

موجودیت کې ترسره کېږي."[1]

سره له دې، چې بايزيد روښان د نورو متصوفينو په پرتله په خپل کار کې ډېر بېړندی او د ښتنې کرکتر له مخې له وخته دمخه عصيان کوي، خو بيا هم پورتنی ياد شوی حالت يې په اړه صدق کوي.

د حالنامې مولف (بشپړوونکی) د بايزيد روښان په باب دا ټکي جوتوي، چې د نوموړي ټول موجوديت ته ټکان ورکوي:

"و هر که هستی خود را از هستی من جدا شمارد اعمی است و در هر عدد دليل احد است و در هر عدد که دليل احد نه بيند اعمی است. در هر مخلوق دليل خالق است، هر که مخلوق را بی دليل خالق بيند اعمی است. در هر حادثه دليل قديم است، هر که حادث بی دليل قديم است، هر که حادث بی دليل قديم بيند اعمی است و در هر مرزوق دليل رازق است هر که مرزوق را بی دليل رازق بيند اعمی است."[2]

بايزيد روښان د وحدت په سير کې همدغه ډول مکاشفې ته رسېږي، هرڅه نفې کوي او يوازې يو واحد ذات ثابتوي.

"و چون پير دستگير قدس سره از بحر محيط خبر شد تن

---

[1] سيد بهاوالدين مجروح "پيام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بيستم" ادب، (کابل: پوهنځی ادبيات و علوم بشری، ۱۳۵۵)، ۲۶مخ؟

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۶ مخ

خـود را و جملـه عـالـم را بـه مثـل مـاهی بـه چشـم در آن بحـر اعظـم غـرق میدیـد و چـون مـاهی در آب و آب در مـاهی مشـاهده مینمـود بـدان که چـون مـاهی نفس کشـد در بحـر روان و آب دریـا بـا نفـس در رود و چـون نفـس بـرارد و آن آب همـراه نفس برآمـده بـه آب دریـا محلـق شـده روان گـردد. همچنـین بـار دگر با نفس درآیـد و برآیـد. هـم بر ایـن منـوال دیـد کـه از دریـای محـیط آب حیـات کـه ممدزنـده گـانی ابـدان اسـت در مـی آیـد و موجـب حیـات و قیـام اجسـام گشـته بـاز رجعـت نمـوده.... و محـو ذات نامتنـاهی میگـردد. بـار دیگـر آب دریـا و محـیط سـبب حیـات و قیـام قالـب میشـود و همـراه ایـن آب در جـوی قالب جاریست."([1])

حالنامه وروسته وايي:

"و چـون پیـر دسـتگیر قـدس سـره از خـود نیسـت و فـانی گشت، هستی خود را با هستی حق یکی و باقی دید..."([2])

منصـور حـلاج هـم دې پـړاو تـه ځـان رسـيدونکی بالـه او بايزيـد روښـان هـم، چـې خلـک او مريـدان پـر ځـان راټولـول، پـه واقعيت کې د رباني انفلاق او انفجار په پړاو کې وو.

نومـوړي هغـه کسـان، چـې د توحيـد لاره يـې نـه غـوره کولـه، مشرکان او کافر ګڼل.

کلـه چـې هغـه ذوه واري د سـيد علـي ترمـذي او د هغـه لـه

[1] همدغه ځای

[2] هماغه اثر، ۵ مخ

مرید اخوند درویزه سره بحث کوي، دویم وار بحث هم بې نتیجې پای ته رسېږي او درېیم وار د هغه د وژلو او له منځه وړلو قصد کېږي. بایزید روښان له هغه ځایه ځان ژغوري. د درېیم وار بحث په نتیجه کې اخوند درویزه د سید علي ترمذي له قوله وایي:

"ایضا بعد از آن جماعت کثیر از مسلمانان یوسفزی با خود همراه بردیم اما این ملعون حاضر نیامد چه از خجالت میترسید پس حضرت شیخنا فرمود که چون این ملعون خود را ، بل اتباع خود بمراتب منصور حلاج رسانیده میداند ، باید که این مشکل قول منصور حلاج بکشاید و روشن کند..."(١)

منصور حلاج هم د خپل سیر و سلوک په پړاوونو کې دې نتیجې ته رسېږي، چې:

"حقیقه المحبه قیامک مع محبوبک بخلع او صافک والا نصاف باتصافه" یعني د عشق حقیقت دا دی، چې د دلدار په څنګ کې ودرېږې، له خپلو صفاتو تېر شې او د هغه په صفاتو موصوف شې.(٢).

منصور حلاج په دې معتقد دی، چې کله انسان خداوندي وحدت اظهاروي، خپله خودي تایېد او

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة، ١٥٢ مخ

[2] لوی ماسینیون، قوس زنده گی منصور حلاج، "ترجمه روان فرهادی"، چاپ دوم، (تهران: کتابخانه منوچهری، ١٣٥٨)، ١٩ مخ

تصديقوي، نو د خپلې خودۍ تصديق په ماهيت کښې له خدايه سره يووالی دی.

د پير روښان مخالف ترمذي هم په نوموړي دا تور لگولی دی، روښان منصور حلاج ته نږدې دی.

عبدالقدوس قاسمي، چې د اخوند درويزه له پيروانو څخه دی، ليکي:

" د هغې دوو بحثونو تفصيل اخوند درويزه صاحب نه دی ليکلی، خو دومره وايي، چې نور عالمان دده د عقلي استدلال په جواب کې عاجز وو. مونږ په عقلي او نقلي دلايلو دې ملزم کړو. اجمالاً دا هم بيانوي چې ددې مناظر و موضوع يوه د شفاعت مسأله وه، ځکه چې دی د شفاعت نه منکر و او بل د "همه اوست" مسأله وه، ځکه چې ده به د حسن بن منصور حلاج غوندې اناالحق دعوی لرله."([1])

دا بېله خبره ده، چې آيا بايزيد روښان به د ترمذي او درويزه اخوند د دلايلو په وړاندې عاجز و او کنه ددې خبرې تناقض، صحت او سقم له پورتني قول څخه هم جوتېږي.

خو د روښان او حلاج په فکري جوړښت کې يوازې دومره توپير بريښي، چې منصور حلاج پر چا باندې د شرک حکم نه کوي، بلکې خپله لاره تعقيبوي، خو بايزيد پر افرادو باندې د شرک له حکم نه پس په ډېر احتياط چلند کوي او

[1] مولانا عبدالقدوس "د بايزيد روښان مذهبي افکار" پښتو مجله، دوهمه گڼه، (پېښور: پښتو اکاډيمي، ۱۹۶۹)، ۷۵ مخ.

زیات د خپلې عقیدې او رایې اظهار نه کوي. محافظه کاره کېږي، خو منصور حلاج خپله نعره په جهر وایي.

*   *   *

معاصر فیلسوف سارتر هم دا ډول عقیده لري، چې د انسان د هستۍ په ژورو کې د علو هیله ځای لري. انسان غواړي په نهایت کې له هرڅه لوړ وي. په ټولو نړۍ لیدونو کې د انسان او خدای د اړیکو مساله ځای شوې ده او که لږ غور وکړو، دغه مساله په دوه ډوله مطرح ده. یوه دا چې انسان هیله لري، چې پخپله رب النوع اوسي او یا دا چې د واجب الوجود مریی او بنده وي. دغه مسالې په انساني ټولنو کې دوه ډوله فرهنګ ایجاد کړ. په دې ډول، چې:

انسان د رب النوع کېدلو پر فرهنګ متکی وي او بله دا چې د انسان اتکا د بنده ګۍ پر فرهنګ وي. دغه دوه ډوله فرهنګ دوه بېلابېل او متضاد طرز فکرونه، نړۍ او جهانونه ایجاد کړي دي.

لومړۍ ډله هڅه کوي اوسنۍ نړۍ، طبیعت او ټولنه خپلو عالي مدارجو او کمال ته ورسوي. همدا یې اساسي هدف ګرځي، خو دویمه ډله د بنده ګۍ ډله عالم، نړۍ او طبیعت موقتي او د لږ وخت لپاره او ژوند وسیله ګڼي او په بله نړۍ کې انساني کمال او بهتره دنیا ځان ته ګوري.

په دغو دواړو برخو کې زیات مثالونه شته په اساطیرو کې:

"وایـي چـې پرومتـه غوښتـل د اربـاب الانــواع پـه قـدرت او وس وپوهېـږي او لـه هغـو سـره سـيالي وكـړي. بـالاخره پـه دغـه رمـز پـوه شـو او اور يـې د خـدايانو لـه خـدای "زوس" څخـه پـټ كـړ. د اربـاب إلانواعـو رب النـوع "پرومتـه" پـه كـار پـه قهـر شـو، امـر يـې وكـړ چـې پـه سـمندر كـې يـې پـه يـوې سـترې پرخـې پـورې وتـړي او شـهباز تـه يـې امـر وكـړ، چـې د هغـه ځيگـر تـر ابـده ځيـرې كـړي، خـو پرومتـه پـر ټولـو ارباب الانـواع بانـدې لعنـت وايـه. يـوه ورځ د اربـاب الانواعـو د مشـر اسـتازی هـرمس د هغـه ليـدو تـه ورغـی، پرومتـه ورتـه وويـل: ای هـرمس! د عـذاب پـه دغـه سـختو شـيبو كـې دې تـه حاضـر نـه يـم، چـې خپـل برخليـک سـتا د خوښيـو او خوشـاليو پـر برخليـک بانـدې بـدل كـړم. زه خـوښ يـم چـې پـه همـدغې ډبـرې پـورې تـر ابـده تـړلی اوسـم، نـه دا چـې سـتا د وفـا داره اسـتازي پـه څېـر د خـدايانو د خدای بنده اوسم".([1])

د نـړۍ پـه معاصـرو ادبيـاتو كـې هـم دا مثالونـه ليـدلای شـو. نيچه وايي:

"كـه واجـب الوجـود موجـود وي څرنگـه امكـان لـري، چـې زه يـو لـه هغـو څخـه نـه اوسـم." يـا دا چـې:" افسـوس پـر هغـو كسـانو چـې عاشـق دی، خـو نـه شـي كـولای پـه خپـل تـرحم لاسـبری شـي. يـوه ورځ راتـه شـيطان وويـل: ان رب النـوع هـم د ځـانگړي جهـنم

---

[1] سيد بهاوالدين مجروح، ادب، (كابل: ۱۳۵۵)، ۲مخ.

لرونکی وی. د هغه جهنم له بشر سره د هغه زښته زیاته مینه ده او اوس مې واورېدل، چې ویل کېږي واجب الوجود له بشر سره د ترحم په نتیجه کې له ژوند سره مخه ښه وکړه."(۱)

داستایوفسکي مشهور لیکوال په خپل مشهور شاهکار برادران کارامازوف کې د خپل قهرمان له خولې لیکي:

"ایران په قهر وویل:

_ آیا واجب الوجود شته که نه.؟

_ نو، آه جدي ده. گرانه واجب الوجود مې شاهد دی، چې خپله هم نه پوهېږم.

_ ته نه پوهېږې، چې له دې ټولو سره بیا هم واجب الوجود وښیي، ته خارجي وجود نه لرې، ته خپله زه یم او نور هیڅ. ته یوازې زما د خیال سیوری یې.

او یا به ښه وي چې ووایې مونږ د یو ډول فلسفي افکارو لرونکي یو.

"فکر کوم، نو یم". په دې برخه کې باور لرم، حال دا چې د نورو په باب او د هغه څه چې زما په شاوخوا کې دی او دا ټول موجودات واجب الوجود او شیطان، باور نه لرم، ځکه ماته ثابت شوې نه ده، چې هغوی شته او که یا زما د تصور زېږنده دی او یا زما د شخصیت تدریجي پالنې ته وایي، چې یوازې او له زمان څخه مستقل وجود لري...

نیچه زردشت چنین گفت. قسمت دوم (تهران، ۱۳۵۱)

خو لـه دي زيـات څـه نـه وايـم، څکـه تصـور کـوم چـې تـه بـه مـا ووهې."([1])

داستايوفسـکي پـه خپـل دغـه مشـهور اثـر کـې د خپـل قهرمـان پـه خولـه ايـوان کارامـازوف لـه خـوا د دويـم شـخص يـا شـايد شـيطان لـه خـولې، چـې د هغـه پـه تـن کـې دی اليوشـاته وايي:

"وجـدان! وجـدان څـه شـی دی؟ مـا پخپلـه وجـدان مـنځ تـه راوړی دی، نـو د څـه لپـاره ځـان وزوروم (د عـادت لـه مخـې، د هغـه عـادت لـه مخې چې لـه اوه زره کـالو راهيسـې يـې پـه بشـر کـې ځـای نيـولی، نـو دا عـادت بايـد پريـږدو او واجـب الوجـود اوسو."([2])

سارتر په دې برخه کې اوږد تفصيل لري:

وايـي: انسـان هغـه موجـود دی، چـې د رب النـوع هيلـه پـه سـر کـې لـري. هغـه د هسـتۍ او نيسـتۍ د اثـر پـه پـای کـې دا عبـارت پـه بلـه ژبـه بيـانوي. د انسـان آرزو د مقدسـاتو پـه مخالف جهت کې ده.

انسـان د انسـان پـه توګـه ځـان هيـروي، چـې لـه دې لاري لـه ځانـه رب النـوع جـوړ کـړي. دا عبـارت پـه دې مانـا دی، چـې انسـان لـه هغـه موجوديت څخـه، چـې پـه داسـې شـرايطو کـې يـې

---

[1] داستايوفسـکي. برادران کارامـازوف. "د مشـفق همـداني ترجمـه" (تهـران: جاويداهن، ۱۳۴۴)، ۷۸۷ مخ.

[2] ايضاء، ۸۰۰ مخ.

لري، ناراضي دی او له هغه موقعیته چې لري خپه دی. په دې ډول د زیات کمال په لټه کې دی او هیله لري، چې ځان کمال ته ورسوي. دا کمال څه شی دی؟ دا کمال د واجب الوجود وجود دی، چې مطلق او کامل دی، خو انسان پوهېږي چې د رب النوع هیله په سر کې بې ځایه ده په دې ډول هڅه کوي چې ځان کمال ته نږدې کړي او ددې لپاره هڅه کوي له بدیو او چټلیو ځان وژغوري."

که موږ تصور وکړو هغه څه، چې ارزښت لري په نړۍ تملک دی او یا که فکر وکړو، چې اعمال له منځه تاکل کېږي او زموږ سرنوشت لیکل شوی دی، نو په ماتې او فنا محکوم یو، خو هغه څه چې څرګند او سم دي په دې ډول نه دي او زموږ اعمال له منځه نه دي ټاکل شوي، ځکه که زموږ سرنوشت له منځه ټاکل شوی وي، زموږ ټولې هڅې به د نېک مرغۍ او کمال په خاطر بې ځایه وي حال، دا چې په څرګنده یې وینو، چې داسې نه ده.

ایریس موردوک، چې د ژان پل سارتر په افکارو کې یې څېړنې کړې، ددغې موضوع د تحلیل په ترڅ کې دې نتیجې ته رسېږي لیکي، چې:

"سارتر موږ ته تشریح کړې ده چې څرنګه کولای شو ځان له دغه تنبل او هوس پال نفس څخه وژغورو. هغه لاره چې نوموړی یې وړاندیز وي، هڅه او فعالیت دی داسې هڅه او فعالیت چې له عالي او فوق العاده هدف سره یوځای دی."([1])

[1] ایریس موردوک، ژان پل سارتر، "ترجمه مهدی افشار" (تهران: کاویان، ۱۳۵۲)، ۱۰۹ مخ.

له پورتني بحث څخه څه پوهېدای شو؟

بایزید روښان په خپل فکري، فلسفي او عرفاني سیر کې یو صوفي او عارف دی، خو داسې صوفي نه چې د کوټې او جومات په کونج کې کېني او ریاضت او چله وباسي، بلکې له شور، وجد او عصیان څخه دی. هغه د نورو سترو متصوفینو په څېر د خپل طریقت اتم پړاو ته ځان رسوي او هلته مسکنت غوره کوي. نوموړی خودپرسته شعور د افراط ترحده قرباني کوي. هغوی چې د نوموړي په حالت کې نه دي، مشرکان یې بولي، ځکه د توحید لاره یې نه ده غوره کړې، خو په بل پړاو کې چې کله له کوره ووځي او هجرت کوي، خپلې لارې ته یې فکر کېږي او له تأمل او غور څخه کار اخلي.

بایزید د مذهبي فرقو، سیاسي قدرتونو او مستبدو حاکمانو په وړاندې عصیان کوي، خو د نوموړي عصیان یوازې په تش لاس نه دی، بلکې هغه له عصیانګرو څخه لښکر جوړوي او د هغه د لښکر موجودیت د هغه هدفونو ته د تحقق په لاره کې مبارزې ته دوام ورکوي.

د بایزید روښان فکري طرز لکه، چې دمخه ورته اشاره وشوه د شرقي متصوفینو له کوم یوه سره په بشپړه توګه نه شي ترسره کېدلای، ځکه هغه د هندي فرهنګ اغېزې پر ځان لري. د اسلامي مدنیت د عصیانګرې فرقې اسماعیلیه

اغېزې پرې شته، ډ پښتني ټولنې د فرهنګ تاثيرات له ځانه سره لري. په دې ډول ځينو څېړونکيو، چې د هغه فرقې ته (يې) خاصه روښنيه فرقه ويلې،، بې مورده نه ده. په دې اساس د هغه د افکارو څېړنه بايد په ټولو اړخونو کې ترسره شي، نه په يوه حکم سره.

په عرفاني او فلسفي لحاظ بايزيد روښان د اسلامي مدنيت او فرهنګ پښتون نماينده دی. هغه په پښتني ټولنه کې د يو عارف او صوفي په توګه تفکر او تامل کړی دی. که په نورو ټولنو کې د هغو متفکرينو او فلاسفه وو مسايل مطرح کړي، بايزيد روښان په پښتني ټولنه کې د انساني موجوديت په باب د خپل دوران مسايل د يوه صوفي او عارف په توګه مطرح کړي، خو د وخت ستونزو او سياسي شخړو په خپله ده ته زياته موقع نه ده ورکړې، چې زيات فکري کار او هلې ځلې وکړي او پر هغه څه، چې فکر کوي هغه د زياتې پخوالي درجې ته ورسوي.

دریم څپرکی

له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو پرتلنه

د درویزه اخوند له خوا پر بایزید روښان باندې د اسماعیلیه عقیدې اتهام او یا هغه ته منسوبول څه نوې خبره نه ده. په زیاتو څېړنو او لیکنو کې ورته محض اشارې شوې دي. دغه "انتساب" یو خو د بایزید روښان د سرسخته مخالف اخوند درویزه له خوا شوی او له بلې خوا د بایزید روښان په خپلو آثارو کې هم په دې باب مطالب موجود دي. د اخوند درویزه په آثارو کې په دې باب په زره پورې مسایل

بيان شوي دي. کېداى شي نومورې دغه عقيده له بايزيد روښان سره د مباحثې په نتيجه کې پخه کړې وي، موږ په بله برخه کې په دې باب خبرې کوو.

خو کله چې د بايزيد روښان په آثارو کې پلټنه کوو، دغه ډول طرز فکر تر زياته حده په حالنامه کې جوت او څرګند شوی دی. مولينا عبدالقدوس د بايزيد روښان په باب په خپلو څرګندونو کې مخالفې او موافقې نظريې تبويب کړي دي. يوه يې د اخوند درويزه او د مغلو مؤرخينو نظريه ښودلې. بله يې د استاد قيام الدين خادم نظريه، دريمه يې خپله نظريه چې نسبتاً "غير جانبدارانه" يې ښودلې ده. خو کله چې د ډاکتر محمد شفيع د رسالې په باب، چې "بايزيد انصاري" نومېږي او د انګرېزي انسايکلوپيډيا اف اسلام په نوي ايډيشن کې خپره شوې، ليکنه کوي، دې ټکي ته ګوته نيسي چې د ډاکتر محمد شفيع نظريه ځکه ډېره غير جانبدارانه ده، چې هغه ته د بايزيد روښان لومړني ماخذونه يا آثار لاس ته ورغلي دي او د هغې پر استناد يې کښلې ده. هغه ليکي:

"د ډاکتر محمد شفيع صاحب مضمون ډېر وزني په دې دی، چې ده ته د بايزيد مقصود المؤمنين او حالنامه دوه نوي کتابونه دستياب شوي دي او د حالنامې نه ده ډېر معلومات اخذ کړي دي."(۱)

---

۱ محمد شفيع "بايزيد انصاری"، پښتو مجله (پېښور: پښتو اکېډيمی، ۱۹۵۹)، ۱۹ مخ

په دې ډول په دې تاکلي برخه کې د بايزيد روښان د عقيدې د روښانتيا لپاره د هغه د خپلو آثارو لکه مقصود المؤمنين، فخرالطالبين او خاص ډول حالنامه او نور عمده آثار دي. بايد ياد کړو، چې څو کاله دمخه د بايزيد روښان په نړېوال سيمينار کې چې په کابل کې (۱۳۵۴کال) جوړ شوی و او مقالې يې د "روښان ياد" په اثر کې چاپ شوي دي، په هغو مقالو کې هم په دې باب کومه جوته او ځرګنده يادونه نه شته.

له نېکه مرغه اوس، چې د حالنامې اصل متن په لاس کې دی، هيله ده چې نور آثار هم ترلاسه شي، نو په زغرده ځيني ادعاوې په ډاګه کولای او ځيني ردولای شو. د موضوع د ښه تحليل لپاره به هڅه وکړو د بايزيد روښان د "باطنيه" عقيدې په باب د اخوند درويزه د خپلو آثارو پر استناد په سيده او ناسيده توګه ځرګندونې او له هغه وروسته لومړی د اسماعيليه عقايدو لنډ جاج او بيا د بايزيد روښان په آثارو کې د هغو اثرات وڅېړو.

PDF Compressor Pro

اخوند درويزه او د بايزيد اسماعيله يا "باطنيه" افکار

کله چې د بايزيد روښان په باب د اخوند درويزه عکس العمل وينو، حتماً دا ذهني تپوس رامنځته کېږي، چې نوموړی ولې په دومره ستغه ژبه او ناوړه کلماتو د بايزيد روښان نوم يادوي. حال دا چې د بايزيد روښان په ټولو آثارو کې هيڅ کله چاته مشخصې بدې ردې نه شته، بلکې له عامو مسايلو سره چلند کوي. خو درويزه هغه کوي، چې په خپلو آثارو کې د بايزيد روښان د اسماعيليه عقايدو په ارتباط غير علمي، غير مستند او ناروا تورونه ولګوي.

اخوند درويزه هم په تذکرة الابرار او هم په مخزن کې د پير روښان په اړه ناوړه کلمات استعمالوي او هم زيات

عقیدتي شیان پرې یا خو تور لګوي او یا یې ورته منسوبوي. یو له هغه انتسابونو څخه د "اسماعیلیه" او "باطنیه" عقایدو په ارتباط مساله ده، چې بایزید روښان ته نسبت کېږي، خو هم په مخزن او هم په تذکره کې د بایزید روښان په باب ځینې ضمني مطالب شته. د مثال په ډول کله یې د علمیت په باب خبرې کوي، کله یې یو عامي سړی بولي، وایي چې: د هغه د اثر خیرالبیان جملې او عبارات سم نه دي او کله یې د زهد او ریاضیت په باب خبرې کوي، خو په دې ترڅ کې د اخوند درویزه ړوند تعصب او د وګماتېزم هم جوتېږي. کله چې نوموړی د بایزید روښان په باب خبرې کوي، هغه د اهل سنت او جماعت او اهل تشیع په باب هم څه وایي. هغه په بېرحمانه ډول اهل تشیع غندي او هغوی اباحتي بولي. وایي:" و در معرفة المذاهب است، شیعه علی را از اصحاب دیگر افضل دانند و هر که علی رضی الله عنه را از دیگر اصحاب دوست تر ندارد او را کافر گویند. انتهی کلام و در مجموع ملکی آورده است. بدانکه مذهب اباحت دیرینه است مخفی بود..."[1]

اخوند درویزه په جدي توګه د اهل تشیع مخالفت کوي او په دې باب مفصل بحث کوي. دغه راز نوموړی په ډېر مهارت او زیرکۍ سره په یوه مجلس کې د ښځو او نارینه وو

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۷۳ مخ

يوځـای کېدنـه غنـدي، لکـه چـې د قبـايلي پښتنـو پـه فـرهنګ کـې دود نـه ده او د مشـهور اسـماعيليه رهبـر حکـيم ناصـر خسرو بلخي په باب يو حکايت راوړي ليکي:

"... نقـل اسـت کـه چـون ناصـر خسـرو عليـه الرحمـه زنـان را و مـردان را در جمعيـت و در ذکـر جلـی ميفرمايـند. خواجـه از خواجـه هـای تـرک بـدو نوشـته، چونکـه خـلاف شـريعت بجـا آورديـد، آتـش را بـا پنبـه جمعيـت نمـی باشـد، مګـر بـه فسـاد يکـديګر کـه ايـن هنګـام حضـرت ناصـر خسـرو صـندوقی تراشـده و پنبـه و آتـش را در ان بـالای يکـديګر تـه ترتـه نهـاده روان کـرده و نوشـته کـه نظـر مـردان ايـن قـدر تـاثيری دارد کـه آتش با پنبه فساد و عناد نمی ورزد..."([1])

يـاد شـوی حکايـت ددې ليـاره راوړی شـوی، چـې ځيـنې کسـان خپـل نسـب علي^رض^ کورنـۍ تـه رسـوي، سـره لـه دې چې کرامـات بـه ولـري، خـو نومـوړی تـرې داسـې نتيجـه اخلـي، چې سـمه او پرځـای لاره پـه اهـل و نسـب نـه، بلکـې د سـنت جماعـت پـه لاره تينګار کول دي.

دغـه راز نومـوړی د شـرق نـامتو پـوه او فيلسـوف شـيخ الـرئيس ابـوعلي سـينا، چـې پـلار يـې د اسـماعيليه فـرقې مشـهور داعـي و، د پـوهې او علـم پـه برخـه کـې مثـال راوړی ليکي:

---

[1] همدغه ځای

" و ایاضا سعادت صراط المستقیم بر علم نیست چه شنیده باشی که بوعلي سینا امام اهل منطق بنهایت علوم رسیده بود اخرالامر رفت و این بایزید نیز قدر تحصیل کرده بوده به آیت باری تعالی موقوف بر فضل و عطا اوست."(۱)

نوموړی د بایزید روښان د پیرۍ په مقابل کې د علم او فضیلت مقام هم غندي او وایي، چې ابن سینا هم ډېر عالم او فاضل شخصیت و، خو همداسې لاړ.

د اخوند درویزه لپاره زهد او ریاضت هم اساسي مسأله نه ده، په تېره ذ بایزید روښان په باره کې هغه ددې بعد او اړخ درلودلو او غندلو لپاره شیخ صنعان(*) مثال راوړی او لیکي:

"... اما اکثرا این مردم اهل صلاح و اهل علم میباشد، اما چون هدایت باری تعالی موقوف بر انساب نیست چه اکثر اولاد پیغمبران کافر شده... و ایضا شرف راهی است راست، موقوف بر صلاح و زهد عبادت نیست، چه قصه شیخ صنعان را شنیده باشی که در ریاضت چه جهد ورزیده و کافر رفته و این پیر تاریک در بد(و) احوال چه ریاضت

---

۱ همدغه اثر، ۱۳۷ مخ

* شیخ صنعان، چې د شیخ عطار په منطق الطیر کې یې یادونه شوې، ډېر زاهد او متقي سړی و، چې کله یې په یوه ترسایي نجلۍ زړه بایلود، نو دین او ایمان یې له لاسه ورکړ، شراب یې وخوړل او قرآن یې وسېزه. زنار یې وتاړه او خوګباني یې کوله. د دوستانو د دعاو له برکته هوشیار شو او له معشوقې یې لاس واخیست بیا نجلۍ په هغه پسې راغله او د هغه دین یې قبول کړ.

اختیار کرده بود آخر الامر به کفر دور افتاد..."[1]

اخونـد درویـزه پـه ټولـو آثـارو کـې د بایزیـد روښـان پـر ضـد د تبلیـغ مســاله نــه ځنـډوي، بلکــې دوام ورکــوي. نومــوړی پــه مخزن کې هم لیکي:

"امــا بعــد از حصــول مبلــغ از علــم از روی بــه ســوداگری نهــاده تــا از سـمر قنـد دو اسـپ آورده و بــه هندوسـتان بـرده و چـون در موضـع کـالنجر رسـید او را بـا مـلا سـلیمان ملحـد ملاقــات افتــاده تــا بعــد از صــحبت و مجالســت همــدیگر خیــالات فاســده و خطــرات ناموجهــه در دل او مــتمکن ســاخته بحــدی کــه بایزیــد را کــافر مطلــق و منکــر دیــن حــق گردانید..."[2]

نوموړی د خپلو انتساباتو په لړ کې زیاتوي:

"...و عــوام النــاس را دعــوت نمــوده و گفتــه کــه بــی پیــر کامـل بخـدای راه نیسـت. پـس بیایـد مـن شـما را بـه خـدای برسـانم، واتیـه واتبعوالیـه الوسـیله را تـا ویـل مینمـوده کـه وسیله بخدایی پیر است...

القصـه ایـن ملحـد بسـیار در بـاب طلـب پیـر رسـالها نوشـته و آیـات را محـض غلـط و غیـر محـل تاویـل میکـرده و احادیـث مفتریات خود تراشیده در آن درج کرده..."[3]

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۱۳۷ مخ

[2] اخوند درویزه، مخزن (پېښور: پښتو اکېډیمي، پېښور، ۱۹۶۹)، ۱۲۲مخ

[3] اخوند درویزه، مخزن، ۱۲۲ مخ

په زړه پورې خبره دا ده، چې سمرقند ته د اسونو په سوداګرۍ پسې د بایزید روښان تګ او له هغه ځایه د اسونو رانیول او په هند کې پلورل، دې ټکي ته هم زموږ پام رااړوي، چې سمرقند په هغه وخت کې د منځنۍ اسیا ستر ښار او د اسلامي مدنیت او فرهنګ یو عمده مرکز و. اسلامي علومو، فلسفې، منطق او نورو علومو پکې رواج درلود. ابن سینای بلخی هلته تګ راتګ او شپې ورځې سبا کړې وې. د اسلامي نړۍ زیاتو مشهورو پوهانو او فلاسفه وو نفوذ درلود.

له بلې خوا د تاویل په باب د بایزید روښان د عقیدې اظهار او څرګندونه هم بې له څه نه ده. کېدای شي بایزید روښان اسماعیلیه افکار یا له ملا سلیمان څخه او یا په هند کې (لکه چې د خراسان د جزیرې حجت ناصر خسرو هم د هند په ملتان ښار کې اسماعیلیه فرقې لپاره تبلیغ کړی و(*) او یا د نورو زده کړو او تاثیراتو په نتیجه کې دا عقیده ګرځولې وي. په هر صورت د تاریخ مرصع لیکونکی هم دغه ډول اظهار نظر د اخوند درویزه له قوله کوي.

خو هغه څه، چې په دې برخه کې خو شېبې دمخه وویل شول یعنې د بایزید روښان په افکارو کې "باطنیه" او اسماعیلیه اثرات، ددې ټولو ټکو او مطالبو عمده ماخذ

* میخائیل. ای.زند په نور و ظلمت در ادبیات ایران په ۹۱ مخ کې لیکلي، چې ناصرخسرو د هند په ملتان کې اسماعیلیه فرقې ته رااوښتی و.

اخونـد درویـزه و. کېـدای شـي اخونـد درویـزه دا خبـره ددې لپـاره هـم غځـولې او کېـش کـړې وي، چـې د "اهـل سـنت" او د افغانـانو پـه ټولنـه کـې ښځـې مسـتورې وي او لـه نارینـه وو سـره یوځـای ناسـته نـه کـوي او نـور مطالـب... چـې د بایزیـد روښـان د ناسـتې ځـای ورک کـړی او خلـک د هغـه پـر ضـد راحریـک کـړي. د خونـد درویـزه ادعـاوې پـه دې برخـه کـې تـر ډېـره حـده پـورې پـه هغـه لیکنـو او څېړنـو کـې، چـې د حالنامې لـه بیـا ځلې چـاپ او تکثیـر څخـه دمخـه شـوې وې، هسـې تهمتونـه بلـل شـوي دي او یـا د هغـه ذاتـي دښمنـي توجیـه شـوې ده، خـو زمـوږ تنـده پـه هسـې خبـرو او بـې ځایـه تورونـو لګولـو نـه ماتېـږي، اړ یـو بیـا هـم د بېلابېلـو فکتورونـو او عناصـرو پـه رڼـا کـې د بایزیـد روښـان او یـا د هغـه د مریـدانو پـه اقوالـو استناد وکـړو. اړه ده، چـې لومـړی ویوهېـږو اسـماعیلیه فرقـه څـه ډول بنیادونـه او اصـول لـري او وروسـته د بایزیـد روښـان پـه افکـارو کـې د هغو اثر څومره او څرنګه دی.

ب: اسماعیلیه اصول او پرنسیپونه:

ددې لپـاره چـې لـږ تـر لـږه زمـوږ مقایسـوي څېړنې تـه لاره هـواره شـي، اړه ده ویوهېـږو چـې د اسـماعیلیه فـرقې اصـول څـه دي او څرنګـه مـنځ تـه راغلـه. څېـړونکي او پوهـان پـه دې عقیـده دي، چـې د اسـماعیلیه فـرقې مـنځ تـه راتلـل او ظهـور د اسـماعیل بـن جعفـر الصـادق او د هغـه د ورورو موسـی بـن

جعفر ترمنځ د امامت پر مسأله باندې د اختلاف په نتيجه کې ترسره شو. د اسماعيل په کورنۍ کې د امامت پر مسأله معتقدين د اسماعيليه يا باطنيه په نامه يادېږي. دوی په دې عقيده لري، چې له امام جعفر څخه وروسته څرنګه، چې د هغه زوی اسماعيل له پلار څخه دمخه له نړۍ سترګې پټې کړې دي، نو امامت محمد بن اسماعيل ته منتقل شو، چې هغه بشپړ "سابع" بولي. يا د امامت اوومه دوره په هغه پای ته رسېدلې بولي. له محمد څخه وروسته امامان پر دوو ډولو ووېشل، يوه ډله يې پټ يا "مستور" امامان وو، چې په پټه به په ښارونو کې ګرځېدل حال دا چې ددې دعات يا دعوت کوونکي به په ښکاره په رابللو مشغول وو. "له پټو يا مستورو امامانو څخه وروسته د امامت دوره عبيدالله مهدي ته ورسېده، چې خپل دعوت يې ښکاره کړ او وروسته د هغه اولاد يو په بل پسې امامان دي او هر څوک چې له هغو سره په مخالفت کې مړ شي "مات ميته جاهليته"([1]) بلل کېږي.

د اسماعيليه فرقې پيروانو د خپلې عقيدې په خاطر منظم تبليغ کاوه. د دوی تبليغاتو هم منظم او سازماني بڼه درلوده. له اسماعيليه دعوات څخه يو هم ابو عبدالله حسن بن احمد، بن محمد، بن زکريا، چې په ابو عبدالله رشيعي

---

[1] داکتر ذبيح الله صفا، تاريخ ادبيات در ايران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: فردوسي، ۱۳۶۶)، ۲۴۶ مخ.

بانـدي مشـهور و، زيـات قـدرت پيـدا كـړ او د افريقـا پـه شـمال كـي يـي دا غـالبـه دولـت چپـه كـړ او ابـو محمـد عبيـدالله المهـدي، چـي پـه سجلماسـه كـي بنـدي و، آزاد كـړ او ادعـا يـي وكـړه، چـي دی د علـي د كورنـۍ هماغـه منتظـر مهـدي دی او امامـت پـه ده پـورې اړه لـري. پـه دې ډول يـې د افريقـا پـه شـمال كې فاطميه دولت (۲۹۷هـ) جوړ كړ.[1]

د اسـماعيليه فـرقې يـوه مشـهوره څانگـه د درزيـه پـه نامـه يادېږي. ددې ډلـې پيروانـو عقيـده درلـوده او يـا عقيـده لـري، چـې د خـدای روح پـه علـي والعزيـز او وروسـته د هغـه پـه زوی الحـاكم كـې حلـول كـړی دی. ددې ډلـې زيـاتره مشـران ايرانيـان وو. "لكـه حمـزه بـن علـي الزوزنـي، حسـن بـن حيـدرالفرغاني، چـې پـه اخـرم محمـد ابـن اسـماعيل انوشـتكين النجـاري الدوزي مشهور و."[2]

د اسـماعيليه فـرقې پيروانـو پـه خپـل دعـوت او رابلنـو كـې خـاص مراحـل ټـاكلي او رعايـت كـول يـې او د هغـوی دعـات هـم د خاصـو درجـو لـه مخـې ټـاكـل كېـدل او وروسـتۍ مرتبـه يـې د "حجت" پـه نـوم يادېـده، چـې ډېـرو لـږو دعـاتو دغـه درجـه ترلاسـه كـړه. لـه هغـې ډلـې څخـه امير ناصـر خسـرو بلخـي يمگـاني او حسـن صباح دغـه درجـې تـه رسـېدلي وو. اسـماعيليه د خپـل دعـوت پـه لـوړو مراحلـو كـې فلسـفه او ديـن يـو لـه بلـه

---

[1] هماغه ځای

[2] هماغه اثر. ۲۴۸ مخ

بشپړوونکي بلل او ان ستر فلاسفه يې د انبياوو په ډله کې شمېرل. اسماعيليه وو عقيده درلوده او لري يې، چې پيغمبران عامه سياست تنظيموي او فلاسفه خاصه حکمت. له دې لامله اسماعيليه وو په خپلو رابلنو کې د مدعيونو ذهن مخکې له مخکې له يوناني فلسفې سره اشنا کاوه. دغه راز اسماعيليه وو په فکري لحاظ په اسلامي مدنيت کې ستر رول ولوباوه. اسماعيليه وو په اوونۍ کې يوه خاصه ورځ غونډه کوله، چې ښځو هم د نارينه وو په غونډو کې ګډون کاوه.

اسماعليه وو د عقلي علومو، فلسفي او منطق په پرمختګ کې خاص رول ولوباوه. څرنګه چې د دوی د ظهور شرايط د فقهاوو او محدثينو د لاسبرۍ شرايط او د تعصب دوره وه، چې د استدلال او کلام خاوندانو ته يې زياته موقع نه ورکوله. د بحث او مناظرې غونډې يې ددې سبب شوې. چې پيروان يې له عقلي علومو سره بلدتيا پيدا کړي. "يو له هغو کسانو څخه، چې له کوچنيوالي څخه يې په دغو غونډو کې ګډون کاوه او بحثونه يې اورېدل، ابو علي سينا و، چې د خپل سرګذشت د بيان له مخې يې له پلار او نيکه څخه د فلسفې، حساب او هندسې، روح او عقل په باب زيات څه اورېدلي وو او د هغه اسماعيلي پلار، چې په يوناني فلسفه يې باور درلود، نوموړی يې دې ته اړ کړ، چې فلسفه او

عقلي علوم زده کړي."[1]

اسماعیلیه وو.د اسلامي فرهنگ په پراختیا، د فارسي ادب په وده او تکامل کې، چې ناصر خسرو بلخي یې ښه او په زړه پورې نمونه ده، په زړه پورې ونډه اخیستې ده. خو پردې سربېره دغه فرقې یو لړ اساسي پرنسیپونه او اصول هم درلودل، چې په لنډه توګه یې یادونه کوو:

۱_ باطنیت:

اسماعیلیه فرقه پر باطنیت باندې باور لري، باطنیت یعني د دیني مدارکو یعني قرآن او نبوي احادیثو پر دننیو او باطني مقاصدو او معانیو باندې باور درلودل دي.

داکتر سجادي په خپل اثر فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني کې باطنیه په دې ډول شرح کوي:

"باطنیه. کسائیکه گویند تقید با احکام شریعت وظیفه عوام است که نظر آنها بر ظواهر است و خود را از قید تعلق به شریعت آزاد دانند و اهتمام آنها به مراعات باطن است باطنیه نامند " (نفحات ص ۱۳)[2]

مشهور اسماعیلیه حجت او نامتو عالم او فاضل ناصر خسرو هم په خپل مشهور اثر جامع الحکمتین کې د باطن او

---

[1] ایضا، ۲۴۹ مخ

[2] سید جعفر سجادي، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوري، ۱۳۵۴)، صفحه ۸۹.

تاویل خاوندانو عقاید په دې ډول شرح کوي:

"و اهل باطن و تاویل گفتند سخن خدای تعالی اندر قرآن بر سبیل مثل است چنانکه میگوید "قوله" و لقد خربنا للناس فی هذا القران من کل مثل" و خدای تعالی این قرآن کریم را به سفارت جبرییل و وساطت محمد مصطفی علیه السلام سوی ما فرستاد که امت مصطفی ایم، بر ما واجب است که امثال را که اندر قرآن است از خویشتن دور نیندازیم، بل قرآن را تنبیه و تخدیر خویش دانیم از خدای تعالی و (مثل) بپارسی "مانند" باشد.

پس واجب است بر ما که مانند آنها نباشیم که مثل بر در شان ایشانست، بل از آنها باشیم که مثل نیک در شان ایشان است، چنانکه خدای تعالی گفت: قوله: الذین لا یؤمنون بالآخرة مثل السوء و لله المثل الاعلی و هوالعزیز الحکیم "و اهل (ظاهر) کتاب خدای را بر خویشتن نگیرد و به عذاب خدای هلاک شود..."(١)

د اسماعیلیه فرقې پیروان د ایاتو او احادیثو پر تاویل باور لري. په ظواهرو باور نه کوئ او پر دې نبوي حدیث ټینګار او تکیه کوي، چې:

"ان هذا القران انزل علی سبعه احرف لکل حرف ایه منها

---

[1] ابو معین ناصر خسرو، جامع الحکمتین، به تصحیح و مقدمه فارسی و فرانسوی، (هنری کربین، داکتر محمد معین) چاپ دوم، (کتابخانه ظهوری، ١٣٦٣)، صفحه٣٧

ظهرو بطن" یعني همدغه قرآن په اوو تورو نازل شوی او هر حرف يې يو ايت دی او هر ايت يې بيرون او دننه لري."[1]

په همدې ډول اسماعيليه فرقه د باطنيت په اصولو کې د قرآن پر ديارلسم آيت استناد او اتکا کوي او وايي، چې: "باطنه فی الرحمه و ظاهره من قبله العذاب" دننه يې له رحمت نه ډک دی او ظاهر يې مخ (له)شکنجې او عذاب نه".[2]

اسماعيليه په دې ډول د قرآني آياتو تاويل موجه لري او پر دې عقيده لري، چې د آياتو او احاديثو په ظاهري مانا باندې شک وکړئ او باور پرې مه لرئ.

۲_ مهدويت:

اسماعيليه فرقه د مهدي آخر الزمان پر ظهور باندې عقيده لري. دوی پر يو نبوي حديث باندې ټينګار کوي، چې وايي:

"لو بقی من الدينا يوم واحد يطوا له ذالک اليوم حتی يخرج من اهل بيتی يملاء الارض عدلا و قسطا حظما وجودا ".[3]

يعني"... که له جهانه يوازې يوه ورځ پاتې شي، هغه ورځ

---

[1] احسان طبری، بررسي های درباره برخي از جهانبيني ها و جنبشهای اجتماعی در ايران، (انتشارات ح.ت.ا، ۱۳۴۸) ،۲۲۷، مخ

[2] همدغه ځای

[3] د زيات تفصيل لپاره همدغه ياد شوی اثر وګورئ.

به دومره اوږده شي، چې زما له کورني څخه یو څوک راپورته شي او هغه نړۍ، چې له ظلم او ستم څخه ډکه ده، له عدل او انصاف نه یې ډکه کړي".(۱)

د اسماعیلیه وو په عقیده واقعي او اصلي معرفت او درک د زمان د امام پېژندنه ده. هغوی پر دې ټینګار کاوه، چې خدای پېژندنه او د نړۍ او کاېناتو پېژندنه هم په عقل نه ده، بلکې د امام په زده کړو ده.

ناصر خسرو مشهور اسماعیلیه حجت، متفکر او شاعر په خپل یاد شوي اثر کې د امام زمان پر عقیده باندې د تاویل د اهل باور په دې ډول څرګندوي:

"اهل تاویل گفتند که این سخن مثل است بر کسانی از امت که همی گویند. مارا بیرون از محمد علیه السلام و عترت او کسانی را دوست باید داشتن که مارا از ایشان به خدای تعالی نزدیکی افزاید."(۲)

نوموړی په دې برخه کې امام زمان د نوح او د هغه له بېړۍ سره تشبیه کوي او وایي هر چا چې په دې بحر کې په دغه بېړۍ لاس کېنښود، هلاک به شي. هغه لیکي:

"و گفتند، اعنی اهل تاویل، کنون این دور محمد مصطفی است صلی الله علیه واله وسلم بدین جز مثل اهل بیتی فیکم کمثل سفینه نوح من رکبها نجا و من تخلف عنا

---

[1] ایضا، ۲۲۷ مخ

[2] ابو معین ناصر خسرو، جامع الحکمتین، ۳۲ مخ

غرق" و هرکه از این امت به حکم این خبر دست اندرین سفینه نزند نه نوح دروست و اندرین کشتی ننشیند، به طوفان جهل و آب فتنه هلاک شود. و گوئیم کین هلاک که خدای مرعا در او ثمود را و اصحاب الراس (را) همی گوید، نه هلاک) جسدی و مرگ بدنی است، بل هلاک جهل و ضلالت است و وجوب عذاب جاویدان است..."[1]

حسن صباح مشهور اسماعیلیه لاربسود د اسماعیلیه د نزاریه څانګې مشر و. هغه به خپل بحث په دې خبرو پیل کاوه، چې عقل بس دی او که نه، آیا عقل د ټولو حقایقو د پېژندلو لپاره کفایت کوي. نوموړي به د خپل عادت له مخې ځواب اورېده، چې عقل د حقایقو د ماهیت د پېژندلو لپاره کفایت نه کوي. هغه به په دې لړ کې په دې خبره ټینګار کاوه، چې انسان ته ښوونې لازم دي او هغه ښوونکی، چې زموږ د روح لارښوونه وکړي، د خپل وخت امام دی.

د اسماعیلیه فرقې په عقایدو کې له باطنیت، تاویل او مهدویت څخه وروسته د اعدادو او شمېرکیت یا اسلوب دي، چې ځینې اعداد هم د خاص اهمیت وړ دي او د اسماعیلیه فرقې پیروان پرې خاص ټینګار کوي او پرې عقیده لري.

---

[1] ایضا. ۳۸ مخ

۳_ د اعدادو او حروفو راز:

اسماعیلیه د فیثاغورثي عقایدو تر اثر لاندي د اعدادو په کیت معتقد وو. هغو ته پېنځو، اووه، دولسو، څلوېشتو او دېرشو اعدادو اهمیت درلود. د پېنځو عدد له مخي پر پېنځه جسماني او روحاني حد معتقد وو. اووه عدد خاص ارزښت درلود. له همدي لامله یې اووم امام بشپړ سابع باله. اووم دور یې بې نوموړي پای ته رسېدلی باله. دوی عقیده درلوده، چې اووه آسمانه، اوه ځمکې، اوه سیندونه، اوه ستوري او په اوو ورځو کې د هغو پیدایښت او په سورهء فاتحه کې اووه آیته، د بدن اووه غړي، د اوو عدد د ارزښت رمز دی. په دې ډول نور اعداد هم د خاص اهمیت او رمز لرونکي دي. د اسماعیلیه فرقي یوه شعبه پر حروفو باندي هم زیات ټینګار کوي. لویي ماسینیون وایي، چې ابن سینا هر توري ته په خاصه مانا قایل و.

۴_ فلسفي او عقلي علوم:

لکه چې دمخه مو وویل اسماعیلیه وو له عقلي علومو او فلسفي سره هم خاصه مینه درلوده. د دوی د کار او زیار له برکته په اسلامي مدنیت او فرهنګ کې یوناني فلسفه رواج شوه. ادوارد برلون په دې باب لیکي:

"په واقعیت کې د هغوی واقعي آئین (چې یوازې د هغوی په پیروانو پورې مربوط وو) فلسفي او التقاطي دي. زیاتره

ایراني او سامي سیستمونه او د نویو افلاطوني او نویو فیثاغورثي افکارو ځینې شیان یې هم پور کړي دي."[1]

اسماعیلیه فرقې په خپل وخت او د خپل فعالیت د پیل په شرایطو کې یو منظم سازمان درلود. یوه منظمه هیراشي پکې مسلطه وه."دغه سلسلې په راسر کې یو خلیفه و. هغه به خپل حجتونه اوو جزیرو ته استول او له حجت نه وروسته یې داعي، چې په مطلق اوماذون وېشل کېدل مطلق تبلیغ حق نه درلود، خو ماذون د تبلیغ حق درلود او له هغه وروسته د مستجیب په نوم مقام و".[2]

دغه راز ځینې اسماعیلیه معتقدین پر دې باور دي، چې د اسماعیلیه او متصوفینو ترمنځ د عقایدو اشتراک موجود دی. اسماعیلیه پر اوو عدد باندې زیات ټینګار کوي. ځینې صوفیان هم خپل عقاید پر اوو عدد باندې تعبیروي. اسماعیلیه "امام" ته په خاص ارزښت قایل دي، خو صفویان (پیر) او مرشد ته ورته اعتبار ورکوي. اسماعیلیه پر تاویل عقیده لري. صوفیانو هم د تاویل له ځرنګوالي څخه ګټه اخیستې ده.[3]

لکه چې دمخه مو هم ورته لږ څه اشاره وکړه اسماعیلیه

---

[1] احسان طبری، بررسیها در باره برخي از جهانبیني ها و جنبشهای اجتماعي در ایران (انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)، ۲۲۸ مخ

[2] همدغه اثر، ۶۰ مخ

[3] د زیات تفصیل او معلوماتو لپاره وګورئ "علاوالدین عطا ملك جویني، نامه الموت، د نجیب مایل هروي او اکبر عشیق کابلي په اهتمام، بنګاه کتاب مشهد، نماینده انتشارات دانشګاه شهباز آزاد مهر، مقدمه له ۲۵ مخ څخه وروسته.

فرقې د خپلو عقایدو د تبلیغ لپاره خاص مراحل درلودل، چې معمولاً پر پېنځو مراحلو وېشل کېدل او د تفریس، تاسیس، تشکیک، ربط او تعلیق مراحل وو. تقیه او کتمان هم د شیعه وو په څېر د اسماعیلیه اصول هم وو. د دوی په سازمان کې بسپنه او اعانه هم رواج وه او ده، چې د بحث او مناظرې د غونډو په وخت کې به د حق النجوی په نوم ورکول کېده.

ج: د بایزید روښان آثار او باطنیه افکار:

موږ ددې قصد نه لرو، چې حتماً دا ثابته کړو، چې بایزید روښان اسماعیلي و یا د اسماعیلیه فرقې د نورو پیرانو په څېر په بشپړه توګه پر دې لاره معتقد و، بلکې زموږ هڅه دا ده چې د نوموړو عقایدو په رڼا کې د بایزید روښان عقاید او افکار وڅېړو، ورته والی او توپیرونه یې رابرسېره کړو.

موږ ترمخه د اخوند درویزه د آثارو په استناد د بایزید روښان د اسماعیلیت په اړه ځینې ناوړه او غیر علمي "انتسابونه" او یا "تهمتونه" چې هېڅ او مستند بنسټ نه لري.د بایزید روښان په باب ویل شوي، اشاره وکړه.

داکتر محمد شفیع په خپله کوټلې تحقیقي رساله کې، چې "بایزید انصاري" نومېږي، په دې باب عمده ټکو ته اشاره کوي او د بایزید تجارتي سفر ته ګوته نیسي، چې د

عمر په شپاړسم کال يې له پلار سره په تجارتي سفر کې ملګرتيا کړې وه. ډېر سفرونه يې کړي، په دغو سفرونو کې به ضرور د "ملحد (اسماعيلي) سليمان" سره مخامخ شوی وي. نوموړی پر دې ټينګار کوي، چې بايزيد روښان د پير کامل پر عقيده ټينګار کوي او د اسلام په ارکانو کې په غسل او نورو مسايلو کې د تاويل استعمال کوي.

مولينا عبدالقدوس قاسمي د خپلې مقالې په لمنليک کې، چې د بايزيد روښان مذهبي افکار نوموېږي، د (Arabian Highlonds J.B Philiby) (۳۷_۳۳۶) مخونو په حواله د ملا سليمان کالنجري يادونه په دې ډول کوي:

"د ۱۵۶۷_۱۶۷۷ع) تر ميانځه په عربو کې هنديان د اسماعيليت تبليغ ته راغلي وو چې د هندوستان خواجيه يا شمسيه و به د دوی امداد کولو، په دوی کې يو سليمان بن حسن هندي و، چې د هغه په نوم باندې هلته سليمانيه فرقه جوړه شوه. کېدای شي چې د اخوند درويزه صاحب ملا سليمان هم دغه سليمان بن حسن وي، چې د ۱۵۹۶ع نه اول يې په هند کې خپل تبليغ جاري ساتلی وي."([1])

که پورتنی عبارت په دې لړ کې سم وي او د اخوند درويزه ادعا هم سمه وي، نو غالباً به بايزيد روښان، چې په

[1] مولينا عبدالقدوس قاسمي، "د بايزيد روښان مذهبي افکار"، ۸۱ مخ.

۱۵۲۴ع کال په جالندهر کې زېږېدلی، د عمر په ۱۶ کال له ملا سلیمان سره لیدلي وي.

د نومـوړي د ملاقـات کـال بـه ۱۵۴۰ع په شـاوخوا کـې وي، لـه بلې خـوا کـه مـلا سـلیمان یـا د سـلیمانیه فـرقې مشر همدغـه مبلغ وي، چې دمخـه یـې یادونـه وشـوه. لـه هغـه سره د بایزیـد ملاقـات شوې وي، بې لـه شکه چې د هغـه تـاثیرات بـه بایزیـد روښـان منلـي وي، خـو بایـد ووایـو چـې د هغـه لـه شـپاړس کلنـي عمـر څخـه د هغـه تـر "روښـان" کېـدلو پـورې څلرویښت کالـه تېـر شـوي. د نومـوړو عقایـدو اساسـي ریښـې او نښـې نښـانې مـوږ د هغـه پـه آثـارو کـې بایـد وپلټـو لـه هغـه جملې.

۱ـ باطنیت:

بایزیـد روښـان پـه خپـل فکـري سیر او عقایـدو کـې پـه خفـي ذکـر او د هغـه پـر تلقیـن ډېـر ټینګـار کـوي او ان تـر دې، چـې دا طریقه یې تر خاصو مریدانو پورې محدوده ساتلې ده.

د اسـلامي تصـوف او د سـلوک پـه لارو چـارو کـې او د خفـي او سـتر تلقیـن تـر زیاتـه حـده پـه اسـماعیلیه فرقـه کـې موجـود دی.

حالنامه لیکي:

"پیـر دسـتګیر فرمودنـد ای عزیـز مـن. اګـر حضـور دل میخـواهی در نمـاز اول از جملـه حـرام پرهیـز کـن و دوم دل خـود

را پیش از نماز بذکر خفی مشغول دار".[1]

په دې برخه کې بایزید روښان هم په باطني مانااو د ظاهر پر خلاف ټینګار کوي. په حالنامه کې ځو ځایه دغه ډول مطالب شته، چې د لوستونکي باور او ګومان زیاتوي. له هغه جملې څخه:

"بعد از دریافتن تسبیح هراشیا و سرفراز شدن از مرتبه و مقام قربت احوال ماضی و حال را در چند ابیات درج نمود:

چون که غافل و بیخبر بودم
مثل انعام کور و کر بودم
من نبودم به یاد حق مشغول
غافل و بیخبر چو دد یا غول
چون شنیدم بیان خوف خدا
سر از وصف چارپای جدا
کردم آغاز ذکر هم تسبیح
بدن و جان و هم زبان فصیح
ملکوتی شدم فرشته صفت
پاک گشتم ز جهل و معصیت
بزبانم الـه بود سبق
لیک غافل بودم ز هستی حق

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۶۹ مخ.

چون بذکر خفی شدم شاغل
غیرالله شد ز دل زایل
خصحص الحق شده به چشم یقین
کفر باطل شد و بر آمد دین
غرق در بحر دیدم هراشیا
که بدو قایم اند هم احبا
هر ندایی که در رسید به گوش
جمله از بحر یافتیم سروش
فهم تسبیح هر ندا کردم
قهر و رحمش ز هم جدا کردم
قرب حق یافتم قریب شدم
اقرب و سامع و لبید شدم.

و چون پیر دستگیر قدس سره نکاح ورد هیچ آواز بی جنبش پدید نمیشد و هیچ چیزی بی قوت حق نمی جنبید پس دانست که هر آواز حق است. بعضی از رحم بعضی از قهر دو را از یک ذات دید و هیچ چیز از هستی او جدا نمیدید هیچ آواز بی تسبیح حق تعالی نمیشنید و علامت آن در قرآن دید. و ان من شئی الا یسبح بحمده ولکن لا تفقهون تسبیحهم. یعنی نیست چیزی مگر که تسبیح میکند و ثنا میگوید مرحق تعالی را و لکن در نمی یابند و فهم نمیکنند تسبیح ایشارا پس پیر دستگیر قدس سره به

کرم حق تعالی دریافت تسبیح هر شی و زبان حالش..."[1]

په هر حال پورتني عبارات د متصوفینو له سبر او سلوک او اظهاراتو سره هم ورته والی لري، خو زموږ لپاره په زړه پورې خبره دا ده، چې بایزید روښان پر هغه څه باندې د پوهېدو ادعا کوي او پر هغه رموزو باندې د معرفت دعوت لري، چې نور پرې نه پوهېږي. نور یې یوازې ظاهرویني، خو بایزید یې باطن او غیر ظاهر ویني. هغه په دې ډول عباراتو سره د آیاتو او احادیثو تاویل څېړي.

بایزید روښان د خپلو دغه ډول تفکرات په لړ کې دې نتیجې ته رسېږي، چې یوازې هغه او د هغه نږدې مریدان، چې د هغه مرتبې ته نږدې مقام ته ځان رسوي، دغه ډول باطنیت او ماهیوی معرفت ترلاسه کوي او نور څوک، چې په دغه مسایلو نه پوهېږي، نوموړی یې په شرک کې ویني.

له همدې لامله هغه پر مهدي او لاربنود او د خپل وخت پر بشپړ او کامل پیر او د هغه پر زده کړو ټینګار کوي، خو بایزید روښان د خپلو تعلیماتو په جریان کې هر وخت د "علم توحید" یادونه کوي. یعنې هغه څه، چې اسماعیلیه وو ته دومره په زړه پورې نه وو

[1] ایضا، ۴۹ مخ

۲_ کامل پیر "امام زمان":

بایزید روښان هم پر دې ټینګار کوي، چې:

"... و گفتندی که حیف است که این خلق یقین و اعتبار نمیکنند به آیت قرآن و به حدیث رسول علیه السلام و شیطان ایشانرا نمیگذارد که از مرتبهء اسفل به مرتبهء اعلی بروند و همواره گروه انبیا وارثان ایشانرا همین حال بوده است که از برای ایمان و معرفت خلق در رنج و اندوه میبودند و تاسف به حال ایشان میخوردند."[1]

بایزید روښان د کامل پیر پر متابعت ټینګار کوي او کرات دا خبره جوتوي، چې "قوله تعالی". "قل یاقوم اعملو و علی مکانتکم انی عامل فسوف تعلمون" یعنی بگو ای گروه من کار کنید بر جای گاه خویش که منع کننده ام پس زود بدانید که کیست صاحب راه راست.

ای محمد کمال کار خلفا انبیا علیهم السلام و وارثان ایشان حق نمایی است. اگر خلق اورا هادی و پیشوای داند یا نه و حق تعالی به جلال ایشان دانا است. چنانچه حق تعالی در قرآن مجید خبر میدهد. قوله تعالی "الم یاءتکم تبرل الذین من قبلکم قوم نوح و عاد و ثمود والذین من بعد هم لا یعلمهم الا الله"، یعنی آیا نیامده به شما خبر آنانیکه پیش از شمایان بودند گروه نوح و عاد و ثمود و آن

---

[1] ایضا، ۱۳۴مخ

کسانیکه پس از ایشان بودند نمی داند ایشان را خلق مگر خدای تعالی".([1])

اسماعیلیه فرقه د نوي امام د پیدا کېدو او پر خلکو باندې د هغه اطاعت فرض گڼي. د اسماعیلیه وو دا مقوله ډېره څرگنده ده، چې شهرستاني په ملل و نحل کې وايي:" و من مذهبهم ان من مات و لم یعرف امام زمانه مات میته جاهلیته".

د دوی په عقیده، چې څوک مړ شي او د خپلې زمانې امام ونه پېژني، نو جاهل له دنیا تېر شي. بایزید روښان هم هغه وگړي چې د هغه په اطاعت کې نه وو، مشرکان، کافر او جاهلان گڼل.

۳_ له فلسفي او عقلي پوهنو سره اړیکې:

د روښان په آثارو په تېره په حالنامه کې د علومو پر زده کړه باندې ټینگار کېږي، خو تر زیاته حده پورې دغه ټینگار بیا هم د توحید په علم او د باطن په علم دی.

" آن سرور انبیا در این معنی فرموده است یعنی کسیکه طلب علم برای دنیا کند، پس او کافر است و کسی که طلب علم برای حجت کند پس او مسلمان است."([2])

له علم څخه د بایزید روښان هدف څرگند دی.

---

[1] ایضا، ۱۵۶ مخ

[2] ایضا، ۱۹۹

د فلسفې په باب موږ د بايزيد روښان په افكارو كې كوم خرګند تبليغ نه وينو، بلكې يوازې د اخوند درويزه يو اتهام شته، چې د نوموړي په باب وايي چې دى (بايزيد روښان "يو حكمتي و" او يا دا چې بايزيد د فيلسوفانو او سوفسطايانو افكار خپرول. "زير آنكه وى آخر رساله خود مى نوشته كه هر چه در صورت مقيد آمده است. همه عين خداى اند تا هر چه ديده ميشود و شنيده ميشود جز خداى چيز ديگرى نيست و عالم جز و هم و خيال نيست. نعوذ بالله من كفر هم و غير ذالكم مخيلات فلاسفه و سوفسطائيه بيان ميكرده و مينوشته و باز اتباع خود را امر ميكرده كه چون جز وجود خداى تعالى چيز ديگر در وجود نيست، پس حرام و حلال، روا و ناروا چه معنى دارد. مگر اين كه حكم پير خود را رعايت داريد كه من خداى شما ام و هم پيغمبر شما و اين جاهلان نابكاران گفتار كفر او را معتقد آمدند."([1])

دغه راز له پورتني دليل څخه وروسته بايزيد روښان پوښتنه كوي:

"يا مولانا زكريا من ترا از معنى و حقيقت (الف) و (ب) بپرسم اگر جواب دادى بپرسم. تحقيق خبردارى. گفت بيان كن. پير دستگير قدس سره فرمود كه جمله چند حروف

---

[1] اخوند درويزه، مخزن، (پېښور: پښتو اکېډيمي، ۱۹۶۹)، ۱۲۴ مخ

است. جواب داد که بیست و نه حروف است. باز پرسید که کدامها حروفها به خدا تعلق دارند و کدامیها به پیغمبران تعلق دارند و کدامیها به بهشت و کدامیها به دوزخ تعلق دارند، مولانا زکر یا جواب دادن نتوانست، پیر دستگیر قدس سره فرمود یا مولانا زکر یا جواب سی حروف نتوانستی داد حقایق توحید چه دانی یا جواب آن چون خواهی داد...".[1]

په پورتني متن کې د بایزید روښان په عقیده د دېرشو تورو اهمیت هم د اعدادو له مخې، چې د نریاني ۲۹ نهه ویشت توري بولي او نوموړي پر دېرشو تورو ټینگار کوي. دېرش عدد د اسماعیلیه وو په نزد سپېڅلی او د اهمیت وړ عدد دی. په اسماعیلیه عقایدو کې د دېرش عدد میاشتې له ورځو سره برابر دی. همدارنگه د دېرش عدد د بابونو شمېر هم دی (چې داعي الدعاة يې هم بولي) او د یوه حجت تر سرپرستی لاندې و او د دعاه شمېر، چې د یو داعي الدعاه یا باب ترسرپرستی لاندې و، څلرویشت وو.

په هغومره صداقت سره چې د اسماعیلیه وو په آثارو او فکارو کې پر فلسفه او عقلي علومو ټینگار کېږي او فیلسوف د "خاصه حکمت" لرونکی بولي، د بایزید روښان په آثارو کې نه لیدل کېږي. خو کله چې د وحدت الوجود

۲

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۱۹۸ مخ.

PDF Compressor Pro

صوفيانه بحثونه مطرح کېږي، په څرګنده ليدل کېږي، په سيده او ناسيده ډول بايزيد روښان هم له افلاطوني او نو افلاطوني فلسفي افکارو څخه متاثر دی، چې نورو زياتو موادو او څېړنو ته اړه لري. په هر حال! د بايزيد د زياتو او بې شمېرو آثارو له څېړني څخه جوتېږي، چې هغه په يو نه يو ډول له يوناني فلسفي آثارو څخه د ختيځ اسلامي مدنيت د آثارو له لارې متاثر دي.

په حروفي مسايلو کې هم موږ د بايزيد روښان په حالنامه کې څه ناڅه شيان ليدلای شو. د مثال په ډول کله، چې له مولينا زکريا سره بحث او مناظره کوي. د حالنامې مولف وايي، چې هر څومره له پير دستګير قدس سره آيت او حديث راوړي، هغوی يې نه قبلوي او دښمني کوي او وايي، چې د هر مقام علم او پوهه ماته بيان کړه. بايزيد روښان وايي، چې تاسې ناخبره ياست او د ناخبرو خبرول اوس نه ښايي. نوموړی دا حديث دليل راوړي، چې: " قال نبی عليه السلام تعلموا الناس علی قدر عقولهم" يعني "سخن گوئيد با مردمان با اندازه عقل ايشان."(١)

د بايزيد روښان له حالنامې څخه د روښانيانو د يوه ټينګ او پياوړي سازمان پته لګېږي. د دوی يعني د روښانيانو ترمنځ ټينګې او قوي اړيکې موجود وې. د څو

---

١ ايضا. ١٩٧ مخ

کالو په موده کې یې زیات پیروان پیدا کړل. خپله د یوه هادي، یو رهبر، پېشوا او کامل پیر په توګه د روښانیانو سازمان د یوې منظمې هېرارشي لرونکی و.

د روښانیانو په سازمان کې هم د تقیې او کتمان ډېر شواهد او علایم لیدلای شو. د مثال په توګه کله چې دښمنان یا د بایزید مخالفین د بایزید روښان د نیولو یا وژلو قصد کوي، د هغه مریدان سره مصلحت کوي، چې بایزید روښان د هغوی له لارې نیولو خبر کړي. په دې ډول:" مصلحت آن میبینم که پیر دستگیر قدس سره را پیش از آن خبر باید کرد که منکران نه رفته اند تا در دست ظالمان نه افتد... تا ظالمان گمان نبرند که برای خبر کردن پیر خواهد برود".([1])

یا دا چې:"... سید علی رحمت الله علیه آخر وقت نماز دیگر به خدمت پیر دستگیر قدس سره رسید قدم بوسی پیر دستگیر کرد و لاکن چیزی نگفت زیرا که بعض نامحرم در پیش پیر دستگیر نشسته بودند چون آنان رفتند...".([2])

د تقیې او کتمان په باب ځینې نور شواهد هم شته او ځای ځای پر دې هم ټینګار کوي، چې له هر چا سره خبرې کوي، نو د مخاطب د عقل په اندازه ورسره څه ووایي.

بایزید روښان هم د اسماعیلیه په څېر غلی نه دی ناست،

---

[1] ایضا، ۲۱۷ مخ

[2] ایضا، ۲۱۸ مخ

بلکې هغه خپل داعيان د هشتنغر له دکلا ير نه د خواوشا سيمو او ممالکو حاکمانو، اميرانو او عالمانو ته واستول او هغوی ته يې د خپلو دعوو د قبلولو دعوت ورکړو. يو داعي يې شهنشاه اکبر ته واستاوه، يو بل يې د بدخشان ميرزا سليمان ته واستاوه. څه خلفا يې هند، بلخ، بارا او يو تن يې د اخوند درويزه پير سيد علي ترمذي ته واستاوه.

البته بايد ووايو، چې پير روښان سيمې او ممالک په اوو جزيرو نه دي ويشلي، خو هغه کسان (يې) استولي وو، چې د هغه په طريقه او فرقه کې خاصې درجې ته رسېدلي وو، لکه دولت، ميرزا خان، خليفه مودود، خليفه يوسف، خليفه ارزاني او نور... ؟. د حالنامې له بيانه جوتېږي، چې هر څوک او هر مبتدي مريد د دعوت او رابللو دنده نه شوه ترسره کولای، بلکې ياد شوي کسان د بايزيد روښان هغه پاخه او پوه کسان وو، چې د "حجت" له درجې سره يې سيالي کولای شوه.

هغه څه چې پورته وويل شو، هېڅکله په دې قصد نه دي چې حتماً موږ له بايزيد روښان څخه اسماعيليه "امام" او يا "حجت" جوړ او ثابت کړو، بلکې د ځينو انتساباتو له مخې پرتليزه څېړنې ته اړه وه.... ددې بحث په پايله کې بايد ووايو، چې بايزيد روښان په خپله لاره او سربندنه کې هېڅ کله دا ډول بيان او ځرگندونه، نه کوي. له څېړنې هم جوتېږي، چې د هغه په تعليماتو کې داسې څه شته چې د

شک تري راولاړېږي، چې د اسماعيليّه عقايدو څه تېنګ دده تر غوږو هم رسېدلی و او له دغو عقايدو متاثر شوی دی. نوموړی خپل ځان ملهم من الله باله.

نوموړي خپل متابعت پر وګړو فرض باله، د نوي امام پيدا ايښت او پر خلکو د هغه اطاعت فرض ګڼل، پر تاويل باندې باور، پر باطنيت باندې عقيده، د اعدادو او حروفو پر ارزښت باندې ټينګار، په اسلامي فرقو کې تر زياته حده په اسماعيليه وو کې رواج او ټينګ دی.

په هر صورت بايزيد روښان د يو عارف او متصوف په توګه د خدای تعالی معرفت فرض ګڼي. بې له دغه معرفت نه د طاعت، عبادات او صدقاتو لپاره د کامل پير واسطه شرط ده. پير کامل هغه دی، چې د شريعت طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت، مقامونه يې طی کړې وي.

PDF Compressor Pro

څلورم څپرکی

بایزید روښان او د تناسخ او حلول مفکورې

کله چې د بایزید روښان د مخالفینو په تېره د هغه د سرسخته مخالف اخوند درویزه ادعاوې د بایزید په باب لولو، د نورو انتساباتو یا تومتونو په څوا کې پر بایزید روښان باندې د تناسخ او حلول پر افکارو باندې د اعتقاد تور هم شته. ددې لپاره چې په دې برخه کې مو هم د بایزید روښان پر اصلي متونو یا لومړنیو موادو تکیه کړې وي. او یو لومړی ددغو مفاهیمو اصلي مانا او تفسیر وپلټو.

الف: تناسخ:

تناسخ له يو بدن نه د روح تر جلا کېدو ، وروسته بل بدن ته د هغه انتقال او تعلق لرل دي. بې له دې، چې له يو بدن نه د هغه د وتلو او له بل سره د تعلق ترمنځ زمانه فاصله شي، د تناسخ عقيده پخوانۍ ريښې لري. له پخوانيو فلاسفه وو څخه فيثاغورثيانو پر تناسخ عقيده درلوده. "هغوی له يو بدن نه بل ته د روح د تناسخ عقيده له هغه لرغوني شاعر نه اخيستې ده، چې د اور فيوس په نامه شهرت لري. د فدروس له رسالې نه جوتېږي، چې د يونان مشهور فيلسوف افلاطون هم پر يو ډول تناسخ باندې عقيده درلوده، خو د اسلام د فلاسفه وو له خوا رده او باطله شوه".([1])

د هند په لرغوني فلسفه او په خپله په هندوانو کې د تناسخ مفکوره ډېره څرګنده ده. جان ناس ليکي:"د ارواح د انتقال عقيده يا تناسخ (Katma) دی، چې هندوان يې په خپله ژبه سام سارا (Samsara) بولي."

نوموړی پوه هم ددې يادونه کوي، چې د تناسخ عقيده په ډېرو بدوي اقوامو او عالي کلتور لرونکيو اولسونو کې شته او موجوده ده، خو هغه په هندوانو کې د تناسخ د عقيدې تفسير په دې ډول بيانوي:

"د انسان روح د مرګ په وخت کې په ټولو حالاتو کې له

---

[1] آريانا دايرة المعارف (پښتو)، ۵ ټوک، (کابل: ۱۳۵۴)، ۱۱۷ مخ

يو خاص حالت پرته، چې روح پکې په ابدي مقام يا اعلى عليين کې له برهما سره بشپړ وحدت حاصلوي او يا دا چې د تل لپاره په اسفل السافلين کې غرقېږي، په يو بل ډول هم يو لړ زېږېدنه او ژوندانه نويوالي ته لاس اچوي او په پرله پسې توګه له يو عالم څخه بل ته راځي او په هر ژوندي کې خپله دوره تېروي او بيا د مرګ په وخت کې يو وار بيا بل کالبد ته منتقل کېږي او نوی لباس اغوندي. د زېږېدنې دغه دورې په پرله پسې توګه په يو لړ ناپايه زمانه کې دوام مومي. له يوه جسم څخه بل جسم ته د ارواحو انتقال، يا په بل عبارت د زېږېدلو او ژوند تجديد ته اړه نلري، چې همېشه په يوه واحده سطح۱ کې موجود وي، بلکې امکان لري په يوه محدود زمان کې په بېلابېلو عالي او ټيټو موجوداتو کې څرګند شي او يا د ځمکې په کره کې په بېلابېلو موجوداتو کې ژوندی راڅرګند شي. د مثال په ډول کله يې په نباتاتو کې وينو او کله يې هم په حيواناتو، ځناورو او کله هم په ډېرو ټيټو موجوداتو او کله د روح د هستۍ په ډېرو لوړو موجوداتو کې چې بدن ته تغيير او حرکت ورکوي. مثلاً کېدای شي د ټيټې او نجسې طبقې د فرد روح په يوه بل موجود يا د يوه راجه، يا برهمن په کالبد کې ځای شي او يا دا چې انساني روح له مرګ نه وروسته د غومبسې يا

چنجي يا وښو په وجود کې ننوزي او يا په جهنم کې د يو لعنتي موجود په څان کې ځای ونيسي".([1])

په اوپانيشادونو کې هم د تناسخ په باره کې مفصل بحثونه شته دی. د هندوانو په عقيده تناسخ د (کرما Karma) (عمل) اصل ته ډېر ورته والی لري او له کرما څخه هدف د نيکو او بدو اعمالو په وړاندې سزا او برات دی، څه که په وينا کې وي او که په فکر کې او يا عمل کې.

په نړۍ کې هرڅه چې دي که شخص، کورنۍ يا څناور يا گياه وي او په خپله نړۍ او خدايان هم د تناسخ او کرما د قانون تابع دي. د تناسخ او د نيک او بد اعمالو بدن د هندي کيت د عقايدو بنسټ جوړوي. مرگ په هيڅ ډول د ژوند پای نه ده، بلکې د ژوند له دورو څخه د يوې دورې پيل دی. ([2])

د جان ناس په قول، چې د اوپانيشادونو په يوه برخه کې وايي:"هغوی چې په ژوند کې د صالح عمل او نيک چلن خاوندان دي. له مرگ وروسته يې روح په غوره شوي زهدان (زيلانځ) کې لکه د يوې برهمني ښځې يا د يوې کاشاتريا، يا ويسا مېرمنې په رحم کې د مراتبو له مخې ځای نيسي،

---

[1] جان ناس، تاريخ جامع اديان از آغاز تا امروز، ترجمه علي اصغر حکمت، چاپ سوم (تهران:" فرانکلن، ۱۳۵۴)، صفحه ۱۰۵.

[2] داراکوشه، او پانيشادها، ترجمه جلال نائيني و دکتر تاراچند (تهران: کتابخانه ظهوري، ۱۳۵۶)، ۲۹ مخ.

خـو د نـاوړو او شـریرو کسـانو ارواح پـه نـاوړه او مکـروه رحمونـو کـې ځـای نیسـي. د مثـال پـه توګـه د یـوې سپې یـا پړانګي یـا بـالاخره د یـوې سـاخله (نجسـې) طـبقې (پـاریـا) ښځې په رحم کې ځای نیسي."([1])

په "تـاریخ ادبیـات در ایـران" کې دکتـر ذبیح الله صـفا حلول او تناسـخ پـه یـوه مانـا کـارولي، خـو وروسـته یـې پـه اسـلامي نړۍ کې پر حلولیه افکارو معتقدین څېړلي دي.([2])

"ابـن سـینای بلخـی پـه خپلـو آثـارو کـې پـه تېـره بیـا کتـاب الشـفا والنجـاة او داسې نـورو کـې دغـه عقیـده باطلـه کـړې ده، ځکـه چـې نومـوړي ثابتـه کـړې، چـې نفـس او روح د بـدن لـه پیـدایښت نـه پخـوا وجـود نـه لـري، بلکـې د بـدنونو د خلقـت پـه وخـت کـې پیـدا کېـږي او هـر بـدن پـه خپلـه د یـو نفـس مسـتحق دی او هر حیوان په یو نفس شعور پیدا کوي."([3])

مـوږ نـور د تناسـخ پـه بـاب مجـرد بحـث تـه دوام نـه ورکـوو. زمـوږ هـدف دا دی، چـې د بایزیـد روښـان پـه افکـارو کـې تناسـخي افکـار او د هغـو تـاثیرات شـته او کنـه؟ پـه دې بـاب مـوږ دمخـه هـم وویـل، چـې تـر ټولـو دمخـه اخونـد درویـزه زیـات تومتونـه لګـولي دي. لـه هغـه نـه د تـاریخ مرصـع مولـف هـم

---

[1] جان ناس، تاریخ جامع ادیان از آغاز تا امروز، ۱۰۶ مخ.

[2] ذبیح الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چاپ دوم (تهران: فردوس، ۱۳۶۶)، ۶۱ مخ

[3] آریانا دایرة المعارف (پښتو) پنځم ټوک، کابل، ۱۳۵۴ کال، ۱۱۷ مخ

PDF Compressor Pro

اقتباس کړي او نورو مؤرخینو او څېړونکیو هم یادونه کړې ده، خو موږ د خپل کار د اسلوب له مخې اړ یو د ځینو څېړونکیو نظریې او بیا د بایزید روښان اصلي متونو ته مراجعه وکړو:

سید تقویم الحق کاکاخېل د مخزن په سریزه کې کښلي دي، چې د بایزید روښان د یوه مرید له خولې اشاره اورېدل شوې:

"خلیل اووی چې دا ګیدړان بعضې ستاسو مور پلار دي او بعضې نیا نیکونه او فریاد کوي چې د کُندو، یتیمانو مالونه په زور مه خورئ. په ژوند کې د خدای معرفت حاصل کړئ که داسې مو ونه کړل نو د مرګ نه پس به "د انسانیت جامه" اونه مومئ."(۱)

نوموړی د خپلې لیکنې په پای کې دې نتیجې ته رسېږي، چې:

"د تناسخ د یوې مسالې نه علاوه د باقي ټولو الزاماتو په سلسله کې خیرالبیان د اخوند درویزه بابا(رح) تایید کوي او دا ترې معلومېږي چې اخوند درویزه بابا نه د بایزید په عقایدو غلط پوی شوی و، نه یې پکې له ځانه څه ګډ کړي وو...".(۲)

مشهور انګلیسی مؤرخ الفنستن، چې د پښتنو په باب یې د اعتبار وړ کتاب لیکلی دی (د کابل سلطنت بیان) په

[1] مخزن، سریزه (سد) مخ

[2] ایضا، (سه) مخ

هغه کې هم دې مسالې ته گوته نیسي، خو څېړونکي عقیده لري چې کېدای شي نوموړي د عوامو پر افسانو تکیه کړې وي.

محترم استاد صدیق روهي په خپله ژوره څېړنه کې، چې د روښان پر لومړنیو (اصلي) آثارو یې تکیه کړې، د خپلې څېړنې په نتیجه کې د روښان په افکارو کې د تناسخي عقایدو په باب دې نتیجې ته رسېږي:" روښانیان وایي چې موږ پر تناسخ عقیده نه لرو اما دا عقیده د روښان دمرید له خولې اورېدلې شوې ده".[1]

په حالنامه کې هم راساً او سیده ډول د بایزید روښان له خولې او عقیدې کوم سند او لیکنه نه شته، بلکې د حالنامې بشپړوونکی لیکي، چې د روښان د مریدانو له جملې څخه خلیل نومي، چې د شینوارو د قوم مشرانو ته یې ویلي وو، چې ستاسې پلرونه او نیکونه گیدړان دي، که تاسې د پردیو خلکو مالونه په زور خورئ، نو له مرگه وروسته به تاسې بیا د انسان په جامه کې راڅرگند نه شئ. مخلص دا اتهام ردوي او وایي، چې د بایزید روښان مرید دا خبرې ددې لپاره کړې وې، چې شینواري پرې ووېروي. حالنامه نوموړې "پېښه" په دې ډول رانقلوي:

"چون مردم شینواری همواره خلیل را نشسته و در مراقبه

---

[1] صدیق روهي. (روښان پېژندنه) کابل، ۱ـ۲ گڼه، (کابل د علومو اکاډمی ۱۳۶۷). ۲۶ مخ

میدیدند، بروی حسد میبردند و برای شان میخندید و این مثل می ستند: "راست کلئ نماست، علی بوتي ناست." و برای امتحان میپرسیدند، روزی شغالان به عبادت خود فریاد میکرند، آنها گفتند: روشانی میگویند که ما آواز و صاحب آواز و تسبیح از در می یابیم (تسبیح را در میابیم) پس شما بگویید که این شغالان چه میگویند. خلیل گفت: که او از میان عارف و سامع و حق تعالی پنهان رازیست نباید مر عارف را که راز پنهان به اغیار آشکارا کند.

آنها گفتند که شما دروغ می گویید معنی و تسبیح هر آواز را در نمی یابید اگر معنی و تسبیح در می یابید پس بگویید که این شغالان چی میگویند. خلیل گفت: نمی گذارید صاحبان این آواز و معنی آن بر شما بیان کنم. شما بدنخواهید برد. گفتند شما بگویید، مایان بد نخواهیم برد. آخر خلیل گفت که این شغالان بعضی مادر و پدر و بعضی جدوابای جسد شما اند. بسوی شما ندا و فریاد میکنند (ممکن داسي وي)، بسوی شما ندا و فریاد میکنند که به زور و ظلم مال یتیمان و بیوه زنان میخورید. (مخورید).

و در حیات خود معرفت ذات حق تعالی را حاصل نمایید آواز صاحب آواز بشناسید و دم خود را چنین نکردید. بعد از مرگ جامه (بی) یاد حق تعالی مگذرانید. اگر انسانی نخواهید یافت."[1]

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۲۲_۳۳۳، مخونه.

حالنامه د خليل پورتني استدلال او بحث د اعتقاد له مخې نه بولي، بلکې ښکاره کوي چې خليل دا خبرې د شينوارو د ويرولو لپاره وکړې.

حالنامه زياتوي :"اي عزيز من. خليل كه اين سخن گفت نه از روى اعتقاد خود گفت، بلكه براى سرزنش و تهديد آن قوم فرمود. زيرا كه اعتقاد اين خاندان بر مذاهب تناسخ نسبت (نيست)... و اعتقاد اين خانواده آنست بر هر يكى كه صفت كدام حيوان غالب بود ، بعد از مفارقت قالب در عالم مثال صورت آن حيوان بگيرد."[1]

په دې ډول حالنامه له پورتني بحث څخه وروسته زيات مثالونه راوړي. د مشايخو او لويانو قولونه راوړي. د مثال په ډول وايي، چې: د ولي محمد برکي چې د بايزيد روښان مريد و، د هغه په اثر کې چې لطيفه شريفه نومېږي، له هغه مې اورېدلي دي چې د يو سړي مال ثروت ډېر خوښ و، تر دې حده چې زياتره وخت به ترې چا نه اورېدل، چې خداى تعالى دې نن ورځ په نړۍ کې ماله ثروت راکړي سبا چې په آخرت کې هرڅه غواړي ودې کي. يوه ورځ ناڅاپه ناروغه شوه، ځنکدن بې شو. خلک ورته راټول شول، ورته وې ويل چې د شهادت کلمه ووايه. هغه وويل اوس د شهادت د تازه کولو وخت نه دى. زما نظر ته مرګ راځي او راته وايي چې له

---

[1] ايضاء، ۳۲۳ مخ

هغه قالب نه راووځه او دي قالب ته راننوزه. د حالنامې
بشپړوونکی دا حکایت په دې ډول تفسیروي او نتیجه ترې
اخلي، چې هر هغه "زړه" یا موجود چې حیواني صفات
ولري، که څه هم د انسان په قالب کې وي او مړ شي، د
حیوان په صورت بیا راژوندی کېږي.

په دې ډول هغه څه چې په تناسخي افکارو پورې اړه لري
او هغه څه چې د روښانیانو په عقایدو پورې اړه لري، دا دي
چې په تناسخي عقیده کې "زمان" د بحث وړ نه دی، روح
ابدیت لري. یوازې د ښو او بدو اعمالو په کړو سره په
راتلونکیو ښو او یا ناوړه کسانو یا موجوداتو کې ځای
نیسي. لکه چې ددې بحث په سر کې ورته اشاره وشوه، خو
د روښانیانو یا د بایزید روښان په حالنامه کې دا مساله لږه
باریکي لري او هغه دا ده، چې انسانیت یوازې د انسان په
جسم او هیکل نه دی بلکې:

تو همی دانی که همه آدمند
که بسیار گاو و خری بی دمند
گر بصورت جمله انسان بودی
احمد و بوجهل خود یکسان بودی.

په دې مانا چې یوازې په صورت نه ده، بلکې د
روښانیانو په عقیده هغه کسان چې د هغو پر زړو باندې "د

هر حیوان خصلت غالب شو" د همغه حیوان خصلت او ماهیت پیدا کوي. روښانیان دا هم ورسره ثرګندوي، چې د حشر په ورځ د دوی اصلي څېرې یعنې حېواني صفات رابرسېره کېږي او د همغه حېواني موجوداتو په شکل راپورته کېږي. حالنامه لیکي:

"امام شبلی رحمة الله علیه آورده که حضرت رسول الله علیه واله وسلم از افواج پرسیدند، فرمود که حشر کرده شوند دو صفت از امت من بعضی به صورت بوزینگان بعضی بر هیئت خوگان و برخی نگون ساران که ایشان را بروی به دوزخ میکشتند و بعضی نابینایان و بعضی کران و گنگان و بعضی میخائید زبانهای خود را و آن بر سینه های ایشان افتاده باشند وریم ازدهان های ایشان سیلان باشد."[1]

په حالنامه کې دغه بحث نور هم تفصیل لري او د هغې محتوی دا ده، چې هغوی چې ګناه کوي، ظلم کوي، بدرفتار او بدکردار لري، دوزخ ته ځي او هلته ددغه ډول حیواناتو یا ړندو یا ګوډو او یا په بدرنګو او ناوړه څېرو سره ثرګندېږي. روښانیان معتقد دي، چې یوازې یو باریتعالی پر خپل حال دی.

[1] ایضاء، ۳۲۷ مخ

"نی صورت بماند نی حسن و نی ناز
نی محمود ماند نه ناز از ایاز
نی دولت بماندنی ملک و سپاه
نی این حشمت و مال و زرجایگاه
دیگر هرچه بینی و این دهر و داد
نماند بجز ذات پروردگار"([1])

ب: حلول:

د بایزید روښان په آثارو، په تېره په حالنامه او خیرالبیان کې د حلول مفکوره د هغه له صوفیانه او عارفانه طرز تفکر سره تړلې ده. اخوند درویزه د خپلو اتهاماتو یا انتساباتو په لړ کې پر بایزید روښان باندې یوه د حلول مفکوره هم ورمنسوبوي او وايي، چې: "کله یې دا ویل: یارانو! خدای په خلق کې محو شوی، لکه مالگه په اوبو کې، یا دانې په گیاهونو له هر چا سره یو شوی."([2])

"د حلول پلویان وايي چې خدای په ټولو شیانو کې حلول کړی او یکې گډ شوی دی، لکه خوږوالی په خرما کې. له اتحاد او حلول څخه مراد دا دی چې دوه شیان داسې یو تر بله سره گډ شي چې په حکم کې یو شی وگرځي، لیکن توپیر او فرق په هغه ځای کې دی چې اتحاد له خالق سره د مخلوق

---

[1] ایضاء، ۳۳۰ مخ

[2] اخوند درویزه، مخزن، ۱۳۱ مخ

د اتحاد په مانا دی په داسې حال کې چې د حلول مذهب وايي چې خدای په خپلو مخلوقاتو کې حلول کوي او دا دواړه مذهبونه د وحدت وجود له مذهب څخه توپير لري."(۱)

په اسلامي مدنيت کې زياتو متفکرينو پر حلول باندې باور درلود ان تر دې چې تر څو پېړيو پورې يې دوام کړی دی. ډاکتر ذبيح الله صفا ليکي:

"په مسلمانانو کې هغه پخوانی سړی چې د حلولي افکارو په خپرولو يې پيل وکړ، عبدالله بن سبا دی چې د علي بن ابيطالب(ع) په باب يې غلو کاوه او د هغه په الوهيت معتقد و او کله چې يې د هغه د قتل خبر واورېده، ويې ويل علي نه دی مړ، بلکې شيطان و چې د هغه په څېره کې راغی او علي آسمان ته پورته شو. د سبائيه فرقې ځينو کسانو تصور کاوه چې علي د وريځو په منځ کې پټ دی. تالنده، برېښنا او آواز د هغه متروکې دي. دوی عقيده درلوده، چې علي به آخر له آسمانه راکوز شي او ټوله نړۍ به ونيسي."(۲)

په اسلامي نړۍ کې د "بيانيه" فرقې په نوم کسانو هم دا باور درلود. "مغيريه" فرقه هم چې د مغيره بن سعيد العجلي چې د محمد بن عبدالله بن حسن بن علي پر مهدويت يې عقيده درلوده پر حلول يې هم عقيده درلوده.

---

[1] صديق روهي، "روښان پېژندنه" کابل، ۱_۲ ګڼه، (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۷مخ)، ۲۶ مخ

[2] ذبيح الله صفا، تاريخ ادبيات در ايران، ۲ ټوک، ۶۲ مخ.

نوري زياتي فرقي هم لکه "حربيه" هم پر دي معتقده وه.
"داميه" فرقي هم چې د ابو مسلم صاحب الدعوه په باب يې مبالغه کوله او امامت يې تر سفاح وروسته د ابو مسلم حق باله او د ابو مسلمه په نامه يوه فرقه په مروه کې جوړه شوه. دوی هم باور درلود چې د حلول له لارې د خدای روح په ابو مسلم کې د الوهيت درجې ته رسيدلی او په دې ډول له جبرائيل، ميکائيل او نورو ملائکو څخه يې برتر بلله. په هرات او مروه دواړو ښارونو کې يې نفوذ درلود او د "برکوکيه" په نامه يې هم شهرت درلود. ددغه فرقې له پيروانو څخه چې به چا وپوښتل چې د منصور په امر څوک ووژل شو؟ دوی به ويل هغه شيطان و، چې د خلکو په سترگو کې د ابو مسلم په څېر ښکارېده.
"راونديه" فرقه هم پر حلول عقيده منده وه. مشهور حکيم هشام يا هاشم، چې په المقنع مشهور و، د هغه پيروانو هم عقيده درلوده "چې لاهوت په هيکلونو کې سير کوي او د خدای روح په آدم او له هغه نه نوح، ابراهيم، موسی، عيسی، محمد، علي او د هغه په اولادونو او وروسته ابو مسلم او بيا په المقنع کې حلول کړی دی. په دې ډول المقنع هم د خدايي دعوه درلوده. دوی د خپلو پيروانو لپاره نوی دين راووړ او د ترک له طوايفو سره په يووالي کې څو کاله د اسلام د سپاهيانو په وړاندې جنگيدل، چې په ۱۶۱هـ کال کې ووژل شو او پيروانو يې د پنځمې پېړۍ تر لومړيو پورې شهرت درلود."[1]

---

[1] ايضاء، ۶۳ مخ

په دې ډول کله چې په اسلامي مدنيت کې د "غلات" د فرقې په څېر نورې زياتې افراطي فرقې وينو، نو د حلول مفکوره په اسلامي مدنيت کې څه نوې خبره نه ده. دا چې له اهل سنت و جماعت څخه مخالفه لاره ده او په شريعت کې نه شته، بېل سوال دی، خو د زياتره متصوفينو په افکارو او عقايدو کې يې ليدلای شو.

بايزيد روښان هم د اسلامي مدنيت يوه افغاني پديده ده. حلول يې د تصوف او وحدت الوجود په قالب کې مطرح کړی دی. د بايزيد روښان عقيده په دې باب هم په خيرالبيان او حالنامه کې جوته شوې ده. نوموړی وايي خدای په مخلوق کې او مخلوق په خدای کې دی. د هغه په عقيده د کاېناتو ټول تش ځايونه د خدای په واسطه ډک شوي دي. "بين السماء والارض کان ملو بذات الرحمن و کان فی کل مکان (ميان آسمان و زمين هست پری بذات خدای و هست آن خدای در هر مکان) هادی ويلي دي رحمت د خدای په ده دا کلام."(١)

بايزيد روښان په خيرالبيان کې وايي: "گوره ادميان زما په هست کې دي، زما هست ده په ادميان لکه کبونه په اوبو کې او اوبه په کبو کې لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هسې په ما ژوندي دي آدميان."(٢)

---

[1] بايزيد روښان، خيرالبيان، ۲۶۸ مخ

[2] ايضاء، ۲۶۹ مخ

دغه راز په یوه بله برخه کې هم وایي: " ذات الله تعالی کان فی الانسان و حول الانسان کالمافی حیتان و حول الحیتان (ذات خدای هست در آدمی و گرد (د) آدمی چنانچه آب هست در ماهی (و گروماهی) هادی ویلي دي رحمت د خدای په ده دا کلام."([1])

ددغه ډول عقایدو او افکارو په تعقیب کې بایزید روښان د انسان لپاره د کمال منازل او مقامات ګوري، یعني هغه څه او هغه درجې لټوي، چې نوموړي په خپل سیر و سلوک کې څرګند کړي او د همدې بحث په لومړیو برخو کې مو ورته اشاره وکړه. د مثال په ډول کله چې هغه د وصلت په مقام کې ځان له خدای سره یوځای کوي، وایي:

"یادوي دې زما هستي په هغه یاد چې دده هستي زما په هستی کې ورکه شي او ورک دی ګمان، ګمان د وجود ادامیان".

په دې ډول هم د هغه په حلولیه افکارو کې هم د هغه د صوفیانه سیر و سلوک په پړاوونو کې یو تداخل وینو، خو زموږ په عقیده زیات باور پردې دی، چې د هغه حلول هم د هغه د سیر و سلوک تابع دی او نوموړی انسان له خپلو فکري عالي مدارجو څخه ویني. د هغه د انتلوژي او معرفت مهمه او اساسي نقطه هم په دې برخه کې پرته او ځای لري.

---

[1] ایضاء، ۲۷ مخ

پنځم څپرکی

د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانیانو اغېزې

روښـاني غـورځنګ، چـې د بایزیـد روښـان پـه پیـدایښت (۱۵۲۵ع) او د هغـه پـه سیر و سـلوک او طریقـت شـروع کېـږي، د سـترو جګـړو او مبـارزو جریـان دی. پـه سیاسـي او اقتصـادي لحـاظ د مغلـو د امپراتـورۍ لپـاره د لـوی سـر خـوږ سـبب کېـږي. د بایزیـد روښـان د کورنـۍ د وروسـتي فـرد عبدالقادر پـه مړینـه یـا پـای تـه رسـېږي او یـا کمـزوري کېـږي او لـه هغـه وروسـته کلـه چـې د جـلال الـدین زوی کـریم داد د دوی د کورنـۍ او غـورځنګ مشـر تاکـل کېـږي، پـه (۱۶۳۸ع) کـال

کې شاه جهان د امپراتورۍ په وخت کې کريم داد هم په پېښور کې ترور کېږي.

په دې ډول روښاني غورځنګ په پښتونخوا کې او په ضمني ډول د پښتونخوا په شاوخوا سيمو کې نږدې يوه پېړۍ دوام کوي. په دغه زماني فاصله کې روښاني غورځنګ د پښتنو په عنعنوي او ايستا (ولاړه) ټولنه کې يو پياوړی داينامېزم ايجادوي، د پښتني عنعنوي ټولنې په سياسي، اقتصادي، ټولنيز، فرهنګي او فکري جوړښت کې بدلون راولي. سره له دې، چې روښاني غورځنګ د هغه د وروستي مشر په مرګ سره کمزوری کېږي او عملاً له منځه ځي، خو د ټولنې پر مستقبل باندې خپل ژور اثرات پرېږدي.

روښاني غورځنګ له سياسي پلوه د مغلو امپراتورۍ د پښتنو په وړاندې انعطافي دريځ ته اړ کوي. په اقتصادي برخه کې يو لړ پرمختګونه منځ ته راځي (چې البته ددې بحث له حوصلې بهر کار دی) او په عمده ډول په فکري او فرهنګي لحاظ د پښتنو په ټولنه کې د سترو فرهنګي بدلونونو او انکشافاتو پيلامه ګرځي.

الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانيانو د پښتو تصوفي او عرفاني ادب مقام:

د هنري او ادبي استعداد (الهام، تخيل، رؤيا) په باب او دغه راز چې څرنګه د هنرمند اهداف رامنځ ته کېږي او نطفه

يې تړل کېږي، زيات څه نه دي ويل شوي. په دې لړ کې هغه څه چې ډېر لږ پرې بحث شوی دی، د ناخبره شعور (ناخودآگاه) او اشراق پر نقش باندې، چې د خلاقيت په لړۍ کې مهمه پديده ده، هم څه نه دي ويل شوي.

د اشراق مفهوم د لومړي ځل لپاره د لرغوني يونان په فلسفه کې ځای ونيو. د اشراقي پوهې منطقي ماهيت هم په دې کې دی، چې د شناخت او تفکر د اختصار امکان او وس لري. اديب او متفکر د خپل ناخبره شعور له کلونو کلونو آرشيف څخه صيقل شوي مواد او افکار شعوري او خبري سطحې ته راباسي، په دې ډول بې ځايه به نه وي چې اشراق په ناخبره شعور کې د ناخبره شعور عنصر وبولو.

د بحث له دې ډول پيل څخه زموږ هدف دا دی، چې څرنګه څرګند کړو، چې عرفان، تصوف او ادبيات يا د ادبياتو يو مشخص عنصر يعنې شعر سره ټينګې اړيکې لري.

(له کومه ځايه چې شعر او شاعري، تصوف او عرفان په زياترو مواردو کې ګډې خواوې لري او د عواطفو، ذوق، شور، احساسات او عشق له يوې منبع څخه الهام اخلي، نو په دې ډول صوفيانو او شعراوو ډېر ژر يو بل سره پيدا کړل او يو له بله نژدې شول.([1])

موږ په دې باب سکولاستيکي بحث نه کوو، چې کومه

[1] زين العابدين موتمن، شعر و ادب فارسي. (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)، ۶۲مخ

یوه ډله دمخه شوه، خو دومره باید ووایو چې شاعر او متصوف د متقابلو اغېزو په رڼا کې یو بل سره پیدا کړل. باید څرګنده کړو چې تصوف یوه مسمی او مرامي موضوع ده. حال دا چې شعر د نظر او بیان او مطلب د څرګندولو له وسیلې پرته بل څه نه دی. شعر په اصل کې د تصوف لپاره چې د مکتب او هدف لرونکی دی د اغېزو له چتکتیا بل څه اثر لرلای شي.)([1])

د اسلامي فرهنګ د پراختیا په لړ کې په ټولو پېړیو او زمانو کې د متصوفینو او عارفانو چلند له شعر او شعري ادب سره یو ډول نه و.

په لومړۍ او دویمه هجري پېړۍ کې، تصوف یوه ساده عملي طریقه وه، چې پر زهد، عبادت او شریعت د احکامو پر امر و نهی ولاړه وه. په درېیمه پېړۍ کې اسلامي فرهنګ ته علومو او یوناني فلسفې لار پیدا کړه او ځینې مسایل لکه وحدت وجود، فنا فی الله او نور مسایل تصوف ته داخل شول. په لومړیو پېړیو کې صوفیانو د رسمي علامو استدلال او کتاب او تالیفاتو خاوندان په ملنډو یادول او (د معرفت د حصول شرط یې دا باله، چې د زړه لوح باید د مدرسې له زده کړو او نقش څخه پاک شي او تر هغه چې صفا او ساده ګي حاصله نه شي ناکېدونې

---

[1] ایضا

ده، چې د الهي معرفت د نقش منلو ته آماده شي.) ([1])

پر ځای به وي، چې د مشهور څېړونکي او پوه ډاکتر قاسم غني له قوله د څو تنو مشهورو صوفیانو او عارفانو عکس العمل څرگند کړو.

(کله چې له حبیب عجمي څخه چې عامي او امي سړی و کرامت څرگند شو، حسن بصري چې يو عمر يې زده کړه کړې وه له هغه وپوښتل (ای حبیب این بچه یافتی؟ گفت بدانکه من دل سفید میکنم و تو کاغذ سیاه.) ([2])

ابراهیم ادهم ویلي دي:(درین طریق هیچ چیز برمن سخت تر از مفارقت نبود که فرمودند که مطالعه مکن.) جنید بغدادی ویلي دي:(چون حق تعالی بمریدی نیکی خواهد اورا پیش صوفیان افگند و از قرایان باز دارد. نقل است که گفت نشاید که مرید آنرا چیزی آموزند مگر آنچه در نماز بدان محتاج باشند و فاتحه و قل هوالله احد تمام است و هر مریدی که زن کند و علم نویسد از وی هیچ نیاید.)([3])

و شیخ ابو سعید ابوالخیر گفته که (بایزید بسطامي گفت حق تعالی فرد است اورا بتفرید باید جستن. تو اورا در کاغذ جویی کی یابی.)([4])

---

[1] قاسم غني. تاريخ تصوف در اسلام و تطورات و تحـولات مختلفه آن. ج دوم، ق اول (تهران: ۵۰۶مخ)

[2] همدغه اثر، ۵۰۷ مخ

[3] ایضا

[4] هماغه اثر، ۵۰۸ مخ

جنید بغدادي وايي: (عارف آن است که حق تعالی از سیر او سخن گوید و او خاموش.)[1]

ددغه ډول اظهاراتو يو عمده دليل همدا و، چې کله صوفيانو علم بد باله او د حقيقت د پوهېدو لپاره يې بې نتيجې، نو په دې ډول صوفي شرع، علم عقل او نقل د شهود او قلبي وارداتو په کشف پورې مربوط بولي او په دې عقيده دي، چې د زړه په صفايي سره د خدای معرفت حال او مشاهدې ته رسېږي. ان تر دې چې د فنا فی الله له لارې به بقا بالله ته ورسي‌ږي، نو په دې ډول يې رسمي علوم او کسبي معارف بشپړ نه بلل.

خو د اسلامي فرهنګ په ټولو دورو کې مساله په دې ډول نه وه. صوفيانو خپل مطلوب ته له رسېدو څخه دمخه د رسمي او کسبي علومو په زده کړو پيل وکړ. پر عربي او فارسي ادبياتو او آثارو يې بشپړه احاطه درلوده. ځينو يې او صوفيانو په ظاهري علومو کې جوتېږي، چې زياتره سترو عارفانو ستر قيمتي او ارزښتناک آثار هست او ايجاد کړل. وايي چې حسين بن منصور حلاج شپږ څلوېښت اثره تاليف کړي وو.

د متصوفينو منثور آثار پر دوو دورو وېشلای شو. يوه د ساده تاليفاتو دوره او بله هم د علمي تصنيفاتو دوره.

---

[1] ايضا

په لومړۍ دوره کې د صوفيانو آثارو د رسالو شکل درلود، چې د ځينو شيخانو او صوفيانو له خوا پر خپلو شاګردانو د زده کړې لپاره ليکل کېدل او د ادب او سلوک په باره کې به يې موضوعات لرل او يا به يې د صوفيانو په حلقو کې ځيني بحثونه کول او د هغوی شاګردانو به ليکل، چې زياتره پر اياتو او احاديثو باندې ولاړ و.

دويمه دوره د صوفيانو علمي تصنيفات وو يعني چې فلسفې او حکمت ورته لاره کړې او علومو رواج موندلی و او په ديني بحثونو کې يې نفوذ کړی و او ځينو حکماوو او علماوو له فلسفې او حکمت سره بلدتيا پيدا کړې وه.

په دې ډول د تصوف مضمون او موضوع هم په شعر او هم په نثر کې جوته او ځرګنده شوه.

ـ په نثر کې: زياتره مسايل لکه د خدای حقيقت، عالم او د الهي ذات د صفاتو، معرفت د هستونې يا افرينش علت د خلقت اسرار، وحدت وجود د روح او بدن او نور فلسفي مسايل په نثر کې ځرګند او توضيح کړل. کله چې په اسلامي فرهنګ کې فلسفه او حکمت ځای نيسي، صوفي هم په زياتو فلسفي مسايلو لکه نفس، عقل، عالم صغير، عالم کبير، اعمال او افعال، جبر او سير د عوامو طبقه بندي او نورو باندې د اساسي مسايلو په توګه بحث کوي. په دې ډول تصوف علمي او فلسفي بنسټ پيدا کوي او په تدريج سره محی الدين ابن عربي او د اوومې پېړۍ علمي تصوف ته لاره هواروي.[1]

---

[1] هماغ اثر، ۵۵۱ مخ

PDF Compressor Pro

ثرگنده ده، چې د علمي او فلسفي مسايلو توضيح او ثرگندولو او بيان ته مناسبه ژبه نثر دی، پر همدې اساس غوره نثري آثار د متصوفينو له خوا منځ ته راغلل، خو د قلبي وارداتو او احساساتو او احوال د ثرگندولو لپاره مناسبه ژبه شعر و.

په دې ډول تصوف همېشه له شعر او شاعرۍ سره سروکار درلود، ان تر دې چې د صوفيه دستور تاليفاتو هم لږ زيات شعري رنګ درلود، ځکه صوفي د زړه ځنبتن دی او د ذوق، خيال، عاطفې او احساساتو په رنګينو شاعرانه خوبونو کې الوتنې کوي. په دې ډول د صوفي لپاره ښه ژبه، چې وکولای شي د زړه ترجمان شي او احساسات ثرگند کړي، شور و شوق وجد او حال ثرگند کړي. احساساتي ژبې يعني شعر ته رجوع کوي.

مشهور صوفيان او عارفان سره له دې، چې پخپله هم د شور او احساس خاوندان وو او په طبيعي توګه يې له شعر سره مينه درلوده، وعظ او ذکر په مجالسو او د متصوفينو په کړيو او غونډو کې قصداً شعر وايه او شعر ويل يې د خبرو د اثر لازم ګڼل.

لکه څنګه چې:(له اسرارالتوحيد څخه جوتېږي، شيخ ابو سعيد ابو الخير د تذکر او وعظ په مجالسو کې غالباً په شعرونو سره تمثيل او بيان کاوه او دا کار په هغه وخت کې د زاهدانو له خصلته سره مخالف و. په دې ډول له سخت

مخالفت سره مخامخ شو چې د مېز پر سر د قرآن تفسیر او اخبار پرځای بیت وایي.)[1]

په دې ډول شعر او ادب د تصوف او عرفان د اهدافو د بیان او څرګندونې او لېږدونې ښه او غوره وسیله شوه. د شعر مختلف شکلونه لکه قصیده، مثنوي، غزل، رباعي او نور تول درګرده د عشق، مینې، محبت، صداقت، توصیه او نورو پېچلو مسایلو د بیان وسیله شوه.

د مثنوي په قالب کې ستر آثار منځ ته راغله، چې اوس د نړۍ له سترو شاهکارونو څخه ګڼل کېږي او مشهور مثال یې د مولینای روم مثنوي معنوي ده.

غزل تراوسه هم د عشق او محبت لپاره ښه قالب دی او د شعر نور شکلونه هم دا ډول.

ب: روښانیان او پښتو صوفیانه ادب:

پخپله بایزید روښان د خیرالبیان، حالنامې، صراة التوحید، فخرالطالبین، مقصود المومنین مولف او د پښتو د رسم الخط هستوونکی او مبدع دی. دغه راز د بایزید روښان، پیروان او د کورنۍ عالمان غړي، مشران او خلفا هم د دیوانونو، آثارو او تالیفاتو خاوندان وو، چې له هغه جملې ارزاني خویشکی، مېرزا خان انصاري، واصل روښاني، علي محمد مخلص، دولت لوانی، کریمداد، قادر داد،

---

[1] هماغه اثر، ۵۵۳ مخ

اورکــزی روښــانـي او نـــورو مشـــهورو مولفینـــو، شـــاعرانو، متصـوفینو او عارفـانو پښتنـي راکـدې او ولاړې تـولني تـه یـو فکـري تکـان ورکـړ. اسـتاد کامـل مومنـد پـه خپـل اثـر کـې پرځـای دا خبـره یـادوي یـا راوړي، چـې:(...د هغـه د تحریـک مـذهبي او علمـي اړخ د پښتنـو ذهنونـه او دماغونـه رابیـدار کـړل او کـه د هغـه مـذهبي، صـوفیانه، یـا فلسـفیانه عقایـدو او افکـارو سـره لکـه چـې پـه کـار دی خـوک اخـتلاف هـم لـري... هغـه لـه بـه ضـرور د ښـاغلي صـاحبزاده حبیـب الـرحمن قلنـدر د ډیـرې مناسـبې او ښکلـې وینـا مطـابق ددې خبـرې ډاډ ورکـوي چـې هغـه پښتـو د مقررینـو یـوه لویـه طبقـه راغونـډه کـړه او د هغـوی صـلاحیتونه یـې رابرسـیره او جـوت کـړل. ددې د نتـیجې پـه طـور بـه پښتونخـوا کـې یـو لـوی صـوفیانه ادب پیـدا شـو، چـې د هغـه یـوه لویـه برخـه نـه صـرف لـه علمـي نقطـهء نظـره، بلکـې د فـن او ادب لـه رویـه هـم ډیـره اوچتـه او د سـتاینې وړ ده. دا ادب اکثـر او بیشـتر پـه نظـم کـې دی او دده پـه تخلیـق کـې د ارزانـي خویشـکي، مخلـص، د بایزیـد د لمسـي میـرزا او شیخ دولت لواني نامې خاص طور د یادونې دي.)[1]

په دې ډول ددې بحث په ټاکلې مقطع کې دې خبرې ته هم رسیږو، چـې روښـانـي غـورځنگ د پښتنـو پـه ادب او فـرهنگ کـې هـم خـاص اتموسفیر ایجـاد کـړ. دې غـورځنگ پـه خرگنـد او

[1] دوست محمد کامل مومند، رحمن بابا، (پېښور: اداره اشاعت سرحد، ۱۹۵۸)، ۱۰مخ

جوت ډول عرفاني او تصوفي ادب پښتو ادبياتو ته رانننه ايست. دې غورځنګ د ښځو حقوق رابرسېره او له نارينه وو سره عملاً مساوي اعلام کړل. دې غورځنګ سپېڅلي کتابونه په پښتو وکښل. دې غورځنګ په پښتني فرهنګ کې د موسيقۍ تکامل ته لاره پرانسته.

په اسلامي مدنيت کې تصوفي ادب د تنوع او غنا له پلوه ځانګړی ارزښت لري. دغه ادب هم د نظم له پلوه او هم د نثر له پلوه، هم د فلسفي افکارو، هم د اخلاقو، هم د تاريخ او هم د تفسير او هم د مناجاتو حديث، سماع او بيان لپاره ډېره ښه او په زړه پورې وسيله ده.

زرين کوب ليکي: "تصوفي ادب له عرفاني تمثيلاتو او حکاياتو څخه نيولې تر قلندري غزلياتو او شطحياتو پورې سرشاره تنوع او غنا لري او د هغه ژورتيا او اصالت له مخې چې په کې شته نه يوازې د سيترامهارت، سن فرانسوا، سانتا ترزااواز تر يوه حده د ابن فارض، عطار او مولوی آواز ځرګندوي، بلکې په ځرګنده يې جوتوي چې تر زياته حده د لويديځ عرفان کولای شي د شرقي ذوق حکمت له سرچينې څخه فيض واخلي."(١)

مونږ غواړو په دې بحث کې يوازې د روښاني غورځنګ د پيروانو پر ادبي او فرهنګي نقش څه ووايو. د کار د اسانۍ

---

[1] عبدالحسين زرين کوب، ارزش ميراث صوفيه، څلورم چاپ، (تهران: سپهر، ۲۵۳۶)، ۱۲۸ مخ

لپاره بـه بنـه دا وي، چـې لومړی ددغـه غـورځنګ د مشـهورو شـاعرانو لنـډه پېژندنـه وړانـدې کـړو او وروسـته د هغـوی د هنـري ادبـي کـار د عمـده تصـوفي منـابعو او موضـوعاتو پـه باب خبرې وکړو:

بایزیـد روښـان د خپـل فرهنګـي او عرفـاني فعاليـت پـه تـرڅ کـې ډېـر زيـات معتبـر او قـدروړ آثـار لکـه خيرالبيـان، مقصـود المـومنين، فخرالطـالبين، حالنامـه او صـراط التوحيـد ليکلـي. نومـوړي پـه دغـو آثـارو کـې د خپـل سـلوک او طريقت او عرفـاني لارې لارښـووني کـړي، مريـدان يـې پـر ځـان راټـول کـړي او د خپلـو سـرتېرو مريـدانو يـو لـوی لښـکر جـوړوي. د هغـه د تصـوفي او عرفـاني نفـوذ سـاحه پراختيـا مـومي، لـه محلـي حکومتونـه او متنفـذو روحـانيونو سـره د خپـل نفـوذ د لـه منځـه تللـو وېـره او ترهـه پيـدا کېـږي او د تضـادو قطبونـو د منـځ تـه راتلـو سـبب کېـږي. لـه فکـري پلـوه ټولنـه انقطـاب پيـدا کـوي. د عرفـان او شـريعت پـه اشـکالو کـې ځرګنـد فکـري بېلتون او دوه والی منځ ته راځي.

خـو د روښـان پيـر پـه خـوا کـې تـر هغـه وروسـته د هغـه د کورنـۍ غړيـو او د هغـه مريـدانو زيـات او بـاارزښـته منثـور او منظوم آثـار پرېښـودل، چـې تـر دغـه وختـه يـې پـه پښـتني ټولنـه کـې په بشپړه توګه ځای خالي و.

د بايزيـد روښـان انصـاري هغـه پيـروان او مريـدان ، چـې د داسـې فرهنګـي، ادبـي آثـارو خاونـدان دي چـې د عرفـاني او

PDF Compressor Pro

تصوفي افکارو حامل وو، په دې ډول دي:

۱ـ ارزاني روښانی
۲ـ دولت لوانی
۳ـ میرزا خان انصاري
۴ـ واصل روښانی
۵ـ میر خان روښانی
۶ـ قادر داد روښانی
۷ـ علي محمد مخلص
۸ـ اورکزی روښانی

۱ـ ارزاني روښانی:

ارزاني د پنجاب په قصور کې زیږېدلی او لوی شوی دی.

ارزانـي روښـانی د پیـر روښـان لـه ډېرو مشـهورو مریـدانو او خلفـاوو څخـه و. نومـوړي د پښتنـو پـه خویشـکي قبـیلې پـورې اړه درلـوده او د پـلار نـوم یـې برهـان و. د ارزانـي دوه ورونـه نـور هـم چـې علـي محمـد مخلـص او مـلا عمـر نومېـدل، د پیـر روښـان لـه ډېرو مخکښـو مریـدانو څخـه ګڼل کېـدل. ارزانـي د خـپلې دورې فصـیح او بلیـغ شـاعر و، چـې پـر پښتـو سـربېره یـې پـه فارسـي، عربـي او هنـدي هـم اشـعار ویلـي دي، بلکـې پـه دغـو دریـو واړو ژبـو کـې یـې لکـه د پښتـو دیـوانونـه پرېښـي دي، خـو لـه پښتـو دیـوان پرتـه یـې نـور دیوانونـه ترلاسـه شـوي نـه دي.

اخون درویزه په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې د ارزاني د عقل، فهم او قابلیت یادونه کوي او حتی تر دې حده یې لیکلي، چې د خیرالبیان په لیکلو کې د ارزاني لوی لاس و.

همېش خلیل په خپل اثر ورکه خزانه کې لیکي:

(ارزاني یو صوفي او سالک شاعر و، چې کلام یې د توحید او عرفان ترجماني کوي، د تصوف او معرفت رازونه یې د شعر په ژبه بیان کړه او دغه شان پښتو کې یې د صوفیانه او عرفاني شاعرۍ نوی باب پرانیست.

ارزاني د وحدت الوجود مسایل بیان کړي دي او ټوله شاعري یې هم ددغه مسئلې سره اړه لري. هغه د الله تعالی د ذات نه د بل هېڅ څیز د وجود قایل نه دی. ارزاني چونکه همدغه خیال په خپلو اشعارو کې رنګ رنګ پېش کړی دی، همدغه وجه وه چې د ارزاني شاعري د عوامو د عقل، فهم او پوهې له سطحې ډېره اوچته ده. ارزاني په پښتو ادب کې د سلوک او تصوف د باریکو اسرارو د ملک ړومبی موسس دی چې پښتو کې یې د تصوف د هسکې منارې بنیاد کېښود.)[1]

۲_ دولت لواڼی:

دولت لواڼی د روښاني غورځنګ مشهور شاعر او پیاوړی مبلغ و. دولت د داد الله زوی، حسن خېل لواڼی دی. مور یې ورد ګه وه.

[1] همېش خلیل. ورکه خزانه. ۱ ت، (پېښور: ن، م) ۳۹۲ مخ

دولت لواڼی د روښاني غورځنګ هغه وحدت الوجودي مبلغ شاعر دی، چې مرتب آثار او بشپړ دیوانونه لري. دولت لواڼی په پښتو ادب کې هم په شمدغه نامه یاد شوی دی. نوموړی په خپله زمانه کې د (فقیر دولت) په نوم هم یاد شوی دی.

استاد عبدالشکور رشاد د دولت لواڼي د دیوان په سریزه کې کښلي دي:

"... له یوې خوا دولت په خپلو اشعارو کې ځان د پیر روښان (۹۸۰هـ ش) مرید ثرګند کړی دی او له بلې خوا د دولت په نامه د پیر روښان یو خلیفه هم شته او سربېره پر دې بایزید روښان او روښانیانو دغه خلیفه دولت او دولت لواڼی شاعر یو بلل شوي دي، نو ماته دا اټکل لږ څه د څېړنې وړ ښکاري..."[1]

استاد په خپله لیکنه کې ددې خبرې څرګندونه کوي او د دولت د شعرونو په استناد جوتوي، چې سره له دې چې دولت د علي محمد مخلص او د پیر روښان د لمسي او پیاوړي وحدت الوجودي شاعر میرزا خان انصاري څخه روحاني، مسلکي اداري استفاضه کړې ده، خو د نوموړي له اشعارو جوتیږي، چې هغه په سیده توګه له پیر روښان او ارزاني څخه فیض موندلی دی. استاد د خپل استدراک او

[1] دولت لواڼی، دیوان، "پوهاند عبدالشکور رشاد په سریزه" (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)، ۶ مخ

ښېړنې له مخې جوتوي، چې کېدای شي دولت هم د پير روښان بې واسطې مريد ومنل شي.

دولت لوانی هم د روښاني غورځنګ د نورو مشهورو شاعرانو په څېر د تصوف او روښاني طريقې بېلابېلو پړاوونو او عقايدو د توضيح او تشريح لپاره خپل شعر او کلام وقف کړی. د هغه په غزلو او قصايدو کې د هغه روښاني فکري سير په ډاګه جوتيږي.

۳ـ مېرزا خان انصاري:

ميرزا خان د نورالدين زوی، د بي بي شمسو له لارې د بايزيد روښان لمسی دی. د نوموړي د زېږېدو نېټه نه ده معلومه، خو په (۱۰۴۰هـ ق) کال کې په دکن کې په يوه جګړه کې شهيد شوی دی.

مېرزا خان انصاي د روښاني نهضت د ادبي افق يو ځلانده ستوری دی. د نوموړي د ديوان په هره برخه او هر شعر کې د روښان پير فلسفي او تصوفي افکار منعکس او څرګند دي.

مېرزا خان هم د ارانـي او دولت لواني په څېر په خپلو شعرونو او غزلو او قصايدو کې روښاني مفکورې او د روښان فکري سير ته ځای ورکړی دی. د هغه ديوان په هره برخه کې د همدې مسالې ښه څرګندوی دی.

استاد عبدالحی حبيبي وايي:" د دولت او ارزاني او ميرزا انصاري کوم قصايد چې اوس موږ ته پاته دي، د

مضمون او انسجام لـه پلوه بالکل نـوي کـړه وړه لـري او داسې ښکـاري چـې د سـنايي تـر فکـري تحـول وروسـته د تصـوف او حکمـت و موعظـت قصـايد او بيـا د شـيخ فخرالـدين عراقـي د جذبې او حالـه ډکې ويناوې پـه دغـو او قـاتو کې دونې مقبولې شـوې وې چـې د رنـدانو او د زړو د خاونـدانو بزمونـه هـم پـه دغـو خبـرو تـاوده وو او د پيـر روښـان د مکتـب شـاګردان هـم ټوله په دغو مردافګنو ميوست وه."[1]

۴ـ واصل روښاني:

واصـل روښـانی هـم د ديـوان ښتـن او د ښې ادبـې او شـعري قـريحې خاونـد و، چـې د لسـمې هجـري پيـړۍ د دويمـې نيمايي په وروستيو لسيزو کې يې ژوند کاوه.

واصـل روښـاني هـم د بايزيـد د لارې مبلـغ او د هغـه شـعر او ديـوان هـم د روښـان د فکـري سير او سـلوک توضـيح او تشـريح ته وقف شوی دی.

محتـرم زلمـي هېوادمـل د واصـل پـه بـاب د هغـه د ديـوان پـه سريزه کې ليکلي:

"... د روښـان پيـر د مکتـب فکـر تـابع و، نـو ښکـاري چـې د روښـاني تصـوفي لارې زده کـړه بـه يـې د همـدې لارې لـه نـورو علماوو څخه کړې وي.

... د ديـوان او نـورو آثـارو مطالعـه يـې ښکـاروي، چـې دی

---

[1] عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کـې قصـيده، (کابـل: علومـو اکـاډمی، ۱۳۵۷)، ۳۸ مخ

د اوچتې علمي پايې خاوند شاعر و. واصل په پارسي او عربي ژبو هم پوهېده او ددغو ژبو د آثارو ښه مطالعه يې درلوده. د تصوف په باريکو لارو يې يون کړی و..."[1]

څېړونکی زلمی هېوادمل په خپله څېړنه کې د واصل د ديوان موضوعي ځانگړني په دې ډول تشريح کوي:

"... د واصل د ديوان عمده او اساسي برخه د روښاني تصوفي لارې تلقين ته وقف شوې ده او د وحدت الوجود د تصوفي لارې ټولې باريکۍ يې په دقت سره په خپل شعر کې رانغښتې او بيان کړې دي. د روښاني تصوفي لارې ټولې ځانگړني دده په شعر کې ليدای شي او د روښاني تصوف د اتو مقامونو شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، سکونت، تشريح او تفسير يې هم ځای ځای په خپل کلام کې کړی دی..."[2]

۵ـ ميرخان روښاني:

د لوی استاد عبدالحی حبيبي په قول د دولت لواني په ديوان کې (ص ۲۵۲ د کابل طبع) يوه اوږده قصيده د مير خان په نامه شته، چې تر ۱۰۰ بيتو زياته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاگرد ښکاري.

د ادبي ستوري مولف د خپل اثر په دوهم ټوک کې ليکي، چې:

---

[1] زلمی هېوادمل، واصل روښاني ديوان، (کابل: علومو اکاډمي، ۱۳۶۵)، ۹ مخ

[2] همدغه اثر، ۱۲ مخ

"د دولت لواني په ديوان کې د ميرخان د يوه اوږده بيان لاس ته راتللو دا وښووده، چې ميرخان د دولت معاصر روښاني شاعر دی او له دولت سره د زيات نږدېوالي او ناستې پاستې له کبله به يې شعر دده لاره موندلې وي."(۱)

نومورې زياتوي:"د مير خان نوره وينا په لاس کې نشته، خو دا ترلاسه شوی پارکی ښيي چې دی هم د نورو روښاني شاعرانو غوندې د پخې، ښې او خوږې وينا خاوند و او په خپلو شعرونو کې يې د سلوک باريکې نکتې ادا کړې دي."(۲)

داسې جوتېږي، چې مير خان روښاني د خپل وخت روښاني مبلغ اديب او شاعر و، خو د هغه په باب او د هغه د شعر او ديوان په باب زيات معلومات نه شته.

۶ـ قادر داد روښاني:

قادر داد د محمد زمان زوی، د پيرداد لمسی او د کمال الدين کړوسی او د بايزيد روښان کودی و. همېش خليل د مآثرالامراء په حواله ليکي:

"و چون در سنه (۱۰۴۳هـ) در تعينات کابل روزگارش بسر آمد، سعيد خان بهادر، بی بی الايی زن احداد (که دختر جلاله بود) با دو دامادش محمد زمان و صاحب داد و

[1] حبيب الله رفيع، ادبي ستوري، ۲ ټ، (کابل: اطلاعات و کلتور، ۱۳۵۹)، ۳۶ مخ

[2] همدغه اثر، ۱۲ مخ

قادر داد پسر محمد زمان را بار دیگر همراهان عبدالقادر در سرآغاز سال یازدهم (سن ۱۰۳۷ هـ) بدست آورده روانه حضور ساخت".([1])

استاد عبدالحی حبیبي لیکي:"دی هم اوږدې عرفاني غزلې لري چې کله کله یې دغه غزلې د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي... قادر داد د روښانیانو په صفت کې د کریمداد بنګښ ترڅنګ (مګر وروسته) د درېدلو حق لري، ځکه چې په کلام کې یې شعریت تر واصل دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده. مګر کله کله هنر هم پکې ځلېږي او سړی ویلای شي چې غزل یې د شعر ښکلاوې لري".([2])

همېش خلیل هم په ورکه خزانه کې د دوی یادونه کوي او لیکي، چې قادر داد دُ پیر روښان د مسلک او نظریې قایل و. کلام یې پوخ ولې برجسته نه دی، خو نوموړی دا خبره هم کوي چې اشعار یې روان خو د شاعرانه اوصافو نه عاري دي او د هغه کلام غوره شعرونه قصیدې او غزلې دي، خو موږ ته دا خبره په زړه پورې ده (چې هغه هم د خپل نیکه پیر روښان د مسلک او د وحدت الوجود د نظریې ترجماني کوي).

۷_ اورکزی روښاني:

دغه شاعر په قوم اورکزی دی. اصل نوم یې معلوم نه دی، د استاد عبدالحی حبیبي په قول له قادر داد او د هغه د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسې ښکاري، چې

---

[1] همېش خلیل، ورکه خزانه، ۱ ټ، ۳۹۰ مخ.

[2] عبدالحی حبیبي، د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده، ۴۴ مخ

د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاتې شوی دی.

همېش خلیل په ورکه خزانه کې لیکي، چې له اورکزي څخه صف یو مناجات، دوه قصیدې او څلور غزلې په لاس راغلې او د نور کلام يې څه پته نه شته.

دغه شاعر هم چې نسبتاً نوم ورکی شاعر دی، د روښان د لارې او طریقت مبلغ دی او د هغه له محدود کلام څخه جوتېږي، چې نوموړي هم خپل شعر او کلام د روښاني لارې د تبلیغ او انتقال لپاره وسیله کړی و.

"اورکزی هم کله د قادر داد د بایزید روښان د مسلک پیرو او هم د هغه مدرسهء فکر شاعر معلومېږي."

۸_ علي محمد مخلص:

علي محمد مخلص د ابابکر قندهاري کاسي زوی و. ددغې قبیلې یوه لویه پښه شینواري دي، چې علي محمد مخلص هم د شینوارو پښې ته نسبت درلود. د مخلص پلار د بایزید روښان له زوی جلال الدین روښاني سره په تیراه کې اوسېده. جهانګیر مغول په زمانه کې د جلال الدین له زوی الله داد سره هندوستان ته ولاړ او هلته په شمس آباد کې مېشت شو.

علي محمد مخلص د روښان د کورنۍ یو رښتینی او مخلص مرید و. د علي محمد مخلص پر کلام او طرز تفکر د روښاني لارې اغېزې ښکاره دي. د روښان پیر تصوفي

لارې يې پر عمل او نظر دواړو زور اثر درلود. د نوموړي آثار د روښاني لارې په بيانوونکو آثارو کې له ښو آثارو څخه ګڼل شوي دي.

د بايزيد روښان حالنامه چې پخپله روښان پيل کړې وه، علي محمد مخلص بشپړه کړې ده. پر حالنامه سربېره علي محمد مخلص د اشعارو د ديوان خاوند هم دی.

علي محمد مخلص يوه منثوره رساله هم لري، چې د کابل مجلې د ۱۳۶۷ کال په ۱_۲ ګڼه کې د زلمي هېوادمل له خوا چاپ شوې ده.

هېوادمل ددغې رسالې او د مخلص د طرز تفکر په باب يادونه کوي:

"دا رساله علي محمد مخلص په پښتو نثر کښلې ده او د خپلو وينااوو او کښنو د لا قوي کولو په منظور يې د استشهاد لپاره خپل او د ځينو نورو روښاني شاعرانو دغه راز د ځينو پارسي ژبو شاعرانو لکه مولينا جلال الدين (شپږ سوه څلورم_شپږ سوه دوه اويايم هـ.ق) او نورو بيتونه د احاديثو او آيتونو ترڅنګه راوړي دي.

دا رساله تصوفي مسايل بيانوي. تراوسه نه ده چاپ شوې، يوازې يوه خطي نسخه يې د کلکتې په بنګال ايشاټک سوسيايټۍ کې د ميرزا او ارزاني له ديوانونو سره يوځای په يوه وقايه کې خوندي ده، ټول مخونه يې شپږ ويشت دي."(۱)

---

[1] زلمي هېوادمل، "د مخلص منثوره رساله"، کابل ۱_۳ ګڼه، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)، ۳۶ مخ.

* * *

موږ په څو پورتنيو کرښو کې يوازې د هغو کسانو نومونه او د فرهنګي ادبي کار په باب لنډه يادونه وکړه، چې د خپلو ادبي هڅو په ترڅ کې يې د روښاني غورځنګ او روښاني طرز تفکر لپاره کار کړی او دغه نړۍ ليد يعنې د روښان تصوفي او عرفاني افکارو ته يې په خپلو آثارو کې ځای ورکړی، په سيستماتيک ډول يې دغه افکار روزلي او تشريح کړي دي.

د بايزيد روښان تر خپلو اصلي افکارو يعنې حالنامې، خيرالبيان، مقصود المؤمنين او نورو وروسته د هغه افکار او سلوک او طريقت تر زياته حده د احساساتو په ژبه يعنې د شعر په ژبه بيان شوي او ددغه کار بانيان او ترسره کوونکي هم دغه شاعران او فرهنګيان دي، چې دمخه مو يادونه وکړه او پېړۍ وروسته يې پر پښتو ادب او فرهنګ باندې خپله غوڅه اغېزه پرېښوده.

ج: په روښاني ادبياتو کې تصوفي مضمون:

لکه چې دمخه جوته شوه، د روښانيانو د غورځنګ مشر بايزيد انصاري د روښانيانو د فکري او تصوفي مکتب مؤسس هم دی. نوموړي په خپلو مشهورو او معتبرو آثارو لکه خيرالبيان، صراط التوحيد، مقصودالمؤمنين او حالنامه کې په مفصله توګه خپل تصوفي او عرفاني افکار

بیانوي. پخپله بایزید روښان د شور و شوق، وجد او حال خاوند صوفي دی. هغه په همدې لړ کې د خپل وخت دننه د انسان د اشتیاق او شور په وړاندې ټول دیوالونه ونړول. سماع یې رواج کړه، موسیقۍ ته یې پاملرنه وکړه او د شعر په ژبه یې خپل مقاصد، اهداف او افکار بیان کړل. بایزید خیرالبیان په مسجع نثر وکښه، چې د سوره‌ء رحمن له وزن سره مطابقت لري او د هغه مریدانو په غونډو، مجلسونو او د ذکر او عبادت په محفلونو کې په خواږه آواز لوسته.

دغه ډول بایزید روښان د شعر یو دیوان هم لري، چې په هغه کې یې هم د خپل طریقت او سیر و سلوک توضیح کړې ده. له بایزید روښان څخه د هغه فرهنګیانو مریدانو او پیروانو په خپلو اشعارو او دیوانونو کې د شعر په ژبه په تفصیل سره د بایزید روښان د تصوفي افکارو تشریح او توضیح کړې ده. ددغه کسانو یادونه ترمخه وشوه.

د بایزید روښان په تصوفي ښوونځي کې د تصوف پر زیاتو مسایلو خبرې شوې دي او د هغه دپیروانو د شعري دیوانونو اصلي مضامین هم د بایزید د مشهورو آثارو له اصلي مضامینو څخه اخیستل شوي دي. د هغه د مریدانو په آثارو کې د تصوفي مضمون د انتقال او توضیح لپاره د فارسي ژبو شاعرانو په څېر د شعر عمده قالبونه لکه غزل، قصیده، رباعي او مثنوي غوره وسیلې دي. زیاترو په دغو قالبونو کې شعر ویلی او صوفیانه مضامین یې پکې ځای

PDF Compressor Pro

کړي دي، خو په دغه قالبونو کې غزل او قصيده خاص ځايونه لري.

د بايزيد روښان په تصوفي ښوونځي کې عمده او اساسي مطالب انسان، وحدت، بحر وجود، مشاهده او بې رنګي، ذکر، د نفس وژل، شريعت او طريقت، روښاني سلوک، لومړني مراحل، روښاني اوه صفته، اته مقامه، عشق او صداقت دي.

انسان:

انسان د بايزيد روښان او د هغه د مريدانو د شعر او ادب مرکزي مساله ده. بايزيد د يوه عارف او صوفي انسان په توګه له خدای سره بې واسطې راز و نياز کوي او د هغه مريدان هم خپل پير يعني بايزيد روښان د مسکنت په مقام کې ويني، نوموړی د خلافت الهي ډېر ښه مظهر ګڼي.

ارزاني روښانی وايي:

دا صورت د خاورو ځلی
په دم سپور او په دم پلی
په دا ځلي کې بسيا دی
ددې دواړو کونو کلی
حق د دواړو کونو علم
د صورت پر کتاب کښلی

PDF Compressor Pro

دا کتـــاب دی هغـــو لوســـتی
چـې يـې خپـل صـورت کتلـی
دا صـــورت لـــوح محفـــوظ دی
لـــه لـــوی نـــون قلـــم وتلـــی.

تـــوحيد:

بايزيـــد روښـــان د نـــورو اســـلامي متصـــوفينو پـــه څېـــر د وحـــدت او (همـــه اوســـت) مفکـــورې ډېـــرې زيـــاتې روزلـــې او تشـــريح کـــړې دي. د هغـــه پـــه مشـــهور اثـــر خيرالبيـــان او همدارنگه حالنامه کې په دې باب زيات مطالب موجود دي.

پخپلـه بايزيـد روښـان د علـم پـه رسـاله کـې چـې پـه دې وروسـتيو کلونـو کـې پـه افغانسـتان کـې چـاپ او خپـره شـوې ده، د توحيد په باب يو نظم لري. په دې ډول:

د توحيـــــــد علـــــم در بيـــــان کـــــړم
چـــــې ســـــړی يـــــې زده کوينـــــه
چـــــې لـــــه توحيـــــد يـــــې پوښتينـــــه
بـــــل ځـــــواب يـــــې کـــــړای شـــــينه
توحيـــــــد مقـــــــام دی د يکانگـــــــی
چـــــې شـــــپږ يـــــې منزلـــــه دينـــــه
نومونـــــه بـــــه يـــــې وايـــــم
کـــــه د چـــــا پـــــه رضـــــا وينـــــه

شريعت، طريقت، حقيقت دى
معرفت، قربت وصلت دى گنينه
په هر منزل كې امر دى هم نهى
بنده به خداى له واړه وپوښتينه
منزلونه د توحيد او امر نهى دواړه
بېشک د سړي په زړه كې دينه
هر څوک دې و خپل زړه و ته نظر كه
خپل زړه په تكبير ښه وګورينه
كه دا منزلونه او مقام يې دي موندلي
او عمل به يې هم په كړى وينه
ترو دى هسې اميد كاندي
چې ځواب به د ښه خداى وكړي شينه
سړى دې امر نهى زده كه
چې د خداى ځواب وكړاى شينه
چې د خداى ځواب ونه كه
په ديوان به د ښه خداى وشرمېږينه
د عاقلانو كړاى بويه
چې په حيات د توحيد د علم حاصلوينه
نور علم عبادات خيرات منات واړه
د توحيد د شناخت له پاره كړي دينه
توحيد ددي دري ځنه
كه د چا په باور شينه

توحیــــــد د عـــــــام د خـــــــاص دی
دربـــیم دی د خـــاص الخـــاص گټینـــه
توحیـــــد د عـــــام دغـــــــه دی
چـــې وایـــی خـــدای یـــو دی یقـــین یـــې وینـــه
توحیـــــد د خـــــاص دغــــــه دی
چـــې لـــــه یگانگـــــی آگــــاه وینـــه
توحیـــد د خـــاص الخـــاص دغـــه دی
چـــې یگانـــــه لـــــه هغـــــه شـــینه
د عـــــــامو کـــــــړای بویــــــــه
چـــې توحیـــــد د خاصـــــو زده کوینـــه
د خاصــــــــو کـــــــړی بویـــــــه
چـــې توحیـــد د خـــاص الخـــاص زده کوینـــه
چـــې توحیـــد د خـــاص الخـــاص ظـــاهر کـــه
تـــرودی چـــاړ د موحـــدانو پـــه دود کړینـــه
د بشــــــر خــــوی وی تــــرو پرېـــــږدی
خــــــدایی خــــــوی دی ونیســــــینه
هــــر چـــې علـــم د توحیـــد زده کـــه
جـــواب د توحیـــد پـــه آســـمان شـــینه
تـــل بـــه یگانـــه وینـــه لـــه خدایـــه
راحـــت د یکانگــــی ورســــره وینـــه
راحتونــــــه رنگـــــــــارنگ دي
بهتـــــر د یکانگـــــی دې گټینـــــه

توحید یگانګي د خدای دی
هر څوک دې په یوه خدای ایمان لرینه.
(۱۲_۱۴ مخونه)

بایزید روښاني په خپله په دې نظم کې د توحید د حصول مراحل تول بیان کړي دي. استاد حبیبي د پیر روښان دا خبره د توحید لپاره د ښه سند په توګه راوړي، چې وايي:

"ما هر څيز له خپلې هستی د خپلې هستی دپاره یو یو کړی دی، په هر یو کې زه یو خدای یم بیګمان، ترو بویه چې زما د یکانګی یادګار هر یو چې ویني آدمیان."

دلته د (همه ازوست) شرح ده او هر شی د یوه واحد او شریک مصنوع دی او هر انسان، چې د مشهود سترګې لري باید په هر شي کې د لوی خدای صفت او قدرت ویني.[1]

په دې ډول د بایزید روښان د مریدانو او فرهنګیانو پیروانو په آثارو کې د توحید او نورو مفاهیمو سیستماتیک او منظم بیانونه د شعر په ژبه شوي دي.

ارزاني روښانی وايي:

د اثبات په سرای دننه
غیر نشته الا الله
یو الله دی وړاندې بیار ته،
ښې اولکین ته و بالا

[1] عبدالحی حبیبي، پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټ، ۳۲۳ مخ.

PDF Compressor Pro

د مــولی پــه یــاد کــې اوســه
پــه مــلا هــم پــه خــلا

او دولت الله لواني وايي:

هــر چــې نــوش د وحــدت مــی کــا
د خــودی مرکــب بــه پــی کــا
یــو دیــدن بــه د دوســت وینــي
هــر نظــر چــې پرخــه شــی کــا.

په دې ډول د بايزيد روښان ټول تعاليم او زده کړې د هغه د شاګردانو او مريدانو په آثارو کې څرګندې شوي او منعکسې شوې دي.

د دولت لواني، ميرزا خان انصاري او واصل روښاني ديوانونه همدا اوس له موږ سره شته او پر هغو سربېره د ارزاني، قادر داد، علي محمد مخلص او د روښان د نورو پيروانو آثار هم په تيت پرک ډول په ورکه خزانه (۲ـ۱) ټوکونو کې چاپ شوي دي، چې د ټولو مثالونو راوړل زيات وخت نيسي او ټول د روښان د تصوفي ښوونځي د زده کړو منظم بيان دی.

روښاني غورځنګ په خپل وخت کې د هندي او اسلامي فرهنګ له ګډو اړخونو څخه په تېره هغه څه چې د پښتني ټولني له ځانګړتياوو سره يې سمون درلود، راواخيستل او په پښتو ادب کې يې ځای ورکړ. روښاني ادب يعنې هغه څه

چې د ادب په شکل کې د تصوفي او عرفاني افکارو مضمون ځای کړ. په پښتو کې د روښان پیروانو زیات داسې آثار هست کړل، چې دمخه په اسلامي فرهنګ، فارسي، ترکي او ماوراءالنهر کې منځ ته راغلي وو.

لکه چې دمخه مو وویل په روښاني غورځنګ کې په خپله پیر روښان، ملا ارزاني، علي محمد مخلص، ملا عمر، میرزا خان انصاري، دولت لواني، واصل روښاني، خواجه محمد روښاني، کریمداد، ملا مودود او نورو پیروانو یې په خپلو آثارو کې هڅه وکړه، چې عرفاني او تصوفي افکار د شعر په ژبه بیان کړي. دغه راز د روښان مخالفینو هم دې عنعنې ته په مخالف قطب کې دوام ورکړ.

د روښان پیروانو په خپلو ادبي آثارو کې وحدت الوجودي نظریه وروزله او ښا ښسته تول آثار یې ددغه نظریې د تبلیغ لپاره وګومارل.

ملا ارزاني خویشکي په خپل تصوفي اثر کې په منظم ډول دغه عرفاني نظریات بیان کړي دي. د هغه د کلام یوه نمونه په دې ډول ده:

د یوه وحدت له نوره
د یوه نور له پرتوه
درست کلیات یې موجود کړې
ددې کن اور له شوه

عـــــارف ورخبـــــــر شــــــو
د الـــــــف لـــــــه پتهـــــه دوه
د کثـــــرت د کنبـــــت کرلــــــه
خـــــود کــــري، خـــــود کـــــه دروه
د يـــــڼوه کـــــلال ماڼــــــۍ دی
کـــل کـــه کتــرک دی کـــه گـــوروه
کـــه طالـــب يـــې دل بـــه خـــلاص کـــړي
د دويــــــۍ لـــــــه بـــــده ســــتوه
د(دي) دل پـــــر بــــراق ســـور شــــــه
بـــــراق صــــاف دی لـــــه جلـــــوه
دغــــــه (يـــــو) بــــراق ورځينــــــه
پـــاس تـــــر عــــرش لــــه يــــوه دوه
د (خـــــــ)ودی تهـــــو شــــــاخوړی
درســـــت شـــــا خــــوړی (ترمنـــــدوه)
هـــــر چـــــه نـــــن کنبــــت کـــړی کرلــــه
(کـــــل) فـــــردا بـــــه شـــــي درلـــــوه
پوســــــت کنـــــده مــــــې درتــــــه ووی
کــــــه غـــــنم کــــري کــــــه جــــــوه

د تـــــا دم امانـــــت گـــــرو دی
غافـــل مـــه شـــه لـــه دغ گـــروه
لکـــه دی راویـــل نـــه شـــی
ددې شـــریعت لـــه (ب) هـــو(ه)
ارزانـــي پـــه پښتـــو (وكـــو) پـــښ
دا غـــــزل لـــــه يـــــوه ووه.([1])

مېرزا خان انصاري وايي:

که لاهوت مې ښاېسته په ساده گی دی
بیا ناسوت پرې باندې رنگ شو مخطط
مشـرکان چـې خبـر نـه شـوله مقوصـده
د کثـرت پـه ډېـر حسـاب کـې دي غلـط.

❋ ❋ ❋

د ثـــانی گمـــان مـــانی دی
یگانـــه احـــد موجـــود شـــو
د کثـــرت پـــه بـــازار راغـــی
دی شـــاهد دی هـــم مشـــهود شـــو
شـــاه حجـــاب لـــه مخـــه واخیســـت
د میـــرزا طـــالع مســـعود شـــو

[1] د ارزاني خوښكي كليات، سمونه او څېړنه، ډاكټر مهجور خوښكلی، ۳۳۱_۳۳۲ م م

او:

صفات هیڅکله له ذاته نه بېلېږي
ځای په ځای حکم د رب دی له مربوب
په هرڅه کې زیاتونه د مولی دي
(و) میرزا وته جلوه کا بې مکتوب.

یا دا چې:

دا کلام د حقیقت په ژبه وایم
لکه ذات په حقیقت کې خپسر ستایم
مدام یوله یو وجوده تماشا کړم
تل تر تله بې شریکه بې همتا یم
که څما یګانګی و ته نظر کړی
په وحدت کې دویي نشته یک تنها یم
د کثرت په عددونو مې ځان پټ کړ
اوس ګهې ګهې دغه شم ګهی دا یم.

یا د بحر وجود نظریه په دې شعر کې:

لکه کب دی له اوبو، اوبه له کبه
دغه هسې رسېدلی د هر چا یم
څما ذات په دواړه کونه نه ځایږي
په قفس کې وېیدلی د مېرزا یم.

✻ ✻ ✻

مرحوم استاد اسماعیل مبلغ لیکي:

"د پیر روښان په نظر خدای کاینات د انسان د ښېګڼې سعادت او نېکمرغۍ لپاره هست کړي او انسان یې د خپل عبادت لپاره. له دې لامله باید د خدای په عبادت مشغول شو. ایمان له عقیدت، اقرار او عمل څخه عبارت دی.

دا ډول ایمان هغه وخت د خدای لپاره د منلو وړ دی، چې د خدای په معرفت ولاړ وي. د هغه له معرفته پرته هیڅ عبادت نه منل کېږي."([1])

مېرزا خان انصاري وایي:

ذاکران چې د غفلت له خوبه ویښ شو
د نفس وچلېده ته نظاره کا
مسافر چې له خوارۀ خوبه بېدار شي
د سحر جرس د تلو په وخت ناره کا.

روښاني غورځنګ په درې جهاتو کې مبارزه کوله: یو له خپل نفس سره مبارزه، له ظلم او بې عدالتۍ سره مبارزه او بله د هغوی ایدیالوژیکه مبارزه ده. د هغوی ایدیالوژیکه مبارزه هماغه د تصوف او عرفان بیان و او هغه هم د پښتو ادبیاتو په وسیله، دوی د پښتو ادبیاتو له لارې خپل عقاید تبلیغ او رواج کړل.

لوی استاد عبدالحی حبیبي مرحوم د روښاني تصوفي

[1] اسماعیل مبلغ، د روښان یاد، ۴۶ مخ

ادب او د فارسي ژبو متصوفو شاعرانو د کلام د پرتلنې په باب وايي:

"د سنايي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولينا جلال الدين بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم درياب کې د دوی لاهو کېدل، د روښانيانو د قصايدو اصلي شمزۍ ده. مگر فرق دونې دی، چې د روښان په مکتب کې ادبي قدرت او د شاعريت حقيقي جلوې ډېرې کمې دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق شته کوم چې د غزنوي او غوري دورې په قصايدو کې ليدل کېږي او نه هغه ستر غم او د انگازو او خوند او ښکلاوو ډک کيف شته، چې موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصيده کې وليد".([1])

په پښتو ادبياتو کې په زړه پورې ژور عرفاني او فلسفي آثار له همدغه وخته وروسته يا د همدغه غورځنگ د مبارزو په نتيجه کې منځ ته راغلي. د روښان د پيروانو په آثارو کې د روښانيه طريقې او سلوک د مقاماتو منظم او سيستماتيک بيان کېږي او له همدغه وخت وروسته د پښتو ادب پر راوروسته بهير باندې اغېزه کوي.

په دې ډول په ختيځ کې د لويديځ په نسبت د شرق متفکر خپل نفساني، رواني او ټولنيز پرابلمونه د فلسفې پرځای په تصوفي او عرفاني افکارو کې مطرح کړي او د حل

[1] عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده، ۳۸ مخ.

لاره یې ورته لټولې ده. همدا علت دی، چې د تصوف او عرفان ستر شاهکارونه په شرق کې منځ ته راغلي دي.
صوفي نه یوازې د تفکر او تأمل څښتن دی، بلکې د ذوق، الهام او اشراق خاوند هم دی.

پښتو ادب چې د آسیا په لویه وچه کې د هند، چین، فارس او عربو د فرهنګي تاثراتو په ترڅ کې سر راپورته کړی او د یادو شویو فرهنګونو له فیض او برکت څخه برخور شوی خپل ترکیبي خصلت لري. تصوفي او عرفاني افکارو هم ددغه تاثیراتو له لارې پښتو ادب ته لاره کړې، چې د روښان د دورې آثار ددغه افکارو د بیان او څرګندولو څرګندې او روښانه نمونې دي، چې له هغو وروسته ان ترننه پورې د سنت په توګه عنعنه ساتل شوې ده. پښتو غزل له همدغه فیضه بهره مند دی.

په دې ډول په پښتونخوا کې عارف او صوفي هم د خپل تحت الشعور په مرسته، هم دلاسبرو فرهنګي اړیکو او د وخت د علومو په مرسته او هم د خپل ذوق او استعداد په مرسته د خپلې ټولنې د انسان لپاره په حال او مستقبل کې پیام درلوده. دا پیام د انسان په ډېره خوږه او عاطفي ژبه و، یعني په شعر کې و او د ښه او ښکلي کلام په شکل کې و.

زموږ د صوفي پیام د انسانیت د بشپړتیا، د انسان د کمال او د هغه په ژوند کې د تیتو پراوونو د نفي پیام و، چې بل هیڅ ورته د صوفي او عارف هومره فکر نه دی کړی او

نه يې ورته د تفکر لپاره کلونه کلونه انزوا ګاللې او نه يې سربښندنې ته وردانګلي دي، خو صوفي او عارف دا کار کړی دی او له دې لارې د اسلامي فرهنګ په سمندر کې د خپلې بېړۍ مانو شوی دی.

د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې، سماع، نڅا او موسيقي:

په اسلامي ټولنه کې نڅا، سماع او موسيقي تر زياته حده د صوفيانو او عارفانو دود او سنت و. په هند، ايران، ترکيه او حتی زموږ په ګران هېواد کې دغه دود اوس هم موجود دی.

صوفيان ددې لپاره، چې خپل اعصاب تحريک کړي او د بې خودۍ حالت غوره کړي، مخدرو موادو ته يې هم پناه وړله، نڅا او سماع دغه ډول يوه وسيله ده. د صوفيانو مجلسونه له سماع او قول سره ملګري وو.

په دې ډول سماع او نڅا هم د صوفيانو لپاره د قبض د ليرې کولو لپاره ښه وسيله وه. سماع او قوالي، چې اوس هم په مصر، ترکيه، هند و پاکستان کې د ذوق او محبت ښه وسيله ده، په پخواني خراسان کې يې د ابو سعيد ابوالخير په واسطه رواج پيدا کړ او د صوفيانو په منځ کې داسې دود شوه، چې ابوالعلامعري د صوفيانو نڅا او ګډې غورځول،

په خپلو اشعارو کې په ملنډو یاد کړي دي. هجویري تر دې حده وویل، چې داسې طایفه مې ولیده، چې ویل یې د تصوف مذهب له نڅا پرته بل څه نه دی.

په اسلامي ټولنو کې سنت او شریعت، نڅا او موسیقي ته اجازه نه ورکوله. د مثال په ډول امام غزالي د متصوفینو سماع د ځینو شرطونو له مخې لازمه ګڼله، په تېره د سماع په غونډو او مجلسونو کې یې د ښځو او زلمو ګډون روا نه باله، خو په هر حال د متصوفینو په ډله کې ځینې داسې کسان وو، چې د قرآن په نسبت د شعر او آواز په اورېدلو ډېر زیات اغېزمن کېدل.

دغه ګډ تکي صوفیان د سماع او قوالي غونډو ته رابلل، د قوال په دغو غونډو کې له مینې او سوز نه ډکې عشقي او عرفاني ترانې یوځای او یا له ساز نه پرته ویل کېدلې. صوفیانو ورته دایره جوړوله. غلي او چپ کېناستل، خو ناڅاپه به دغه سکوت او چوپتیا ماتېدله او یو دم به یو صوفي په وجد راته، د شاباس غږ به یې کاوه او نڅا ته به پاڅېده او په دې ډول به ټول صوفیان په نڅا ورګډېدل. په داسې حالاتو کې عجیبې پېښې رامنځ ته کېدلې ان ځینو به خپل کالي څیرل، ځینې به د شور او هیجان په حالت کې هلاک کېدل او ځینې داسې مثالونه هم شته، چې څو تنو د وجد په حالاتو کې ساه ورکړې ده.

د مثال په ډول کله چې د مستنجد خلیفه په مجالسو "یوه

صوفي مغني شعر اوربده، بې خوده شو او په مجالسو کې يې ساد وکړه خليفه پرې ډېر وژړل او صوفيانو تر سهاره پورې د هغه د جنازې گرچاپېره رقص وکړ "(۱)

رقص د تصوفي فرقو په لړ کې په مولويه فرقه کې خاص اهميت درلود مولينا پخپله په کوڅه او بازار کې په رقص پيل کاوه وايي چې د مولينا په اشاره ان د صلاح الدين زرکوب جنازه تر هديرې پورې په نڅا او دايرې سره خاورو ته وسپارله شوه. په دې ډول په اسلامي متصوفينو او عارفانو کې سماع، سرود او رقص څه نوې خبره نه ده. دوی د شور، وجد او احساس خاوندان وو

فريد لاندر په خپل اثر (درويشان چرخان) کې د مولينا له قوله سماع په دې ډول تعريفوي "حالی است که در ادراک اسرار الهی از آسمان های لاهوت مشاهده ميشود. سماع پيکار با خود است. مانند تپيدن های مرغ نيم بسمل است که در خون و خاک می غلطد. آگاهی از درد و از شفای يعقوبست.

_ تپش برای ديدار يوسف و ادراک بو پيراهن اوست .."(۲)

ددغه ډول مدخل له مخې کله چې د بايزيد روښان د شور او وجد په ... او د هغه په ډېر وروسته پاتې چاپېريال کې د

---

[1] ورين بوت اروش ميراث صوفيه، ۹۶ مخ

[2] فريد لاندر درويشان چرخان، ترجمه علي شريف، زير نظر استاد خليلي کابل سمهي ... مخ

سرود او سماع او وروسته د روښانيانو له خوا د موسيقۍ او سماع د دود او رواج په باب څه وايو، ټول په يو حال نه دي. په دې مانا چې بايزيد روښان له دغه فرهنګي او تصوفي مسالې سره يو ډول چلند کړی او د هغه اخلاقو د روښان د هداياتو او لارښوونو په رڼا کې ورسره په لړ توپير چلند کړی دی. خو په هر حال، هغه څه چې موږ ته په زړه پورې دي، د بايزيد روښان هغه ستر او سنت شکنه فرهنګي خدمت دی، چې د سماع او سرود د رواج په برخه کې يې موسيقۍ ته لاره پرانيستې ده.

د وروستيو کلونو په څېړنو کې د بايزيد روښان عقايد راوسپړل شول. په دې ترڅ کې روښان تر يوه حده د هغه د مخالف اخوند درويزه د اقوالو او بياناتو له مخې وپېژندل شو. په روښان باندې د نورو تومتونو او تورونو په ترڅ کې چې د وخت په مذهبي ټولنو کې يې خاص جذابيت درلود، يوه هم د نڅا، سماع او سرود مساله وه، چې اخوند درويزه څو وارې تکرار کړې ده. په دې لړ کې مولينا عبدالقدوس قاسمي ليکي:"... نو بيا هم "د همه اوست عقيده"، "ذکر خفي" د کامليت دعوی او خلقو ته اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزا وو، چې د هغو په وجه د پير بابا او د اخوند درويزه صاحب غونډې علما او مشايخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو..."([1])

---

[1] عبدالقدوس قاسمي، پښتو، ۸۶ مخ.

یو شوروی مورخ او افغان پېژندونکی هم د اخوند درویزه له قوله د نڅا او سندرو په باب یادونه کوي. وایي:"اخوند درویزه د ځانګړیو تصوراتو له مخې چې د اسلام په باره کې یې درلودل، په ټینګه غوښتل چې پر ښځو باندې بندیزونه ولګوي. د افغانانو په منځ کې (یې) داسې ساعت تېري لکه سندرې، نڅا، اتڼونه او داسې نور اولسي هنرونه د ښځو لپاره نه ښېونکي ګناهونه بلل". ([1])

خو مولوی محمد شفیع د پښتو ادب او موسیقي په برخه کې د بایزید فرهنګي هڅې په مثبت ډول ارزیابي کوي. وایي چې:"... خو دا خبره به صحیح وي چې د حقایقو او دقایقو نه ډک متعدد پښتو دیوانونه اول اول د بایزید مریدانو او ده اولاد د بایزید په تتبع کې مرتب کړل. بیا ددې فرقې نه بهر نورو کسانو هم ددې نمونو اقتدا وکړه او د دو دا عمل د ظاهر خیال د وسیلې (Medium) په ډول د پښتو ژبې د ډېر استعمال دپاره مهمیز ثابت شو".([2])

نومورې زیاتوي:"بایزید ددې علاقې د موسیقۍ په ترقۍ کې هم حصه اخیستې وه. حاجي محمد چې د میر فضل الله ولي خلیفه وو. ده په رباب کې څو تاره اضافه کړې وو او ده په ښودنه افغان موسیقارو نوې نغمې (عموما

---

[1] و.م ماسون. و.ا. رومادین، د افغانستان تاریخ، ۲ ټوک "بایزید انصاري" (ګل محمد روزي ژباړه، کابل، لسمه ګڼه (پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۳۹ مخ.

[2] مولوی محمد شفیع، پښتو، ۲۹ مخ.

رقص نغمې) ایجاد کړې وې، خو قوالانو دا په پوره وزن برابرولی نه شوې. بایزید ددې نغمو په وزن کې اصلاح وکړه او دده په رهنمایی کې موسیقار ددې قابل شو چې د سلوک سرود، نورې طربیه نغمې او دا لاندیني شپږ سروده جوړ کړي:

ناسري (دهناسري) پنج پرده، چهارپرده، سه پرده، جنگي آهنگ، مقام شهادت. د سرود نه د تاثر جذبه په بایزید کې د وړوکوالي راسې پرته وه او (چې) سرود به ویلی شو، نو دی به په وجد کې راتلو، دده څو ځامن او نمسي ماهران موسیقاران اوختل او د یو نمسي احداد موسیقاران ملا زمان ساتلي وو چې وار په وار به یې د پام د بدلولو په خاطر شپې د ورځې موسیقي غږوله."[1]

حالنامه په زیات تفصیل سره د بایزید روښان د شور و شوق، وجد او جذبي حالتونه د هغه له وړوکوالي څخه ذکر کوي. له هغه جملې د حالنامې په لومړیو مخونو کې د بایزید په باب یو نکل کوي، چې یوه ورځ د یوه واده په مجلس کې له خپل پلار عبدالله او خواجه اسماعیل سره د خپل تره زوی خداداد د واده په مجلس کې ناست و. په هغه مجلس کې زلمیان په وجد راغلل، سرود یې غږاوه او نخیدل به. اخیر په بایزید کې هم دغه جذبه راوپاریدله او

---

[1] محمد شفیع، پښتو، ۳۰ مخ

خواجه اسماعیل ته ورغی، ویې ویل:"زما په زړه کې مینه او شوق پیدا شو، غواړم له زلمو سره وناځم، خو له عبدالله ویرېږم. داسې نه چې بده وګڼي، په مجلس کې راپورته شي او ما ووهي تاسې زما اجازه واخلئ، چې د نڅا په وخت کې په قهر نه شي. خواجه اسماعیل د پیر دستګیر له احواله خبر و، عبدالله ته یې وویل: عبدالله په قهر شو ویې ویل: زموږ په قبیله کې هېچا نڅلي نه دي، که دی وناځي زموږ ناموس به برباد کړي او اخیر پیر دستګیر (بایزید) د پلار په پښو کې ولوېد، وې ویل: زړه مې نه صبرېږي عبدالله وویل که ته نڅا وکړې په امسا به دې ووهم. پیر دستګیر وویل: پر ما شوق غالب شو، ځان نه شم نیولی، سر یې د پلار په پښو کې کېښود. پلار یې سرپورته کړ، پیر دستګیر پاڅېده توره یې راواخیسته او له ځوانانو سره په نڅا شو."([1])

له دغو توضیحاتو جوتېږي، چې روښان له معنوي او فکري پلوه له کوچنیوالي مجذوب او د شور و شوق خاوند و. په هغه کې دَ صوفیانو شور او حال ډېر پیاوړی و، خو د تولنې د لاسبري اتموسفیر په وجه یې نه شوای کولای په آزادانه ډول خپل عصیان او اعتراض ځرګند کړي.

حالنامه د بایزید د یوه خوب د لیدلو په ترڅ کې وایي، چې کله پیر روښان ته خدای تعالی د توحید علم ور په برخه

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۵_۱۶ مخونه

کړ. په کانیګرام کې ډېرو کسانو د ملنګۍ لباس غوره کړی و او په ښارونو کې به ګرځېدل، داریا او رباب به یې وهل او په دې ډول به یې له خلکو څخه غوښتل .. یو سهار له دغو کسانو څخه شلوېښت کسیزه ډله د بایزید کور ته ننوته. د هر یوه په لاس کې داریا، رباب یا چارتاره وه. دوی له بایزیده پوښتنه وکړه، چې ځینې عالمان وایي چې د سرود اورېدل ناروا دي او اورول یې هم منع دي، تاسې څه وایئ؟. ځواب یې ورکړ، چې سرود (مزامیر) په درې ډوله دي: که د دنیا د محبت لپاره وي اورېدل یې حرام دي، که د جنت په مینه وي اورېدل یې مباح دي او که د خدای په محبت کې یې واورئ، هغه روا دي. په دې ډول وینو چې بایزید روښان د پښتنو په عنعنوي ټولنه کې په ډېر مهارت او ځیرکۍ سره هم د سماع او سرود د رواج لپاره لاره هواره کړې او هم یې د موسیقۍ لپاره. د حالنامې له څرګندونو جوتېږي، چې د روښان مریدانو په دودیزه توګه او د یوه سنت په ډول له موسیقۍ سره یوځای خپل کاروبار ته دوام ورکاوه. د مثال په توګه کله چې د بایزید روښان یو مرید خواجه محمد له پېښور څخه خیبر ته رارسېږي او په لنډي خانه (لنډي کوتل) کې له شینوارو مشرانو سره ملاقات کوي، وايي چې له خواجه محمد سره سرودیان هم وو او هغوی یې د خوښې لپاره لازم ګڼل. "...چون ملاقات کرده با هم نشستند سرودیان سرود آغاز نمود(ند). سرداران شینواری گفتند که

روشانی بد می کنند که سرود را می شنوند. خواجه محمد گفت: مرا ضروری است زیرا که به کد خدای میروم..."[1]

دغه راز د حالنامې له تفصیلاتو جوتېږي، چې سماع، سرود او وروسته د نڅا او موسیقۍ رواج په روښانیانو کې څه تصادفي او اتفاقي کار نه، بلکې د یو مسلک په څېر ورته پاملرنه شوې او انکشاف ورته ورکړ شوی دی. د حالنامې بشپړوونکی موسیقۍ او شعري ادب دوه هغه پټې خزانې بولي، چې روښان وکولای شول، ښتنو ته یې ځرګندې کړي. روښان او د هغه مریدانو او پیروانو په ښتنو کې موسیقۍ ته پراختیا ورکړې، په هغې کې (یې) ریفورم او اصلاحات راوستلي او خپل فرقه یي روح یې پکې ځای کړی دی.

د حالنامې بشپړوونکی لیکي:" ای عزیز من! آمدن بر سر سخن گنج دوم که مذکور شده بود و آن گنج عالم موسیقی است که از طفیل حاجی محمد خلیفه میر فضل الله ولی بر افغانان کشف نمود، زیرا که در افغانان بر غنجکین (غیچک) ستار می انداختند و می نواختند و برباب پنج تار یعنی سرمده (سرنده) دو تار می نواختند و دو تار میگفتند و از تعلیم و طفیل حاجی محمد سازنده های ایشان تارهای بسیار بر سازها انداختند و نغمه های نو نو اخراج مینمودند

[1] ایضاء، ۳۲ مخ

اما اکثران نغمه های رقص و غیر ملایم می نواختند. چون آن سازنده ها در خدمت پیر دستگیر قدس سره رسیدند و از برکت و صحبت طفیل پیر دستگیر سرود، سلوک و نغمه های ملایم نواختند و شش مقام بستند، یکی ناسری و دوم پنج پرده، سوم چارپرده، چارم سه پرده، پنجم پرده جنگ که در وقت جنگ می نوازند، ششم مقام شهادت است و در این مقامها بسیار بندها و نغمه ها نواخته میشود و دیگر بیشتر در افغانان از دو سه بیت شعر زیاد نبود. پیر دستگیر قدس سره به زبان افغانی قصیده ها و غزلها و رباعی ها و قطعه و مثنوی ها ساختند و از طفیل پیر دستگیر قدس سره فرزندان و مریدانش دیوانها گفتند و دُرهای حقایق و معانی در آن سفتند..."[1]

په حالنامه کې په تدریج سره کله، چې پرمخ ځو په جریان کې د موسیقۍ او نڅا موضوع، د مبداء په څېر د بحث موضوع نه ده، بلکې له طرح شوي مطلب څخه لیرې کېږو او موسیقي د هنر د یوې موضوع او پدیدې په توګه وینو، نه د صوفي لپاره د وصال د حاصلولو په خاطر او نه هم د "یوسف د کمیس د بویولو په نیت"، بلکې په وروستیو مخونو کې موږ موسیقي وینو. موسیقي د یوه هنر په توګه داسې هنر، چې له ریاضت او مجاهدت سره غبرګه وده کوي او د ژوند اړتیا ګرځي.

---

[1] ایضاء، ۳۵۹_۳۶۰ مخونه

PDF Compressor Pro

حالنامه د بایزید روښان د یوه مرید سبزو نومي، چې په ورکزی قبیلې پورې مربوط او د حال خاوند و او یارانو یې لېونی باله. وایي، چې:"... ربابي داشت بروی یک تاری میبود و همواره بر دست می داشت و یک بار به شبهاز می نواخت و گوش نزدیک آن میداشت، تا ندا ساکن میشد. باز ضربت دیگر می زد، باز برای گوش می داشت کارش همین بود. چون کیک بسیار شد، زنش گفت که مردم رفتند چوب بریدند برای خوابگاه توهم برو برای خواب گاه چوب ببر. جواب داد به زبان افغانی "دا به څوک کا؟" یعني این را کی بنوازد...."(۱)

له بایزید روښان څخه وروسته د هغه په زامنو په تېره لمسیانو کې موسیقي د هنر او فن او زده کړې د "علم" یوه ضرورت او دود په توګه مطرح ده. په دې لړ کې احداد تر ټولو مقدم او مخکښ برېښي.

حالنامه د احداد په باب لیکي:

" و دیگر احداد همواره استماع سرود داشتی چه در سفر، چه در حضر، چه در روز چه در شب، چه در خواب، چه در بیداری، و قوالان پاسهای از شب و روز شب با هم بخش نموده بودند. سه کس را یک پاس شب و یک پاس روز افتاده بود".(۲)

---

[1] ایضاء، ۳۹۲مخ

[2] ایضاء، ۵۰۵ مخ

حالنامه یادونه کوي، چې کله به احداد کور ته لاړ، د خوب ځای ته نږدې يې قوالانو ته ځای جوړ کړی و او له هغه ځایه به يې سرود اورېده. حسن او داود نومې د قوالانو مشران وو. وایي چې يوه ورځ حسن احداد ته وویل، چې دا کوم انصاف دی، چې تاسې ویده کېږئ او موږ ته وایې، چې سرود وغږوئ او تاسې يې نه اورئ. ددې کار فایده څه ده؟ احداد وویل، چې زه په خوب او ویښه کې سرود اورم. حسن وویل دا څرنګه کېدای شي؟ احداد وویل تاسې سرود وغږوئ او زه به ویده شم، هر یو چې له تاسې پوه شي چې زه ویده یم، تاسې بیا سرود مه غږوئ، خو ته ماته اشاره وکړه چې ویښ یم، بیا يې وغږوئ. حسن وویل ډېره ښه ده. یوه شپه يې همداسې وکړل، خو کله چې احداد ویده شو او سرود به يې بس کړ، سملاسې به د احداد لاس پورته شو، په دې ډول يې څو وارې سرود غلی او بیرته شروع کړ، تر هغه چې د قوالانو دا باور و چې احداد د خوب په وخت کې هم سرود اوري.

حالنامه لیکي:" و دیگر احداد جیو در روز یکبار خیرالبیان و یا مقصودالمومنین خواندی و معانی آنرا بیان فرمودی و یاران استماع نمودی و کسی را قدرت نبود، که در وقت خواندن کتاب یا سرود نواختن لب به سخن جنبانیدی، روزی نشسته بود، استماع سرود مینمود، ناگاه دو یار با هم سخن گفتند، احداد جیو فرمود ای یاران سرود

را شکست دادید..."(۱)

په دې ډول وايي، چې احداد د روښان سپېڅلي کتابونه هم پخپله په خواږه آواز لوستل او له موسيقۍ سره يې هم زياته مينه وه.

په روښاني جريان کې له احداد څخه وروسته بل ستر فرهنگي شخصيت او شاعر مېرزا خان دی، چې هغه هم په خپل وار سره د موسيقۍ په وده او پرمختيا کې زياته برخه اخيستې ده.

حالنامه د مېرزا خان يادونه هم کوي، ليکي:

"ای عزيز من! ميزا خان جيو خود (را) در کار بار دنيا در نمی رود کار پرکنات به قمر سپرده و کار و حساب بوتات به نور محمد حواله نموده و کار و بار اهل خانه بی بی نور خاتون که بانوی خانه بود تعلق داشت و ايشان همواره به ذکر و فکر به مشاهده باری تعالی اشتغال داشتی، سرود و کتاب خواندن را دوست داشتی و خود نيز خوب رباب نواختی و نقش گفتی و همواره در مجلس ايشان شغل کتاب و سرود بودی..."(۲)

د مېرزا خان له پاتې کسانو څخه يو هم د هغه زوی خداداد، چې د روښاني لارې ډېر غښتلی مېړه و، هم په ښکار او موسيقۍ کې لوی لاس درلود.

---

[1] ايضاء، ۵۰۷ مخ

[2] ايضاء، ۶۴۰ مخ

د حالنامې په وينا :"...و در علم موسيقی بی نظير بود جوان شهسوار چوگان و هدف را خوب ميزد و در اين فن مثل او در خاندان پير دستگير کمتر ديده شده، عارف و متواضع و مؤدب بود".[1]

د ميرزا د بل زوی عبدالحکيم په باب، چې په ۲۲ کلنۍ کې شهيد شو، هم دا روايت دی چې:"... و همواره ياران در خدمت آمد و رفت داشتی و سرود را خوب نواختی مجلس آرای وزنده دل بود."[2]

د عبدالحکيم زوی، عبدالحليم هم چې د خپل وخت فرهنګي شخصيت و، حالنامه يې ډېره ښه يادونه کوي:"...و در علم الحقايق نيز دست گاه تمام (وی را) حاصل است و به علم موسيقی مهارت خوب دارد. و شعر به زبان هندی ميگويد..."[3]

د عبدالحکيم د زامنو په باب هم ورته روايت دی. حالنامه په مشخص ډول د ځوان عبدالحکيم يادونه کوي." و در علم نظم مهارت تمام دارد. و شعر به زبان فارسی و هندی خوب ميگويد، و اکثر اوقات شغل به استماع سرود و کتاب دارد".[4]

---

[1] ايضاء، ۶۵۰ مخ

[2] ايضاء، ۶۵۱ مخ

[3] ايضاء، ۶۵۲ مخ

[4] ايضاء، ۶۵۲ مخ

له پورتنیو مطالبو څخه جوتیږي، چې په روښاني غورځنګ کې د بایزید روښان او د هغه د اخلاقو، فرهنګي هڅې په جامدو او مطلقو فرضیو او احکامو سره نه مطالعه کیږي. نه هم هغه څه چې د جریان په ابتدا او پیل کې وي، په اخیر کې یې هم هماغه ډول دوام کړی وي، بلکې د یوې اوږدې پروسې په ترڅ کې د روښانیانو فرهنګي او هنري هڅې هم د بدلون په حال کې وې. موسیقي د سماع په بڼه کې د تولنې د ټول مذهبي لاسبري، دګماتیزم په موجودیت کې رابرسېره شوه، شعرونه او نظمونه رواج شول او له هغو وروسته ګورو، چې موسیقي، شعر او ادب د روښانیانو له روښانه ذهنیت سره هم دا ډول دوام وکړ.

PDF Compressor Pro

روښانيت او د ښځو مقام

روښـاني غـورځنګ د زړو سـننو او ميراثونـو پـر ضـد د يـوه عصـيانګر جريـان پـه توګـه د ښځـو د پـراخې انسـاني کـتلې پـه بـاب هـم بـې تـوپيره نـه دی پـاتې شـوی، بلکـې پـه دې برخـه کـې يې هم ډېر څرګند او روښانه دريځ درلود.

کله چې د ښځـو پـه بـاب د روښانيـانو چلنـد وينـو او لـه بلې خـوا د بايزيـد روښـان د سرسـخته مخـالف اخونـد درويـزه تورونـه او تومتونـه لولـو. پـه ډاګـه جوتيـږي، چـې بايزيـد روښـان پـه پـوره زړه ورتـوب ، د ښځـو د آزادۍ او د هغـوی د درنـاوي په برخه کې ګامونه اوچت کړي دي.

د بايزيـد روښـان سرسـخته مخـالف اخونـد درويـزه پـه دې برخـه کـې هـم پـر روښـان او د هغـه پـه مريـدانو تورونـه لګـوي او د هغــه د تومتونــو پــه لــړ کــې دا داســې تــور دی، چــې د اسماعيليه فـرقې د پيروانـو پـه بـاب هـم ارايـه شـوی دی، خـو پـه

دي برخه کې د دوه ټکو معلومول ضروري دي: يو دا چې اخوند درويزه او د هغه په څېر وچ مذهبي او د اهل شريعت پلويان د روښانيانو په باب څه فکر لري او بله دا چې خپله بايزيد روښان او د هغه پيروان ښځو ته په کوم ټولنيز ارزښت او دريځ قايل دي. دغه دوه مسالې اساساً سره اختلاف لري، په دې مانا چې اخوند درويزه ليکي:

"زهی سفاهت اين مردم شخص که با زنان بيگانگان تنها در خلوت نشيند و زنان را خليفه سازد و صاحب دعوت نموده شهر به شهر بانواع حيله آراسته بگرداند به قصد آن که جميع لوندان و شهوت پرستان محض از برای شهوت تبعيت او خواهد گرفت..."([1])

د اخوند درويزه هدف په دې برخه کې په مشخص ډول بايزيد روښان يا د هغه په اصطلاح "پير تاريک" دی، چې څو کرښې دمخه د هغه نوم اخلي او بيا ددغه يادې شوې مسالې طرح کوي، خو په ناخبره توګه د اخوند درويزه له قوله دا ټکي هم جوتېږي، چې روښانيان يا بايزيد روښان ښځو ته د خلافت په مرتبه هم قايل وو. دا هغه مطلب دی، چې د روښانيانو په باب څو ځايه ويل شوی، خو د هغه مخالف يې په ناخبره توګه يادونه کوي. درويزه په بله برخه کې زياتوي:" روزی يکی از اصحاب و احباب اين فقير در

[1] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ

مجلس او حاضر آمده دید که با جمعی زنان متمردان نشسته کفت: ای ملعون شنیدم که شما هر کدام از اتباع خود را به مرتبهء منصو حلاج رسانیده اید و از عدد برگ درختان و ریگ بیابان آگاه گردانیده اید؟ گفت آری..."([1])

اخوند درویزه په ډېره بې باکه او پوچه خوله پر بایزید دا تور هم لګوي، وایي چې یوه شپه ورسره په هشنغر کې یوځای مېلمه وم ـ په ډېر تظاهر سره وایي چې ـ دا زما عادت و، چې ټوله شپه به ویښ وم، په هغه شپه هم تر سهاره پورې ویښ پاتې شوم، ددې لپاره چې پلټنه وکړم. زموږ د خوب په کوټه کې یوه نرۍ پرده وه، خو زه پوه شوم چې بایزید ټوله شپه له خپلې ناوې سره یوځای وو او سهار چې پاڅېد او جامې یې واغوستې نه یې غسل وکړ او نه یې اودس، راغی په جومات کې کېناست:" بعد، اتباع او در رسیده و به نماز با مداد مشغول گشتند و این فقیر تنها نماز را به جا آورده."([2])

له یوې خوا ښځې د خلافت درجې ته رسول او له بلې خوا پر بایزید روښان داسې تور لګول، چې ګویا "بې اودسه لمونځ یې کاوه" او یا دغه ډول خبرې، سړی په شک کې اچوي چې آیا په رښتیا "فقیر" (اخوند درویزه) له روښان سره دومره نژدې و، چې د هغه د خوب په کوټه کې یې د نرۍ

[1] تذکرة ابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ

[2] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۵۰ مخ

پـردي تـر شـا شـپـه سـبا کـړي او کـه ځـنګـه؟ د دروېـزه خبـره لـږه شکمنه برېښي.

خـو پـه دې کـې شـک نـه شـته، چـې روښـان يـو سـنت شـکنه او عصـيانګر شخصـيت و، هغــه د ښځــو د آزادۍ هــم پلــوی و، هغـه ځـه چـې وروسـته پـرې رنـا اچـوو، خـو لـه دې هـم انکـار نـه شـو کـولای چـې هغـه هـم انسـان و او "هـيڅ انسـاني ځيزونـه او خويونه له هغه هم پردي نه وو."

دې کـې هـم شـک نـه شـته، چـې بايزيـد روښـان د ښځـو لـه فکتـور ځخـه د خپـل نفـوذ د سـاحې پـه پراختيـا کـې هـم غـافـل نـه و. د مثـال پـه توګـه کلـه چـې مېـرزا حکـيم هغـه تـه اجـازه ورکـړه، چــې پېښــور تــه لاړ شــي "ددې دپســه ده خپــل تحريــک پــه مهمنـدزو (هشـتنغر) کـې شـروع کـړو. هغـوی چـې دده پـه کـار کـې کومـه تـن دهـي او کـوم اخـلاص ښکـاره کـړو، د هغـې نـه دی دومـره متـاثره شـو چـې خپلـه يـې هـم هلتـه واده وکـړو، زامنـو تـه يـې هـم هلتـه ودونـه وکـړل او يـوه لـور يـې هـم پـه دوی کـې واده کړه..."[1]

محمـد شـفيع پـه خپلـه مشـهوره رسـاله کـې د مسـتندو متونـو پـه حوالـه ددې ذکـر هـم کـوي، چـې کلـه "پيـر بابـا (او د هغـه پـه متابعـت کـې) اخونـد دروېـزه صـاحب دا وليـده چـې دا يـو لـوی قسـم پيـر دی چـې د کبرويـه، چشـتيه، سـهرورديه،

---

[1] محمد شفيع، پښتو، ۲۴ مخ.

شطاریه، حلاجیه، وغیره مشهورو سلسلو سره تعلق او ربط نه لري، ښځو ته هم خلافت ورسپاري او سماع او د مزامیرو نه هم پرهېز نه کوي نو ددې رقم پیر متابعت یې په دین کې خلل وګڼلو..."[1]

په دې ډول مولینا عبدالقدوس قاسمي د اخوند درویزه تومتونه چې پر بایزید یې لګولي وو، په ترتیب سره شماري او د کفر او الحاد د اوږده فهرست په لسم پراګراف کې بیا هم ددې ټکي یادونه کوي:

"دده په مریدانو او خلفاوو کې ښځې هم شاملې وې او د ښځو د شمولیت نه یې مقصد صرف دا وو چې عوامو ته یوه تماشه جوړه کړي او ددې تماشې په ذریعه یې ځانته راغونډ کړي."[2]

خو څه چې وویل شول دا د سکې یو مخ دی. بل واقعیت دا دی چې د روښانیانو په سیاسي، مذهبي او فرهنګي جریان کې ډېرې ستري ښځینه څېرې لکه بي بي شمسو، بي بي علایي او بي بي کمال خاتون، بسې، روښاني او نورې هم وینو، چې هیڅ کله په دغه جریان کې د هغوی له نقش څخه سترګې نه شو پټولای. په لنډ ډول د خو مشهورو روښاني مېرمنو یادونه کوو:

---

[1] عبدالقدوس قاسمي مقاله، پښتو، ۶۷ مخ.

[2] عبدالقدوس قاسمي، ۷۵ مخ

PDF Compressor Pro

بي بي شمسو روښانی:

د بایزید روښان مېرمن وه، کوم وخت چې پیر روښان له ګورګاني دولت سره خپلې مبارزې پیل کړې، بي بي شمسو له بایزید روښان سره په ټولو مبارزو کې ملګرې وه. د هغې زیاته استوګنه د اشنغر او تورې په غره کې وه.

د بایزید روښان تر مرګ وروسته کله چې د اباسیند په غاړه د بي بي شمسو د زامنو او مغلي دولت د پلویانو ترمنځ سختې جګړې وشوې، په دغو جګړو کې د هغې درې زامن شیخ عمر، خیرالدین او نورالدین ووژل شول، نو دښمنانو د هغو سرونه او لاسونه پرې کړل او بي بي شمسو ته یې راوړل، چې د هغې اکراه او معنویات پرې بدل کړي او د خلکو له لمسونې لاس پر سر شي. بي بي شمسو هغه درې سره مچ او ښکل کړل او ویې ویل:

"په تاسو دې رحمت وي چې ثابت قدم پاته شوئ او د حق په لاره کې مو سرونه ورکړل." د زامنو مړینې د هغې د مبارزې عزم کمزوری نه کړ، بلکې څه وخت چې جلال الدین روښانی تیرا ته راغی، نو بي بي شمسو یې هم له ځانه سره راوستله او د هند د ګورګاني دولت پر ضد به یې خلک مبارزې ته رابلل.

PDF Compressor Pro

الايي روښانی:

مېرمن الايي د جلال الدين روښاني لور او د پير روښان لمسۍ او د احداد چې د جلال الدين د مشر ورور شيخ عمر زوی و، مېرمن وه. دې هم د روښانيانو په لښکرو کې د هند له گورگاني دولت سره ډېرې جگړې کړې وې او وروسته تر هغې، چې احداد مړ شو او جگړه ختمه شوه، نو د هندوستان گورگاني پاچا دا مېرمن د هغې له ورور او نورو خپلوانو سره هندوستان ته بوتله. وايي چې مېرمن الايي وصيت کړی و، چې: "که زه مړه شوم نو زما مړی تيرا ته يوسئ او د احداد ترخنگه مې ښخه کړئ."

حالنامه ليکي، چې: "ميرمن الايي ډېره پوهه او عالمه ښځه وه. د "خيرالبيان" او "مقصودالمؤمنين" کتابونه يې په معنا لوستلي وو، الايي په سخا هم مشهوره وه او پر غريبو خلکو يې ډېره مهرباني درلوده.

الايي د جگړې او مبارزې په وخت کې خپل مېړه احداد او خپل زوی عبدالقادر ته گټورې مشورې ورکولې.

دغه راز د روښاني مېرمنو پيروانو او د هغوی د نقش په باب حالنامې او نورو اصلي متونو زيات واقعيتونه ثبت کړي دي. وايي چې کله د روښاني غورځنگ مخالفينو د احداد کور محاصره کړ، په کلا کې يوازې د احداد يوه لور پاتې وه، هغه ددې لپاره چې دښمنانو ته ژوندۍ تسليمه نه

شي، ځان يې له دېوال نه راوغورځاوه او مړه شوه.

پـر روښـاني اعتقـاد بانـدې د ټينګـار يـوه څرګنـده نمونـه د نـورو زيـاتو پـه لـړ کې يـوه هـم بسـۍ، نـومې روښـاني مېـرمن ده. چې کلـه د روښانيـانو لـوی لښکـر د جـلال الـدين اکبـر پـه لاس کښېـوت، يـوه ورځ يـې ټـول راوواېسـتل او لـه هـر يـوه يـې پوښتنـه کولـه، چې څـوک يـې؟ اخيـر د بسـۍ وار راغـئ: "آخـر زنـی بـود از قبيلـه خليـل بسـی نـام داشـت او را پرسـيد کـه شـما از کـدام قبيلـه ايـد، بسـی جـواب داد کـه مـن روشـانی ام بادشـاه فرمـود کـه مـن ميـدانم کـه تـو روښـانی هسـتی، امـا مـی پرسـم کـه از کـدام قبيلـه ايـد. گفـت: قبيلـه مـن روشـانی انـد، ديگـر قـوم و قبيلـه نـدارم. بادشـاه از گفتـه او بسـيار خوشـحال شـد، گفـت قوم تو روشانی باشد."[1]

روښـاني مېرمنـو لـه نارينـه وو سـره يوځـای پـه مـذهبي غونـډو او مجلسـونو کـې برخـه اخيسـته، د خيرالبيـان او مقصـودالمومنين اورېـدو تـه يـې غـوږ ايښـوده او خپلـه يـې هـم په وعظ او تبليغ او دعوت کې برخه درلوده.

لـه پورتنيـو توضـېحاتو څخـه جوتېـږي، چـې روښـاني غـورځنګ پـه خپـل جريـان کـې د ښځـو د ونـډې پـه بـاب اصـلاحي او نسـبتاً ريفورمسـتيک چلنـد کـاوه. دغـه چلنـد د تېـر پـه نسـبت او د ټـولني د لاسبرې فضـا، عنعنـي قـوانينـو پـر ضد يو سرغړاوی و.

---

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۴۳۸ مخ

لکه چې دمخه مو ورته گوته ونیوله، د روښانیانو په غورځنگ کې ښځو د مذهبي دریځ له مخې د تحرک او بدلون په حال کې وي، ښځې د خلیفه مقام ترلاسه کولای شو او نور یې هم دعوت کولای شول. پر دې اساس د اخوند درویزه تومتونه کېدای شي د هغه د دوگماتیک او تنگ نظرانه مذهبي چلند په توگه وګڼل شي او د روښانیانو چلند د ښځو د حقوقو د تساوي په برخه کې د وخت د موجوده نظام پر ضد یو سرغړاوی او عکس العمل وګڼل شي.

PDF Compressor Pro

د روښاني غورځنګ له منځه تلل

د افغانانو په تاریخ کې د روښاني غورځنګ له منځه تلل او سقوط د ځينو مؤرخينو له خوا زموږ د تاريخ يوه تراژېدي بلل شوې ده. په (۱۶۳۶ع) کال کې کله چې مغلي واکمنو بي بي الايي او عبدالقادر په چالاکۍ سره ونيول، عبدالقادر لږ وخت وروسته وفات شو. ځينې مؤرخين پر دې باور دي، چې ممکن مسموم کړی شوی وي. بي بي الايي له ځينو دوستانو سره يوځای هند ته ولېږل شوه. د پاخون مشرانو ته د مغلي دربار له خوا د بډو، رشوت او همدارنګه د هغوی د تطميع لپاره هر ډول وعدې ورکړ شوې، چې نور له مبارزې نه لاس واخلي.

ددغه غورځنګ مشرانو ته نوکرۍ ورکړ شوې، د هندوستان نورو ليرې سيمو ته ولېږل شول. هلته د لويو لويو جاګيرونو خاوندان شول. د مثال په ډول اپريديو، يوسفزيو او ورکزيو په پاني پت کې جاګيرونه واخيستل.

د (۱۷ع) پېړۍ په دپرشمو کلونو کې روښاني غورځنګ په بشپړه توګه کمزوری شوی و.

د بایزید انصاري له اولادې وروستی سړی، چې ددغه غورځنګ لارښوونه یې پر غاړه واخیسته، کریم داد د جلال الدین کشر زوی و. د دېرشو کلونو په وروستیو شپو ورځو کې مغلي قوتونو بنګښ لوټ کړل، کریم داد یې ونیو او په دار یې وځړاوه.

"د روښاني نهضت د پښتنو د تاریخ یوه ډېره ځلانده ولې په عین حال کې تراژیکه پاڼه ده. دې نهضت د پښتني ټولنې په راتلونکي پرمختګ، د پښتنو پر ملي شعور او د دوی د کلتور په وده باندې بې ساري تاثیر درلود."(۱)

خو د روښاني غورځنګ په له منځه تللو سره د پښتنو بیداري له منځه لاړه نه شوه. پر وروستي جریان یې خپل ژور اثرات پرېښودل، سره له دې چې ددغه غورځنګ جوړښت او سازمان له منځه ولاړ، خو د هغو مبارزو او فرهنګي کارونو د نویو بدلونونو لپاره لاره هواره کړه.

الفنستن د روښانیانو د غورځنګ د وروستیو بقایاوو په باب په خپل اثر "د کابل سلطنت بیان" کې لیکي: "تراوسه هم د پېښور په شاوخوا او د بر وبنګښو په غرو کې ددغې فرقې پیروان شته دي."(۲)

---

[1] رودین، "بایزید انصاری". کابل، ۱۰ ګڼه. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۵۱ مخ

[2] الفنستن، د کابل سلطنت بیان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه. (کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۰)، ۲۲۲ مخ

نتیجه

بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت په توګه د پښتني ټولنې یا په لږ پراخ عبارت سره د هند او فارس ترمنځ سیمې د لسمې هجري (۹۳۱_۹۸۰هـ) پیړۍ د زماني واټن مولود دی.

بایزید انصاري، چې د ژوندانه په خاص پړاو کې یې د روښان لقب وګاټه، د خپل وخت یو "نخبه" او "ایلیت" عنصر، د خپل ټولنیز چاپېریال پر ښې پېژندنې سربېره، تر هند. پښتونخوا او ان تر سمرقند پورې ګرځېدلی، علوم یې زده کړي، زده کړې یې کړې، له علماوو او صوفیانو سره یې ناسته کړې او د اسلامي فرهنګ د یوې پښتنې پدیدې په توګه ځلېدلی دی. له زده کړو او سیر و سلوک وروسته یې په عملي او وسله واله توګه د مغلو د دولت

پرخلاف مبارزه کړې او په دې لار کې يې خپل ځان هم قربان کړی دی.

د روښانيانو په باب تراوسه پورې درې ډوله نظريې ټينګې شوې دي:

ـ ځينو بايزيد روښان د مغلو د دولت پر ضد يو ملي او ان نشنلست مبارز او د خپلواکۍ غوښتنې د غورځنګ سالار بللی دی. زموږ د څېړنې له مخې دغه ادعا زياته افراطي او احساساتي خبره ده.

ـ بله نظريه دا ده، چې ځينې څېړونکي بايزيد روښان او د هغه پيروان د وخت په شرايطو کې د بزګرو د پاڅون علمبرداران بولي، ددې نظريې خاوندان عمدتاً اسلانوف روسي مستشرق او ځينې نور څېړونکي دي.

زموږ د څېړنو او مطالعاتو له مخې او دغه راز د روښاني دورې د لومړيو متونو له مخې، په دې باب زيات مواد نه شته، بلکې يوازې ددغې ډلې څېړونکيو په بيا ځلي ذهني تفکر او ځاني توجيهاتو پورې اړه لري.

ـ دريېمه نظريه دا ده، چې ځينې معاصر څېړونکي بايزيد روښان د يو عارف او صوفي شخصيت په توګه پېژني، چې د نورو متصوفينو په څېر له فلسفي افکارو او هندي فرهنګ څخه هم اغېزمن دی او د بايزيد روښان د سرسخته مخالف اخوند درويزه په قول خو هغه ملحد او بې دينه بنودل شوی دی.

خو په دې حاضره ښېړنه کې لکه چې هڅه شوې، د بايزيد روښان په باب په ټولو مواردو کې په هيڅ ډول مطلق حکم نه دی شوی، په کلي ډول د هغه د افکارو د تکوين او بشپړتيا بېلابېل اړخونه ښودل شوي دي. هغه د خپل وخت له لاسبري فرهنگ او مدنيت څخه راپورته شوی يو شخصيت او د يو صوفي، عارف او فلسفي په توگه ښودل شوی، چې د وخت له اسلامي علومو څخه متاثره و، مستعد پياوړی هوښيار، تېز فهمه خو په عملي لحاظ بېړندی او تلواري سپه سالار وو.

په دې ډول بې ځايه به نه وي، چې خپلې خبرې راټولې او لنډې کړو، چې:

بايزيد روښان د مغلو له دولت سره مخالف شخصيت و. هغه ددغه مخالفت د اظهار لپاره لنهکرې راټولې کړې.

هغه د خپل وخت يو "کامل پير" او عارف و. خلک يې خپلې پيروی ته رابلل. هغه چله او رياضت ايستلی و او د معنويت د لوړ مقام يعني "مسکنت" تر پړاوه رسېدلی و.

_ بايزيد د بېلابېلو عواملو له مخې د عرفاني او فلسفي افکارو لرونکی و. د اسماعيليه فرقې زياتره اصول او پرنسيپونه د هغه په افکارو او آثارو کې ليدلای شو.

د تناسخ او حلول د افکارو "انتساب" او یا اتهام پرې لګېدلی دی. په هر صورت! د روښانیانو نهضت د شکل له پلوه عرفاني او د محتوی له مخې ملي، عوامي حرکت و. د ځینو مؤرخینو په اند ددغه نهضت شکل او ظاهري بڼې ته پاملرنه ددې سبب شو، چې سطحي څېړنه وکړي او د تېروتنو سبب شي.

بایزید روښان او په مجموع کې د هغه روښاني نهضت سره له دې چې په ډېره بې رحمۍ ځپل شوی او له منځه تللی دی، خو په ټولنیز-فرهنګي انکشاف، د ښځو د حقوقو د اعادې، ټولنیزې برابرۍ، فرهنګي ودې (ادبیات او موسیقي) او د پردیو پر ضد د خلکو د کرکې او نفرت روزلو د روحیې په برخه کې یې د پښتنو په ټولنه کې زیات اثرات پرېښودل.

❋ ❋ ❋

PDF Compressor Pro

ماخذونه او مراجع

- آریانا دایرة المعارف (پښتو) ۵ ټوک (کابل: د دایرة المعارف ټولنه، ۱۳۵۴).
- الفنستن، د کابل سلطنت بیان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه، لومړی ټوک (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۶۰).
- چوینی، علاوالدین عطا ملک، نامه الموت، د نجیب مایل هروي او عشق کابلي په اهتمام (مشهد: بنگاه کتاب، ۱۳۶۰).
- حبیبي، عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)
- حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده. (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۷).
- خټک افضل خان، تاریخ مرصع، مقابله، تصحیح او نوټونه له دوست محمد کامل مومند (پېښور: یونیورستي بک ایجنسي، ۱۹۷۴)
- خسرو، ابو معین ناصر، جامع الحکمتین، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۳).
- خلیل همیش، ورکه خزانه، (پېښور: ن. م...
- داراشکوه، محمد او پانیشادها، ترجمه جلال نائینی و تاراچند (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۵)
- درویزه، اخوند، تذکرة الابرار والاشرار (پېښور: ن.م، ۱۹۶۰)

- درویزه، اخوند، مخزن (پېښور: یونیورستي، ۱۹۶۹)
- داستایوفسکي، فیودور، برادران کارامازوف... و مشفق همدانی تجرمه (تهران: جاویدان) ۱۳۴۴
- روښان، بایزید، خیرالبیان (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)
- روښان، بایزید، خیرالبیان (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۶۷)
- روښاني، واصل، څو شعرونه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- روهي، محمد صدیق، ادبي څېړني (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۰).
- روهي، محمد صدیق، روښان پېژندنه (کابل: لومړی او دویمه ګڼه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۷)
- رومادین، و.ا. ماسیون. و.م. "بایزید انصاري"، کابل، د ګل محمد نورزي ژباړه لسمه ګڼه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)
- رفیع، حبیب الله، ادبي ستوري (کابل: اطلاعات و کلتور ۱۳۵۹)
- زرین کوب، عبدالحسین، ارزش میراث صوفیه، چاپ سوم (تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۳)
- زند، میخایل. ای، نور و ظلمت در تاریخ ادبیات ایران، (تهران:انتشارات پیام، ۱۳۵۱)
- زنجانی عمید. تحقیق و بررسی در تاریخ تصوف (تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۴۶)
- سجادی، سید جعفر، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۵۴).
- صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۶۶)
- طبری، احسان، بررسیهای در بارهء برخي از جهانبینها و

جنبشهای اجتماعی در ایران (ن.م: انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)

- طبیبی، عبدالحکیم. تصوف و عرفان در افغانستان (کابل: مطبعه دولتی، ۱۳۵۶)
- عبدالحکیم، عرفان مولوی، ترجمه احمد مهدی (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۲)
- عمید، حسن، فرهنگ عمید چاپ هجدهم (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۲)
- غنی قاسم، تاریخ تصوف در اسلام و تطورات و تحولات مختلف آن، (تهران...)
- فرهنگ، محمد صدیق محیط اقتصادی اجتماعی خوشحالخان، تورپالی پشتون (کابل: پشتو تولنه. ۱۳۵۰)
- فانی، ملا محسن، دبستان المذاهب، (طبع نولشکور، کانپور، ۱۳۲۱)
- فروید زیگموند، تعبیر خواب و بیداریهای روانی "ترجمه ایرج پورباقر" (تهران: انتشارات آسیا، چاپ دوم ۱۳۶۳ع)
- کامل مومند، دوست محمد، رحمان بابا (پیښور: اداره اشاعت سرحد ۱۹۵۸)
- گوستاویونگ کارل، روانشناسی و دین "ترجمه فوادروحانی" (تهران: فرانکلین، ۱۳۵۴)
- گوستاویونگ کارل، انسان و سمبولیهایش، "ترجمه ابو طالب صارمی" (تهران: انتشارات امیر کبیر، ج ۲، ۱۳۵۹)
- اوندرفرید، درویشان چرخان "ترجمه علی شریف زیر نظر استاد خلیلی" (کابل: بیهقی ۱۳۵۶)
- لوی ماسینون، قوس زنده گی منصور حلاج، ترجمه روان فرهادی (تهران: کتابخانه منوچهری، ۱۳۵۸)

- لواني دولت، دیوان (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مجروح، سید بهاوالدین، "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم"، ادب، شماره اول (کابل: د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۵)
- محمد شفیع، "بایزید انصاری"، پښتو، د مولینا عبدالقدوس ژباړه، خلورمه گڼه، (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مولینا عبدالقدوس، "د بایزید روښان مذهبي افکار"، پښتو، دوهمه گڼه (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مبلغ، محمد اسماعیل، "درباره‌ء تصوف بایزید روښان" روښان یاد، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مخلص، علي محمد، حالنامه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۴)
- موردوک ایرس، ژان پل سارتر، "مهدی افشاء ترجمه" (تهران: کاویان، ۱۳۵۲)
- موتمن زین العابدین، شعر و ادب فارسي (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)
- ناس، جان، تاریخ جامع ادیان از آغاز تا امروز "ترجمه علی اصغر حکمت" چاپ سوم، (تهران: موسسه انتشارات فرانکلین، ۱۳۵۰)
- نیچه، زردشت چنین گفت، قسم دوم (تهران: ۱۳۵۱)
- هیوادمل، زلمی د واصل روښاني دیوان (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۶)
- هیواد مل، زلمی د مخلص منثوره رساله، کابل (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)

له کتاب سره ضميمه:

د بايزيد روښان محاکمه او خپله عالمانه دفاع

مدخل:

د پښتنو پر فکري تاريخ تراوسه ډېر لږ څه ويل شوي دي. البته په ځينو برخو کې په تيت پرک ډول يو څه تر سترګو کېږي، خو ددغه اولس د فرهنګ او لرغونتوب په پرتله هيڅ دي. د فرهنګي احيا او بېرته راژوندي کېدنې لپاره اړينه بريښي، چې د پښتنو د ژوندانه د نورو اړخونو په ترڅنګ ددغه اولس د تېرو مفکرينو عقايدو، افکارو، نظرياتو او په تېره فلسفي افکارو ته، چې د وخت د لاسبري مذهب ګرد پرې پروت دی، د نوير او معاصرې مېتودولوژۍ له مخې وسپړل او روښانه شي. د بايزيد روښان پر فلسفي عقايدو او

افکارو باندې کار او له دې جملې د کابل د وخت د حکمران، چې د اکبر امپراتور ورور و، له خوا د نوموړي محاکمه او دفاعیه ددغه څېړنیزو کارونو لړۍ ده.

بایزید روښان له عقیدوي پلوه هغه تاریخي شخصیت دی، چې پر تاویل، پیر کامل، مقام انبیا، هادي، مهدي، وحی، الهام، طریق توحید او نورو مفاهیمو باندې د هغه د عقایدو له زاویې بحث او خبرې اترې کولای شو.

مشهور ایرانی پوه زرین کوب په "دنباله جستجو در تصوف ایران" کې د پیر روښان په اړه یو بحث لري. ددې بحث انعکاس د پښتنو څېړونکیو په آثارو کې لږ لیدل شوی دی. په دې بحث کې یوه مهمه خبره دا ده، چې کله چې پر بایزید روښان باندې په خپل وخت کې د هغه د مخالفینو له خوا د کفر تور ولګېده، نو د کابل حاکم چې د اکبر پادشاه ورور میرزا حکیم وغوښت او هغه یې محاکمه کړ. په محاکمه کې نوموړی پړ نه شو، بلکې برات یې واخیست او ازاد شو. زرین کوب لیکي:

"دعوت او که متضمن قبول اطاعت و تبعیت بی چون و چند از حکم "پیر کامل -شخص او- بود از آن پس در بین بعضی طوایف سند و بلوچ هم نشر یافت و او علماء و امرای وقت از جمله امراء بخارا و بدخشان و حتی اکبر امپراطور (امپراتور مغلی هند) را به متابعت از طریقهء خویش دعوت کرد". (۱ ـ ۷۸ مخ)

زرين کوب په دې خبره ټينګار کوي، چې د بايزيد روښان پير و قبايل د اکبر پادشاه له امپراتورۍ سره په ډغره شول او نږدې درې کاله يې د بابر له اولادې سره په سختو جنګونو کې تېر کړل. سره له دې، چې بايزيد هم په دې جنګونو کې ومړ، خو د هغه د اولادې او پيروانو مبارزې تر ډېرو کلونو پورې روانې وې. بله دا چې بايزيد روښان پښتنو او په تېره د پښتنو فرهنګ ته يو ډېر ستر ميراث پرېښود، چې هغه په منظمه او سيستماتيکه توګه د هغه آثار او د پښتو تصوفي او عرفاني اشعار دي. زرين کوب وايي:"مع هذا آثار عمده ای در ادب صوفيه_يا در ادبيات دينی و عرفانی عصر_ از وی باقی مانده است..."(۱_۷۸)

اوس راځو د خبرنې اساسي مسالې ته:

د روښان غوره آثار خيرالبيان او مقصود المؤمنين دي او له هغو وروسته حالنامه هم د هغه د دوران د فکري تاريخ حيثيت لري. د نوموړي عقايد اصلاً په خيرالبيان او مقصود المؤمنين کې تشريح شوي دي، خو په حالنامه کې هم مهمو مسايلو ته پام شوی دی، چې يوه له هغو د نوموړي محاکمه ده، چې تر مخه ورته اشاره وشوه.

وايي کله چې په تيراه کې ورکزو، اپريدو او د تيرا خلکو بايزيد روښان ته بيعت ورکړ او د هغه پيروان شول، نو بايزيد روښان د سربن ولايت يا پېښور ته د سفر نيت وکړ. نوموړی له تيراه څخه روان شو او پېښور ته ورسېد. د خليلو

قبیلې ته ورغی او د خلیلو د قوم مشر ملک ساني په کور کې يې واړول. د ساني ملک د قوم اکثر خلک د بایزید روښان مریدان شول.

حالنامه وايي، چې د مومندو د قبیلې اسحاق نومي چې لیک لوستی سړی و، د پیر دستګیر مرید شو. د خلافت منصب يې ترلاسه کړ. په دې ډول له خلیلو، مومندو او داودزیو نه هره ورځ دوه درې تنه د بایزید مریدان کېدل. په پېښور کې د روښان د پیرۍ اوازه خپره شوه او په ترتیب سره د مهمندزیو، ګګیانو، یوسفزیو، توري او ساپیو د قومونو خلک ډلې ډلې راتلل او د پیر دستګیر مریدان کېدل.

دې کار پر ناقصو او بې علمه پیرانو باندې د حسد او کینې اور بل کړ. د ملک حبیب کور ته، چې د خلیلو د قوم مشر و، ورغلل او چیغې يې کړې، چې "نری تورتم ده، محمدي دین خسوف نیولی دی." (۲_۳۳۱)

ملک حبیب ورته وویل، چې ستاسې هدف له دې وینا څه دی؟

هغوی وویل، چې پیر روښان زموږ ولایت ته راغلی او زموږ مریدان ګمراه کوي او هره ورځ دغه اور لمبې کوي. نوموړی (روښان) دعوه کوي، چې "زه مهدي یم او پر ما وحی راځي." (۲_۳۳۱) او ډېر زر به وي، چې توره راواخلي. د اسلامي احکامو له مخې وحی یوازې پر پیغمبر نازلېږي. نو ددې لپاره، چې ډېر خلک پرده راټول نه شي، ددې علاج باید وشي.

پـر هغـه مهـال د ټولـو غوريـاخېلو مشـري خليلـو کولـه او د پېښـور د صـوبې حـاکم تـه ورغلـل او ورتـه ويـې ويـل، چـې د سـاني ملـک کـور تـه روښـان راغلـی او دښمنـۍ تـه يـې مـلا تـړلې ده.

حبيب ناقصو پيرانـو تـه وويـل، چـې تاسـې لاړ شـئ زه بـه يـې چـاره وکـړم. بيـا حبيـب د پېښـور صـوبه دار جـانس خـان تـه ورغـی، عـرض يـې وکـړ چـې زمـوږ ولايـت تـه داسـې شـخص راغلـی، چـې بې ديـن او بې شرعې دی او د مهـدي ګـرۍ دعـوه کـوي، خلـک ورتـه مراجعـه کـوي او د هغـه مريـدان کېـږي. کـه چېـرې نومـوړی بنـدي نـه شـي، نـو نـن دی کـه سـبا تـوره بـه راواخلي.

جـانس خـان ورتـه وويـل، چـې زه بـه ځيـنې کسـان ورولېـږم، کـه چېرتـه هغـه بې شرعې او بې دينـه وي، وبـه يـې وژنـم. پـه دې ډول يـې څـو کسـه د فضـيلت خاونـدان پيـر روښـان تـه واسـتول، چې کله پيـر تـه ورغلـل، نـو سلام يـې وکـړ. پيـر روښـان د سلام ځـواب ورکـړ. بيـا يـې ورتـه وويـل، چـې ځيـنې خلـک سـتا پـه بـاب عجيبې خبـرې کـوي. پيـر روښـان ورتـه وويـل هرڅـه چـې وايـي، د کيـنې او حسـد لـه مخـې يـې وايـي، د حسـد او دښمنۍ خبره اعتبار نه لري.

راغلـي کسـان پاڅېـدل، جـانس خـان تـه ورغلـل او ورتـه ويـې ويـل، چـې دغـه سـړی (روښـان) کامـل مسـلمان او يـو فقيـر دی او هغـوی چـې تاتـه عـرض کـړی، د حسـد او کيـنې لـه مخـې يـې

کړی دی. هر څوک چې دې سړي ته په ناحقه زيان ورسوي، نو مواخذه به شي.

کله چې جانس خان د پير روښان ستاينه حبيب بخيل ته وکړه، چې هغه يو مسلمان او خدای پرسته سړی دی. ستا عرض خلاف دی. بيا حبيب بخيل وپتيله، چې بايد ډېرې بدې جانس خان ته ورکړي، چې پير روښان مړ کړي. ورونو يې هم ورسره ومنله. حبيب بخيل جانس خان ته د دولس زره روپيو وعده ورکړه، خو جانسخان هغه مهال غوښتل چې له ميرزا حکيم نه ځان گوښی او هندوستان ته د اکبر پادشاه حضور ته ولاړ شي. "د جانس خان په زړه کې وگرځېده، چې په ناحقه د وينو توبول ناوړه پايلې لري او زه پرېکړه لرم، چې اکبر پادشاه ته ولاړ شم، هلته کېدای شي ماته ډېر زر راکړي."(۲_۲۳۲)

نو حبيب بخيل ته يې وويل، چې زه هم د سر له پاسه سر لرم که په ناحقه ويني تويې کړم، نو ميرزا حکيم ته به څه ځواب ورکړم؟ لاړ شه ميرزا حکيم ته. حبيب بخيل له جانس خان خپه شو او کابل ته ميرزا حکيم ته ولاړ. د ميرزا حکيم کاتبانو او مامورانو ته يې دولس زره روپۍ بډې ورکړې، چې د ميرزا حکيم پام دې ته راواړوي، چې پير روښان په هغه سيمه کې ووژني او ځان ته يې راونه غواړي.

د ميرزا حکيم افسران او مامورين هغه ته ورغلل او ورته ويې ويل، چې يو سړی د پېښور په ولايت کې پيدا شوی او

PDF Compressor Pro

وايي چې "زه مهدي يم او پر ما وحى راځي" او ټول افغانان پرې راټولېږي، که ژر يې علاج ونه شي، نن سبا به خلک پاڅون ته راوبولي او هېڅوک به يې بيا چاره ونه کړای شي.

حالنامه زياتوي: کله چې مېرزا حکيم دا خبرې واورېدې، نو ويې ويل چې دا سړی راوغواړئ، چې وګورم د وژلو دی، که نه؟

همدا ډول حبيب بخيل مامورانو ته ويلي وو، چې که چېرې دغه سړی مېرزا حکيم ته ورغی، نو بيا به يې څوک مړ نه کړي، ځکه چې "جادوګر" دی، هر څوک چې هغه ويني او خبرې يې واوري، له هغه سره خبرې نه شي کولای، بلکې د هغه تر اثر لاندې راځي.

سره له دې چې مېرزا حکيم ته وويل شول، چې پير دستګير قدس سره هماغلته ووژني، خو مېرزا حکيم ونه منله. جانس خان ته يې فرمان ولېږه، چې ددغه شخص په اړه خلک خبرې کوي، هغه ماته راواستوئ، چې په حقيقت يې پوه شم. کله چې جانس خان ته فرمان ورغی، دغه فرمان يې پير روښان ته واستاوه، چې هغه فرمان وليده، ويلې ډېر ښه، زه مېرزا حکيم ته ورځم. څو تنه عالمان او ياران يې له ځانه سره کړل. کابل ته ولاړ، په لاره کې د توي قبيله وه، عبدالکريم نامي د قبيلې مشر و، د پير مريد شو.

خلوت او رياضت يې غوره کړ، يو خليفه يې هلته پرېښود او پخپله کابل ته ولاړ. کله چې حبيب بخيل د

روښان له ورتګ نه خبر شو، نو د مېرزا حکيم وزيرانو ته ورغی او ترې ويې غوښتل، چې هڅه وکړي چې روښان مېرزا حکيم ته پرېنږدي او له سرای نه بهر د هغه علاج وکړي. که مېرزا حکيم يې وغواړي، ورته وواياست چې درناوی يې ونه کړي. کله چې روښان د مېرزا حکيم دربار ته ورغی، وزيران مېرزا حکيم ته ورغلل او ورته ويې ويل، چې که حضور امر کوي دوی به شخص ته بهر سزا ورکړي او که بيا هم غواړي دلته به يې راولي. مېرزا حکيم وويل دننه يې راولئ. روښان چې کله د مېرزا حکيم دفتر ته ورننووت، نو ټول مجلس د پير دستګير روښان درناوي ته بې اختياره پورته شول، مېرزا حکيم د روښان ډېر درناوی وکړ.

حالنامه زياتوي، چې مېرزا حکيم هغه ته وويل:

"ای شيخه! خلک ستا په باب ډېر څه وايي، قاضي خان ته ولاړ شه او له هغه سره مذاکره وکړئ هرڅه چې ستا په باب ووايي، زه به پرې عمل وکړم." قاضي خان د کابل قاضي و او د وخت ډېر ستر عالم او فاضل شخص و.

د روښان محاکمه:

د حالنامې مؤلف ليکي: "کله چې پير دستګير قدس سره قاضي خان ته ورغی، قاضي خان د لويانو بچو ته په درس ورکولو مشغول و. نوموړي د روښان په ورتللو سره سبق پرېښود او له پير دستګير سره خانقاه ته ولاړ. په ډېر درناوي

سره يې ورسره خبرې وکړې، ډوډۍ يې وخوړه، بيا يې خبرې پيل کړې." (۲_۳۳۷مخ)

قاضي خان وپوښتل:

"شيخه! خلک وايي چې ته ځان ته مهدي وايې، دا خبره رښتيا ده؟"

پير دستګير وويل: دوی دروغ وايي، زه وايم چې هادي يم، د رسول الله عليه السلام لاره ښيم وعلی (علم النبی) النبي وربېژنم او مريدانو ته طريق التوحيد ښيم. "هادي ام راه رسول الله عليه السلام را می نمايم و علم النبی دانانم و مريدان را طريق توحيد هدايت ميکنم و از ضلالت و جهل و شرک باز ميگردانم و حاسدان از روی حسد بجای هادی مهدی و به جای ولی نبی می گويند.) (۲_۳۳۷مخ)

اوس په دې ټکو لږ څه غور کوو: هادي څه ته وايي؟

هادي د لارښود په مانا راغلی او په عرفاني ادبياتو کې قطب او مرشد ته هم وايي او يا د حق له فيض څخه عبارت کېدای شي. جامي وايي:

هست حق را دو اسم کار گذار
هر يکی را مظاهر بسيار
مظهران خلاف مظهر اين
ان سوی کفر خواند و اين سوی دين
ان دو اسم، اسم هادی است و مضل
فاش گفتم که حل شود مشکل

مظهـــــران نبــــــی و اتبــــــاعش
مظهــر ایــن ولــی و اشــیاعش. (۳_۷۹۶)

همدارنگه مولینای بلخ هم وایي:

هــادی راه اســت یــار انــدر قــدوم
مصــطفی زیــن گفــت اصــحابی نجــوم
نجــم انــدر ریــگ دریــا رهنماســت
چشـــم را بـــاروی او میـــدار جفـــت
چشـــم را بـــا روی او میـــدار جفـــت
گرد منگیزان ز راه بحث و گفتگو. (۳_۷۹۶)

په تصوفي ادبیاتو کې پیر او مرشد په بېلابېلو عباراتو یادېږي: لکه "پیر"، "ولي"، "شیخ"، "قطب"، "دلاري دلیل" دا هغه څوک وي، چې پوره علم او پوهه ولري. مولینا عبدالرحمان جامي په "نفحات الانس" کې د ولي او ولایت په باب لیکي:

"ولایت مشتق است از ولی و ان بر دو قسم است ولایت عامه و ولایت خاصه. ولایت عامه مشترک است میان همهء مومنان "قال الله تعالی الله ولی الذین امنوا یخرجهم من الظلمات الی النور" و ولایت خاصه مخصوص است بواصلان از ارباب سلوک وحی عبارت عنفنا العبد فی الحق و بقاه به فالولی هوالفانی فیه والباقی به و فنا عبارت است از نهایت سیرالی الله و بقا عبارت است از هدایت سیر فی

الله انگاه متحقق شود که بنده را بعد از فنا مطلق وجودی و ذاتی مطهر از لوث حدثان ارزانی دارد تا بدان در عالم انصاف باوصاف الهی و تخلق باخلاق ربانی ترقی کند." (۴_۲۳۰)

واقعي خبره دا ده، چې روښان په خپل وخت کې په مروجه علومو لاسبرى او مسلط عالم و. د هغه له استدلالونو او خبرواترو څخه جوتيږي، چې نوموړى په فلسفه او علم کلام باندې هم تسلط درلود. د سيمه ييزو متعصبو پيرانو چې د تحجر او دوگماتيزم په جالونو کې ښکيل وو، د خپل وخت د يوه مجتهد پير او مرشد زغم يې نه درلود، نو ځکه خو يې په زوره د مغلو حاکمانو ته دده په سر ريوټونه ورکول او يا يې ورته دسيسې جوړولې.

دغه پښنه مشهور پوه او څېړونکى قلندر مومند هم په خپل يو اثر د خيرالبيان تنقيدي مطالعه کې څېړلې ده: "ترڅو پورې چې د نبوت د دعوى الزام دى، نو په خيرالبيان، مقصودالمؤمنين او صراط التوحيد کې خو څه داسې نشته، چې د هغو په بنياد د اخون درويزه يا د بايزيد انصاري د نورو مخالفينو دا خبره ومنلى شي، چې پير روښان د نبوت مدعي و. د حالنامې د بيان مطابق خو هغه د قاضي خان د يوې پوښتنې په ځواب کې بايزيد انصاري وويل "من ميگويم که هادى ام راه رسول الله عليه السلام را مى نمايم و علم النبى ميدانانم و مريدان را طريق توحيد هدايت ميکنم و از ضلالت

PDF Compressor Pro

وجـه و شـرک بـاز میگـردانم و حاسـدان از روی حسـد بجـای هادی مهدی و بجای ولی نبی میگویند." (۵تنقیدي مطالعه، لا مخ)

بیـا یـې وپوښتـه:" شـنیده میشـود کـه میگـویی بـر مـن وحـی می آید؟

پیـر دسـتگیر جـواب داد: غلـط میگـوینـد مـن میفرمـایم کـه بر من الهام میشود و ندای غیب می شنوم.

بـاز پرسـید کـه در میـان وسوسـه و الهـام و میـان نـدای رحمانی و شیطانی چگونه فرق و تمییز می نمایی؟

پیـر دسـتگیر فرمـود: کـه تمیز میـان الهام و وسوسـه و میـان نـدای رحمـان(ی) و شـیطانی از دلیـل آیـت و حـدیث اقـوال مشـایخ میکـنم، هـر نـدا را الهـام کـه موافـق آیـت و حـدي و اقـوال مشـایخ (۵۳۳) باشـد آنـرا نـدای رحمـانی و الهـام مـی شناسـم و آنکـه موافـق آیـت و حـدیث نبـوی نبـود آنـرا وسوسـه و نـدای شـیطانی میـدانم بـه اعوذبـالله مـن الشـیطان الـرجیم رد میکنم."

کلـه چې د وحـې پـه بـاب مسـالې تـه راځـو، سـم لـه واره د عقـل او وحـې د ارتبـاط مسـاله مطـرح کیـږي. فلسـفه او علـم کلام لـه عقـل سره رابطه لـري او پـر عقـل تکیـه کـوي، خـو وحـې پـر الهـي احکـامو بانـدې اتکـاء کـوي. د عقـل او وحـې تـرمنځ اړیکـې پـه بشـري فکـري تـاریخ کـې یـو مشـهور او زوړ بحـث دی. دا داسـې مسـاله ده، چې زرگونـه کلونـه وخـت یـې نیـولی دی او تراوسه هم نویوالی لري.

"هرځای او هر وخت چې د ایمان او عقل ترمنځ د اړیکو مساله څېړل کېږي اړینه ده، چې د مسالې د حل انتزاعي اړخ باید په هماغه ډول پرځای پاتې شي."

د مسالې دغه انتزاعي څېړنه په واقعیت کې د فلسفې او اروا پوهنې کار دی. دا کار په لومړي سر کې په لویدیځ کې په تېره په یوناني فلسفه کې پیل شو. اپلاتون چې یو سیاسي متفکر او فیلسوف و، په خپلو فلسفي زده کړو کې یې د یو الهي قانون پوه موجودیت غوره او ضرور باله، چې وکړای شي د خپلې فاضله مدینې لپاره لازم قوانین وضع کړي.

د اپلاتون د وخت یونانیان د داسې سنتو هستوونکي وو، چې د هغو پر اساس یې د خدای د وجود د اثبات لپاره دلیل غوښته او د استدلال په وسیله یې دلیل مانه. په لویدیځ کې انساني فکر د خپل صانع د موجودیت په لټه کې و. د لرغوني زمان هیڅ یوه فیلسوف "عهد عتیق" د لوی خدای د شته والي سوال د ناویل شوي جواب په توګه نه دی مطرح کړی او نه یې د رد لپاره څه مطرح کړي دي، خو ډېر ژر د یوناني او یهودي تفکر ترمنځ یو ټکر رامنځ ته شو. فیلون لومړنی متفکر و چې ویې ویل، چې سپېڅلی کتاب وحې ده، چې د خدای له خوا راغلې او یوناني فلسفه هم حقیقت ده. "دا سامي روح دی چې خدای په وحې کېویني." (۶_۵)

خو د مسلمانانو په باور وحې په یوه کتاب (قرآن) او د مسیحیانو په باور په یوه فرد (مسیح) کې تجلي کوي.

PDF Compressor Pro

اسلام د قرآن د وحې په اړه ادعا کوي، چې د سپېڅلي کتاب له عقيدې سره ورته والى لري او د اسلام د پېغمبر پيروان ورته په درنښت سره ګوري، چې د مسيحيانو او يهوديانو له پېغمبرانو څخه زيات درناوى دى. په دې ډول وحې د هغوى په پېغام کې ده، نه د هغوى په وجود کې. پر دې اساس په دې اړه سوژه_ابژه (دروني_بروني_ زياتره سبجيکتيف اړخ لري. پردې سربېره په عمده توګه وحې له الهي احکامو څخه متشکله ده، چې د شريعت د احکامو پيروي يې لازم شرط دى، نسبت دې ته چې له يو فرد سره عشق او وفاداري ولري. (۶_۷او۸مخونه)

اسلامي علوم او فقهه نور هم د وحې اصطلاح مشخصوي او پردې تينګار کوي: "هر هغه څه چې له خداى تعالى څخه پر رسول نازل شوي وو، يو شى دى او د نبوت له ځانګړنو څخه دي. وحې په دوه ډوله ده: يو الهي کلام او بل نبوي احاديث، ځکه چې د پېغمبر اقوال هم ټول وحې بلل کېږي (قدسي حديث وحې بلل کېږي)، چې کله له جراييل له واسطې پرته او کله د جراييل په واسطه او کله هم د جراييل د نفث په وسيله د نبي پر زړه باندې." (۳_۷۸۳)

له دې جوتېږي، چې روښان په خپل استدلال کې هغه څه چې ځرګند کړي، د شريعت مطابق يې جوت کړي دي، خو دلته د الهي احکامو او د الحاد ترمنځ مبارزه نه ده، بلکې له دې سره د علم، فلسفې، پوهې او جهالت ترمنځ مبارزه ده

دا کېدای شي، چې منشا يې په نورو مسايلو کې وي، چې وروسته پرې خبرې کوو.

په هر صورت! روښان په خپل استدلال او براهينو کې وتلی او زړور او لاسبری دی، ځکه خو د هغه مخالفين بيا بيا ددې غوښتنه کوي، چې له مېرزا حکيم سره ونه ګوري، ځکه چې د دربار عالم قاضي خان نه شي کولای له دلايلو پرته د هغه د مرګ فتوا ورکړي او له دې دا جوتېږي، چې روښان د خپل وخت له اسلامي فلسفې، علم کلام او نورو فرهنګي مسايلو سره ښه آشنا و.

د هغه له وژلو څخه د ډېر کولو بل اساسي دليل په اولس کې د هغه نفوذ هم دی، ځکه خو په ډېر لږ وخت کې يې ډېر پيروان پيدا کړل. د هغه له علم سره شوک سيال نه شته ان د هغه لوی مخالف اخوند درويزه هم چې په پښتنو کې د لاسبري نفوذ له کبله په درويزه بابا مشهور دی، د قلندر مومند په قول خپل آثار يې په خپل زوی ليکلي او هغه پخپله نه دي کښلي، خو کله چې بايزيد ګورو د هغه خير البيان او نور آثار د خپل وخت شاهکارونه دي او ترننه پورې د زياتي څېړنې وړ دي، چې هغه پخپله ليکلي دي. په هر حال د روښان بحث له قاضي خان سره څرګند او شفاف بحث دی، چې د اوسنيو اسلامي علومو په رڼا کې د هغه مخالفينو ته هيڅ ډول دليل نه ورکوي.

په دې کې شک نه شته، چې روښان له ملا سليمان

کالنجري اسماعیلیه څخه متاثره و. دی له بېلابېلو اسلامي آثارو سره اشنا و. اسماعیلیه فرقه نژدې له هغه فرقو څخه ده، چې په اسلامي تعلیماتو کې یوناني فلسفې ته زیات ارزښت ورکوي. بلـه دا چې بایزید روښان ارومرو، چې د "تقیه" له اصولو څخه بې خبره نه و، همدارنګه روښان پر تأویل باندې هم باور درلود، لکه حالنامه چې وايي:

بیا قاضي خان ورته وویل:

"رحمت خدا باد بر دانش و بینش شما، سخن کاملان گفتی. باز پرسید که مردمان میگویند که میفرمایی که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است؟ و جواب فرمود که آنچه مدعیان میگویند خلاف است زیرا که من گفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خیرالبیان است، چهل البیان در آن مذکور است. چنانچه غوثیه بر غوث الاعظم از روی الهام نزول شده اما عوام الناس فرق میان وحی و الهام (۵۳۴) نمی توانند کرد، لاجرم وحی می گویند و حاسدان از روی حسد سخن باز میگردانند بجای الهام وحی میگویند." (۲_۳۳۹)

وروسته حالنامه زیاتوي:

"پیر دستگیر قدس سره در علم شریعت آنچه لازم دانست از اعتقادات و عبادات و طهارت و وضو و غسل پرسید، جواب موافق مطلبش ایشان داد پیش از آن از علم

الطریقت و حقیقت و معرفت و آنچه امر و نهی هست در آن سوال نمود جواب با صورت یافت." (۲_۳۳۹)

دلته دا خبره هم د یادولو وړ ده او هغه د شریعت اصطلاح ده. شریعت د روښان له نظره او شریعت د روښان د مخالفینو له نظره.

په دې برخه کې د اختلاف وړ ټکي دا دي، چې له شریعت څخه د روښان تعبیر او تفسیر د یو مجتهد په توګه دی. هغه د علم او فضیلت له مخې ددې توان او وس لري، چې شرعي، قرآني احکام او نصوص تفسیر او د هغو مانا او محتویات خپلو پیروانو ته تفسیر کړي، خو د هغه د مخالفینو تعبیر له شریعت څخه د وګم او جامد دی. کیدای شي په دې اړه ځانګړی بحث وشي، خو راځو د روښان اجتهاد ته.

مجتهد څه ته وایي؟

د اهل اجتهاد په باور سره واقعي احکام ان د قرآني آیتونو په باب نن ورځ مو‌ږ ته حاصل نه دي او یوازې هغه څه، چې د قرآن په باره کې پوهېږو (ظاهري احکام) دي. د اخبار او احادیثو په باب د روایاتو او ماثوراتو په باب آن د کلیني شیخ طوسي، شیخ طبریسي او شیخ صدوق او شیخ مفید ترمنځ اختلاف او تباین لیدل کېږي، نو پر دې اساس باید له قیاس استحسان او استصحاب سره د دیني علومو

لکه اصول، تفسیر، علم الرجال و علم الدرایت او نورو له لاري د احکامو په باب اجتهاد وشي. هر څوک ددې کار استعداد هم نه لري، چې د اجتهاد مقام ته ورسيږي، خو که دا علوم يې حاصل کړي وي، ديني او اخلاقي صلاحيت يې حاصل کړی وي...(۷_۱۴۳مخ)

همدارنګه شريعت په اصطلاح کې هغه اقوال او اعمال او احکام دي، چې خدای تعالی د پيغمبر په ژبه خپلو بنده ګانو ته ويلي او د کار او ژوند د انتظام سبب دي.

هجوري وايي:" شريعت و حقيقت از عبارات اهل الله است که يکی از صحت حال ظاهر کند و يکی از وخامت حال باطن."

ابو القاسم قشيري وايي:

"شريعت د عبوديت په التزام امر دی او حقيقت د ربوبيت مشاهده. هر شريعت چې د حقيقت مويد نه وي د منلو وړ نه دی او هر حقيقت چې په شريعت مقيد نه وي نامحصول دی. شريعت د خلکو د تکليف لپاره او حقيقت د حق له طريق او تعرف نه خبر راکوي."(۳_۵۰۴مخ)

د ځينو پوهانو او علماوو په باور سره د دين په باب فهم او پوهه د هندسي حيثيت لري. ديني پوهه همېشه د عصر پوهه ده... د هر چا ١ ـن د هغه له شريعت څخه په فهم پورې اړه لري. لکه د طبيعت په باب د افرادو پوهه. خبره دا ده، چې شريعت الهي احکام دي او پر خپل ځای ثابت د ي، خو د

هغو تعبير او تفسير په افرادو پورې اړه لري، د وخت په علماوو پورې اړه لري او د شريعت پخپله ثابت پاتې کېږي.
د انسان فهم او پوهه د وختونو په پوړيو کې د شريعت په باب بدلون مومي. له دې ټکي څوک انکار نه شي کولای، چې د شريعت ثابتو احکامو د متفکرانو د درک په هنداره کې بېلابېل ډول انعکاس کړی دی. دين د خدای مال او احکام دي، خو ديني معرفت موږ جوړ کړي دي. الهي شريعت د خدای له خوا دی، خو فهم يې بشري دي لکه طبيعيت چې خدای هست کړی دی، خو د فيزيک علم او رياضي موږ کشف او جوړه کړې ده.
عبدالکريم سروش ليکي:
"ديني معرفت له دين څخه د سمو او ناسمو پوهېدنو ټول دی. زموږ په نظر د حکيم سبزواري درک ناسم دی، خو موږ په دې قضاوت کې له دين سره خپل درک، له دين څخه له يوه بل درک سره پرتله کوو (مثال) نه له دين سره او اصولا په هرځای کې ددې پوهې او پر دين باندې د پوهې ترمنځ تعارض رامنځ ته کېږي چې دا پخپله په ديني مسايلو کې د. ډېرو مسايلو د کشف کيلي ده." (۸_۶۸مخ)
په دې ډول د روښانان او د هغه د مخالفينو د اختلاف اساسي مسايل (که يواځې په ديني او مذهبي سطح کې وګورو) له دين څخه د درک مساله ده. د روښانان مخالفين د وخت ا ه لاسبرې دستګاه سره په رابطه کې و. حال دا چې

روښان په خپل وخت کې متداوله علوم لوستي وو. سفرونه يې کړي وو او د هند او منځنۍ آسيا له فرهنګونو سره آشنا و. پر دې اساس ده، چې د روښان درک له ديني او مذهبي احکامو او اصولو څخه د يو عالم درک و او د هغه د مخالفينو درک له دې څخه ډېر ټيټ و. دا ساده خبره نه وه، چې مغلي اکبر پادشاه د هغه د مريدانو په حلقه کې شامل شو او يا دا چې مېرزا حکيم هم هغه ته د حالنامې په حواله بيعت ورکړ او د خپل پير او مرشد په توګه يې ومانه. دا ټول او ټول د روښان په تبحر او فضيلت پورې اړه لري.

بله دا چې د روښان د فرهنګي پوهې سطح ډېره اوچته او د ناقصو پيرانو د زغم وړ نه وه.

په ديني مطالعاتو کې تصوفي او عرفاني فهم او پوهه تل د تحجر په وړاندې يو پرمخ تلونکی ګام و او روښان له دې نعمت نه هم برخور و. لکه چې وايي:

قاضي خان ترې پوښتنه وکړه، چې دا نعمت دې له چا او له کومې کورنۍ ترلاسه کړ؟

"پير دستګير قدس سره فرمود که طريق ماچون طريق ويسيه است از طفيل حضرت رسالت پناه بی واسطه غير حق تعالی عنايت فرموده و از علم لدن بهرمند گردانيده و معانی قرآن کشف نموده و ترتيب دادن مقامها و امر و نهی در آن منزل ها در دل من (۵۳۵) القاء کرده و به تکميل ديګران امر فرموده."(۲_۳۴۰)

وروسته قاضي خان وویل:

"بارک الله علیک یا شیخ پیر کامل و مکمل! هر که بدست تو توبه کند و در متابعت تو درآید از معرفت الله و از علم توحید بهره مند گردد ان شاءالله تعالی." (۲_۳۴۰)

له هغه وروسته د بایزید حاسدان قاضي خان ته ورغلل او ورته ویې ویل که شیخ ملامت شوی وي موږ ته یې حواله کړه، چې ویې وژنو. قاضي خان پوه شو، چې د شیخ دښمنان ډیر دي، نو د خپلو طالبانو په بدرګه یې مېرزا حکیم ته وروست.

مېرزا حکیم ته یې وویل:" شیخ مرد کامل و مکمل است که هر دو در متابعت اودرآید از معرفت ذات و از علم توحید بهره مند گردد و آنچه حاسدان در حق او افتراء نموده بودند، همه دروغ و بهتان بود. چون میرزا حکیم از زبان قاضی خان وصف پیر دستگیر شنید، فرمود: من مرید شیخ میشوم و چون وزیران و امیران میرزا حکیم از میرزا چنین شنیدند، جمع شده عرض نمودند که رعیت و محکوم ما مردم افغان است و همیشه با ایشان جنگ و جدال داریم، زن و فرزند ایشان را به بند می آریم و از ایشان خراج میستانیم. چون میرزا مرید شیخ شد، کی روا دارد که از افغانان خراج ستانی و یا فرزندان ایشان در قید آریم؟ الحال بودن ما در سرزمین ممکن نیست، میرزا مایان را رخصت نمایید تا پیش اکبر پادشاه برویم چون میرزا حکیم (۵۳۷) دیدند که وزراء و امراء از من برگشتند، لاچار شده

PDF Compressor Pro

پیـر دسـتگیر را فرمـود: یـا شـیخ! تـو در میـان ایـن قـوم چـرا میباشی کـه ایـن طایفـه ی انـد کـه طهـارت و غسـل، جنابـت را نمـی داننـد، قـدر تـو چـه داننـد؟ و از تـو چـه نفـع گیرنـد. چـون پیـر دسـتگیر قـدس سـره از زبـان میـرزا حکـیم چنـین شـنیدند، فرمـود کـه حـق تعـالی تولـد مـن دریـن زمـره گردانیـده و بـر عـالمی کـه وارث نبـی اسـت علیـه السـلام لازم و امـر اسـت کـه بـی راه را راه نمایـد و جاهـل را عـالم گردانیـد، اگرچـه هـدایت و ضـلالت بدسـت قـدرت حـق تعـالی اسـت، چنانچـه میشـنوی قولـه تعـالی "یضـل مـن یشـا و یهـدی مـن یشـا" امـا نبـی و وارث نبـی مـامور اسـت بـه رسـانیدن امـر و نهـی مـا علـی الرسـول الاالبلاغ. (۳_۳۴۲)

لـه هغـه وروسـته روښـان لـه کابلـه روان شـو، جـلال آبـاد تـه ورسـېد، د ځـای حـاکم ورتـه مېلمسـتیا وکـړه او د غـره پـر سـر یـې واوره ولیـده، تـرې وې پوښـتـل دا پـه اصـل کـې څـه دي؟ او څه ورته وایي؟

"پیـر دسـتگیر جـواب فرمـود کـه اصـل آن آب اسـت از سـبب سـرما منجمـد گشـتـه نـامش بـر شـد الحـال آنـرا بـرف خواننـد چـون حـرارت آفتـاب غالـب شـود بـاز آب گـردد، تمثیـل کثـر باد دریایی وحدت هم چنین است..."(۲_۳۴۳)

بیـا څـه وخـت پـه پېښـور کـې و او لـه هغـه ځایـه هشـنغر تـه ولاړ، ځکـه جـانس خـان بـدل شـوی و اوّ معصـوم خـان تـه ډېـرو حاسدانو ناسم رپوټونه ورکول.

د عقيدې له مخې:

ګورو چې روښان په خپل بحث او خبرواترو کې ځان د "ویسیه" فرقې پیرو هم بولي، چې په هند او خراسان او فرهنګي حوزه کې ددې فرقې پیروان ډېر لږ پېژندل شوي دي او که وو هم، ډېر پیاوړي نه وو.

"ویسیه" طریقه د یوه تن عربي زاهد په طریقې پورې اړه لري، چې په اسلامي معارف کې اویس بن عامر بن جز، بن مالک قرني له بني مراد څخه (د ۳۷ هجري کال مړ) پورې اړه لري. قرن د هغه سیمې یا غره نوم دی، چې په نجد کې واقع و یا د هغه ډلې وګړیو چې د بني عامر بن صعصعه لفطفان په نامه، چې بني قرن نومېږي، اړه لري. اویس قرني په یمن کې ژوند کاوه، له پیغمبر سره یې د لیدو او خبرو مجال پیدا نه کړ، خو څرنګه چې پرهېزګاره سړی و، پیغمبر هغه ستر شخص باله او د نوموړي په باب یو نبوي حدیث روایت دی، چې:"انی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن" یا "انی اشم رایحت الرحمن من قبل الیمن." (۹_۱۸۹مخ)

دغه احادیث د نوموړي مرشد د نور زیات شهرت او بزرګی سبب شول. ځینې په دې باور دي، چې اویسیه فرقې له حضرت خضر څخه الهام اخیستی، چې د سعید نفیسي په نظر سم نه دی، خو پیر روښان په حالنامه کې د حضرت خضر د الهاماتو بیا بیا یادونه کوي. له دې څخه مطلب دا

دی، چې شخص د هېڅ پیر مرید شوی نه دی، یا یې د خپل وخت له هېڅ پیر څخه لاس نیونه نه ده کړې، خو غیبي الهام ورته شوی دی. لکه چې د پیر روښان سیر و سلوک هم ددې ادعا ثبوت کېدای شي.

په تصوفي طریقو کې د هر هغه چا یا د متصوف سلسله، چې په کومې مشخصې طریقې پورې مربوطه نه وي، هغه ته اویسي وایي. د سعید نفیسي په قول سنایي غزنوي، فریدالله عطار، شمس الدین حافظ شیرازی او... له دې ډلې بللي دي.

دغه ټول اوصاف او مشخصات د پیر روښان په افکارو کې لیدلای شو. نوموړی د کومې خاصې فرقې پیرو نه دی، بلکې د خپلې جوړې کړې لارې مبدع او جوړوونکی دی.

له دې هم جوتېږي، چې پیر روښان په ژوره توګه له فارسي او عربي فرهنګ سره آشنا و او په مذهبي، عرفاني او تصوفي طریقو او مکاتبو کې یې پوره مطالعه درلوده. حالنامه ځای ځای د استدلال د تقویې او بنیاد لپاره د مولینای بلخ، عبدالرحمان جامي، فریدالدین عطار او حافظ شیرازي شعرونه رانقلوي. ددې مانا دا کېدای شي، چې د پیر روښان پیروان او ښوونځی له دغه مفکرینو څخه اغېزمن وو.

پیر روښان پر علم شهود او علم لدن باندې باوري و. "علم لدنی یعنی آنچه از راه کسب و درس دست ندهد علم اولیا و انبیا را علم لدنی گوید." (۳_۱۹۶)

د پوهې او معرفت له مخې پیر روښان پر علم لدن باندې د پوهېدو دعوه کوي. دا هغه امتیاز دی، چې عادي پیران یې د پوهې وس نه لري. پر دې اساس نومورې د اشراقي پوهې او معرفت په لوړو پوړیو کې ځان احساسوي.

له ټولنیز پلوه:

یو بل ټکی، چې له دې محاکمې جوتېږي، هغه د مسألې ټولنیز اړخ دی. د مېرزا حکیم وزیران او صوبه داران په ډاګه وایي، چې د روښان قوم (افاغنه) زمونږ رعیت دی. که چېرې دی (روښان) وبښل شي، نو دده رعیت به دده ملاتړ وکړي او مونږ ته به له باج او خراج څخه ډډه وکړي. دا خبره په نهایت کې سمه وخته او له دې دا هم جوتېږي، چې څومره او په کومه اندازه پښتانه قبایل د مغلي حاکمانو له مظالمو او استبداد څخه تنګ وو. د امپراتور اکبر له اداري سره د پښتنو قبایلو شخړه او د بایزید د پیروانو جنګونه د یو ناخبره او راټوکېدلیو پاڅونونو استازي کوي.

له ټولنیز پلوه دا ټکی هم ترې جوتېږي، چې په پښتني ټولنه کې له عقیدوي پلوه انقطاب د ټولنیز او سیاسي انقطاب زېږنده وه. په دې مانا چې د امتیاز خاوندان پیران او بې علمه ملایان د مغلو په سرکاري سازمان پورې تړلي وو، چې په سر کې یې ترمذي او بیا اخوند درویزه راته.

پیر روښان په همداسې شرایطو کې ځان احساس کړ، چې

PDF Compressor Pro

باید دغه اولس ته له فکري پلوه نجات ورکړي، چې د نوي تفکر خپریدنې د اور د لګېدو سبب شو او د مغلو په لویه امپراتورۍ کې یې د کلونو لپاره اور بل کړ، چې وروسته بیا دغه رسالت یو بل نسل یعني ایمل خاني، دریا خاني او خوشال خاني نسل ته پاتې کېږي، هغوی توره رااخلي او پاڅون کوي.

پای

PDF Compressor Pro

ماخذونه:

۱ـ زرین کوب، عبدالحسین. دنبالهء جستجو در تصوف ایران. ایران، تهران کال.

۲ـ ابابکر قندهاری. حالنامهء بایزید روښان، چاپ گستتنر اکادیمی علوم افغانستان.

۳ـ سجادی، سید جعفر. فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، تهران، ایران

۴ـ داکتر غنی، قاسم. تاریخ تصوف در اسلام، چاپ ایران، تهران چاپ دوم، ۱۳۳۰

۵ـ مومند، قلندر. د خیرالبیان تنقیدي مطالعه. پیښور چاپ

۶ـ اج. اربری. عقل و وحي در اسلام. ت حسن جوادی، تهران، ایران

۷ـ طبری، احسان. برخي بررسیها و جنبش های اجتماعي در ایران...

۸ـ سروش، عبدالکریم. قبض و بسط تیوریک شریعت.

۹ـ نفیسی، سعید. سرچشمه تصوف در ایران.

PROPERTY OF ACKU 16112

PDF Compressor Pro

ACKU
B
1.237
KAR
16112

Mystic and Philosophic Profile of Bayazid Roshan as Reflected in Halnama

Researched by:
M. Akbar Kargar

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V
د خپرونو لړ (۸۵)

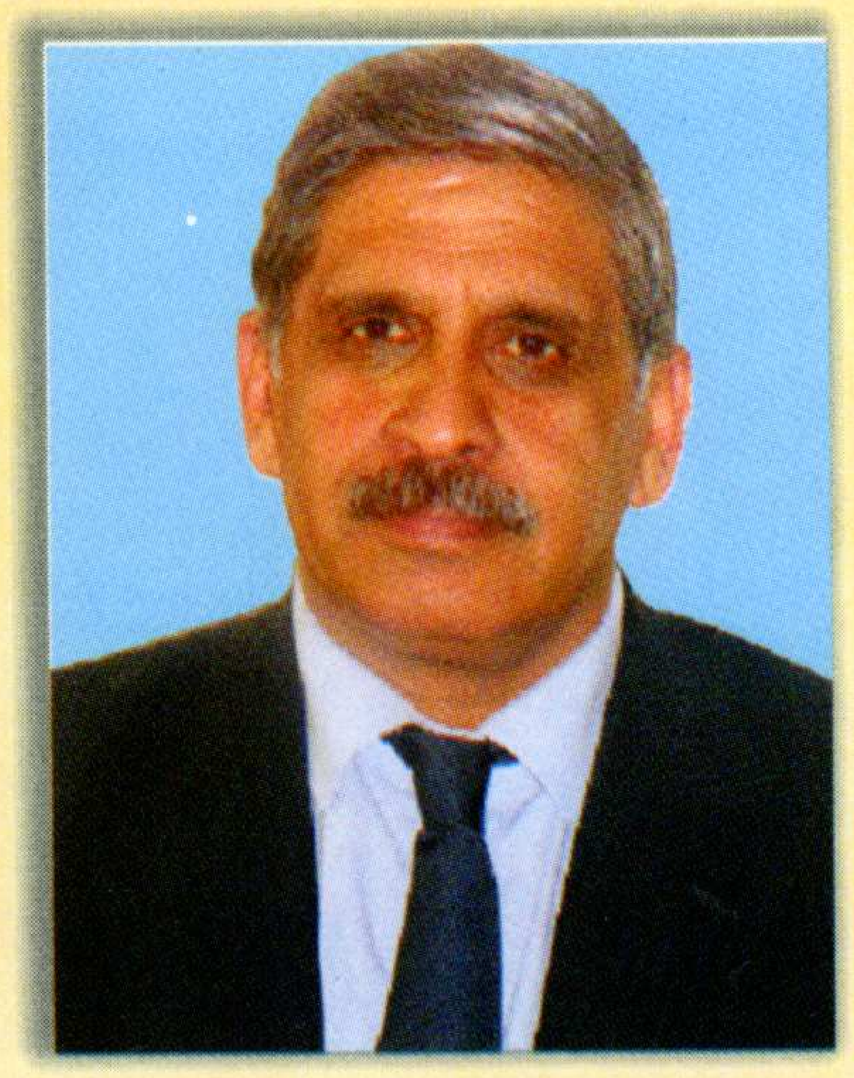

محمد اکبر کرگر په ۱۳۳۲هـ ش کال د کونړونو په مزار دره کې زېږېدلی، په خپل کلي کې د لومړنیو زده کړو وروسته د ابن سینا په لېسه کې شامل او په ۱۳۵۶ش کال کې د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو د پوهنځي د فلسفې او ټولنیزو پوهنو له څانګې فارغ شوی دی.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library